

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

جغرافیا (۲)

رشتهٔ ادبیات و علوم انسانی

پایهٔ یازدهم

دورهٔ دوم متوسطه

۱۳۹۶

وزارت آموزش و پرورش
سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

نام کتاب:	جغرافیا (۲) - پایه یازدهم دوره دوم متوسطه - ۱۱۱۲۱۸
پدیدآورنده:	سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
مدیریت برنامه‌ریزی درسی و تألیف:	دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری
شناسه افزوده برنامه‌ریزی و تألیف:	مژگان افشار، علی صادقی، زهرا صمدی، ناهید فلاحیان و نازیا ملک محمودی (اعضای شورای برنامه‌ریزی)
مدیریت آماده‌سازی هنری:	ناهید فلاحیان، محمدرضا حافظ‌نیا (مؤلفان) - افسانه حجتی طباطبایی (ویراستار ادبی)
شناسه افزوده آماده‌سازی:	اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی
نشانی سازمان:	لیدا نیک‌روش (مدیر امور فنی و چاپ) - مجید ذاکری بونسی (مدیر هنری) - محمدعباسی (نگاشتارگر) [طراح گرافیک]، طراح جلد و صفحه‌آرا) - مریم دهقان‌زاده (رسام) - زهرا ایمانی نصر، سیده فاطمه محسنی، حسین چراغی، حسین قاسم‌پور اقدم، زینت بهشتی شیرازی، فاطمه رئیس‌یان فیروزآباد (امور آماده‌سازی)
ناشر:	تهران: خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی) تلفن: ۸۸۸۳۱۱۶۱-۹، دورنگار: ۸۸۳۰۹۲۶۶، کد پستی: ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹ وبگاه: www.chap.sch.ir و www.irtextbook.ir
چاپخانه:	شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران تهران: کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (داروپخش) تلفن: ۴۴۹۸۵۱۶۱-۵، دورنگار: ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی: ۳۷۵۱۵-۱۳۹
سال انتشار و نوبت چاپ:	شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص» چاپ اول ۱۳۹۶

همراه این کتاب یک لوح فشرده حاوی عکس، فیلم‌های کوتاه، فایل صوتی و کاربرگه نقشه و... تولید شده است.

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۰۵-۲۸۰۰-۶

ISBN: 978-964-05-2800-6

هرچه می‌توانید در تحصیل علوم
جدی و کوشا و در اخلاق و اعمال
و کردار نیک کوشش کنید که برای
آینده میهن‌تان افتخار آفرین باشید.
امام خمینی علیه السلام

فهرست

فصل ۱: ناحیه چیست ۱

درس ۱- معنا و مفهوم ناحیه ۲

درس ۲- انسان و ناحیه ۱۱

فصل ۲: نواحی طبیعی ۱۹

درس ۳- نواحی آب و هوایی ۲۰

درس ۴- ناهمواری‌ها و اشکال زمین ۳۷

درس ۵- نواحی زیستی ۵۳

مطالعه موردی ۱: نپال، زندگی در بلندی‌ها ۶۵

فصل ۳: نواحی انسانی ۶۷

درس ۶- نواحی فرهنگی ۶۸

درس ۷- نواحی اقتصادی (کشاورزی و صنعتی) ۸۳

درس ۸- نواحی اقتصادی (تجارت و اقتصاد جهانی) ۹۹

مطالعه موردی ۲: ناحیه فرهنگی جهان اسلام ۱۱۳

فصل ۴: نواحی سیاسی ۱۱۵

درس ۹- معنا و مفهوم ناحیه سیاسی ۱۱۶

درس ۱۰- کشور، یک ناحیه سیاسی ۱۲۷

درس ۱۱- ژئوپلیتیک ۱۴۱

مطالعه موردی ۳: منطقه (ناحیه) ژئوپلیتیکی خلیج فارس ۱۵۳

مطالعه موردی ۴: منطقه (ناحیه) ژئوپلیتیکی اتحادیه اروپا ۱۵۶

دانش آموز عزیز

خداوند یکتا، سیاره زمین را شگفت‌انگیز و متنوع آفریده است و انسان‌ها در بستر نواحی طبیعی و متنوع آن، فرهنگ‌های گوناگونی را پدید آورده‌اند.

در سال‌های پیش، با محیط‌های طبیعی و انسانی کشور ایران آشنا شدید و امسال در این کتاب با مفهوم ناحیه و نواحی طبیعی، سیاسی و انسانی در مقیاس جهانی آشنا می‌شوید و در قالب رویکرد ناحیه‌ای، برخی اصول و مبانی دانش جغرافیا را نیز می‌آموزید.

ما نیاز داریم دانش خود را درباره رابطه انسان و محیط در سیاره زمین و درباره سرزمین‌ها، فرهنگ‌ها و مسائل و چالش‌هایی که جهان با آن روبه‌رو است گسترش دهیم تا بتوانیم برای حل مشکلات، ایجاد همکاری و تفاهم بین ملت‌ها، حفاظت و مراقبت از نواحی طبیعی سیاره زمین و بهره‌برداری منطقی و مسئولانه از آن آماده شویم.

امیدواریم شما از آموختن درس جغرافیا لذت ببرید و با شرکت فعال در کلاس‌های این درس، مطالب بیشتری درباره جهان بیاموزید و به کاوشگری در مسائل محیطی و اجتماعی علاقه‌مند شوید.

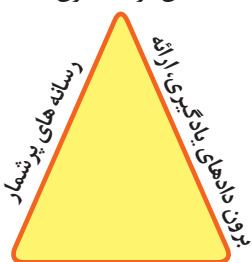
سخنی با دبیران گرامی

خداوند متعال را سپاس می‌گوییم که به لطف او توانستیم کتاب جغرافیای پایه یازدهم را به شما تقدیم کنیم. یکی از حوزه‌های یازده‌گانه سند برنامه‌درسی ملی، حوزه تربیت و یادگیری علوم انسانی و مطالعات اجتماعی است. این حوزه گسترده دروس متعدد، از جمله جغرافیا، را در بر می‌گیرد. در راهنمای برنامه درسی این حوزه – مبتنی بر اسناد تحول بنیادین و برنامه درسی ملی – هدف غایی یادگیری، زمینه سازی و کمک به متریان برای تحقق مراتبی از شأن اجتماعی و سیاسی و حیات طیبه معین شده است.

در سند برنامه درسی ملی، در بخش ضرورت و کارکرد حوزه، بر مطالعه محیط طبیعی و انسانی و کسب شایستگی‌ها و توانمندی‌های لازم برای مواجهه مسئولانه با مسائل و چالش‌های محیطی، سیاسی و اجتماعی در سطوح محلی تا ملی تأکید شده و یکی از سه مفهوم کلیدی راهنمای حوزه نیز تعامل انسان و محیط است که همگی قابلیت حصول از طریق درس جغرافیا را دارند. دانش جغرافیا، که پلی میان علوم طبیعی و انسانی است، به سبب ماهیت بین رشته‌ای خود می‌تواند بستری مناسب برای کسب شایستگی‌های لازم و محتوای مورد نظر حوزه یادگیری مربوطه باشد و فرایند کاوشگری محیطی و اجتماعی را در دوره دوم متوسطه با توجه به ماهیت نیمه تخصصی و مستقل آن فراهم کند. کتاب جغرافیای یازدهم شامل چهار فصل و یازده درس است و مقیاس محتوای آن عمومی و جهانی است؛ هرچند در فصول مختلف این کتاب به نمونه‌هایی در سطح ملی (کشور ایران) اشاره شده است.

● برای تحقق اهداف و ایجاد شایستگی‌های لازم در دانش‌آموزان، ضرورت دارد شما دبیر گرامی به اهداف اصلی درس توجه داشته باشید و بر آنها تأکید کنید. همچنین، کتاب را منبعی برای کاوش و بررسی و پرورش مهارت‌ها و نیز وسیله‌ای برای علاقه‌مند کردن دانش‌آموزان به کاوشگری در مسائل محیطی بدانید. این توجه بدون شک بر الگوی تدریس، انتظارات یادگیری و شیوه‌های ارزشیابی شما تأثیر خواهد گذاشت.

● در تألیف درس‌های این کتاب تلاش کرده‌ایم به مثلث یادگیری مطلوب توجه کنیم. انتظار می‌رود شما معلم گرامی نیز فرایند یاددهی – یادگیری را بر مبنای توجه به اضلاع این مثلث ساماندهی کنید و به پیش ببرید.

طراحی آموزشی فعال

● یکی از اضلاع مثلث یادگیری، طراحی آموزشی فعال است که در آن، توجه به پیش دانسته‌ها، یادگیری رشد دهنده و تدریجی، تولید مفهوم توسط دانش‌آموزان و رویکرد تعاملی و کاوشی به جای انتقال یک سویه محتوا، مد نظر قرار می‌گیرد.

در این کتاب، همه درس‌ها با یک فعالیت آغاز می‌شوند که هم نقش آماده‌سازی و ایجاد انگیزه برای یادگیری دارد و هم پیش دانسته‌های دانش‌آموزان را محک می‌زند. از همه دبیران گرامی انتظار می‌رود کتاب‌های نونگاشت دوره متوسطه اول را مطالعه کنند تا با آموختنی‌های دانش‌آموزان در برنامه‌های جدید آشنا شوند.

● در متن هر درس فعالیت‌هایی نظام دار و متوالی طراحی شده‌اند. به اجرای این فعالیت‌ها در کلاس اهتمام بورزید. فعالیت‌ها طوری طراحی شده‌اند که فضای لازم را برای درک و فهم و پرورش مهارت‌ها و کسب شایستگی‌ها پدید

می‌آورند. توجه داشته باشید که انجام ندادن فعالیت‌ها و تبدیل متن درس‌ها به بستری برای سؤال و جواب‌های کلیشه‌ای، بر خلاف رویکردهای برنامه است.

● در پایان هر درس، فعالیت مربوط به «**مهارت‌های جغرافیایی**» طراحی شده که شامل مهارت‌های نقشه‌خوانی، تولید نقشه‌های موضوعی، مراجعه به اطلس، کار با نقشه‌های هواشناسی و توپوگرافی و... است. شایسته است که به طور مناسب به تمرین‌های آن توجه کنید. در این زمینه، تمرین‌های بیشتری در لوح فشرده ضمیمه کتاب آورده شده است.

● در بخش‌هایی از کتاب، متونی با عنوان «**مطالعه برای انجام دادن فعالیت**» و در پایان هر فصل «**مطالعه موردی**» درج شده است. این بخش‌ها نیز مانند سایر قسمت‌های کتاب اهمیت دارند. دانش‌آموزان باید متن هر درس را مطالعه کنند و سپس در کلاس، بحث و گفت‌وگو و سایر فعالیت‌های مربوط به آن را انجام دهند.

● در پایان هر فصل، فعالیت «**راهی به سوی آینده**» طراحی شده است. هدف این بخش، تقویت روحیه پرسشگری و توجه و اهمیت دادن به ذهن جست‌وجوگر است. طرح سؤال، خودنیمی از راه پژوهش است. از دانش‌آموزان بخواهید سؤالاتی را که درباره موضوعات هر فصل برایشان مطرح شده است و قصد دارند در آینده پاسخ آنها را جست‌وجو کنند، یادداشت نمایند و به شما بدهند. برای انجام دادن این فعالیت نمره‌ای منظور کنید.

● یکی از راهبردهای نوآورانه در مدیریت کلاس در سال‌های اخیر، «**کلاس معکوس**» یا کلاس وارونه است و مراد از آن، بهره‌گیری از زمان و فضای خارج از کلاس برای یادگیری است. این به‌ویژه با توجه به مشکل کمبود زمان آموزش در مدرسه می‌تواند بسیار راه‌گشا باشد.

این نشانه در بخش‌هایی از کتاب به معنای آن است که پیشنهاد می‌کنیم این بخش را به صورت «کلاس معکوس» اجرا کنید؛ یعنی دانش‌آموزان در منزل آن بخش را مطالعه کنند. سپس، زمان کلاس را به فعالیت مربوط به آن اختصاص دهید تا دانش‌آموزان از طریق بحث و گفت‌وگو و انجام دادن فعالیت طراحی شده، یافته‌های خود را با یکدیگر در میان بگذارند و آنها را کامل کنند.

● یکی از اضلاع مثلث یادگیری مطلوب و مؤثر، استفاده از رسانه‌های متنوع و حرکت از یادگیری تکررسانه‌ای به سوی «**رسانه‌های پرشمار**» است. به همین منظور، همراه این کتاب یک لوح فشرده توزیع می‌شود که فایل‌های صوتی و تصویری و متنی آن هم برای دانش‌آموزان و هم برای معلمان جهت نمایش در کلاس قابل استفاده است. با این نشانه در کتاب درسی دانش‌آموزان به لوح فشرده و همچنین برخی پایگاه‌های اینترنتی ارجاع داده می‌شوند. بدیهی است شما معلم گرامی می‌توانید از سایر رسانه‌های متنوعی هم که خود فراهم می‌کنید، برای تدریس مطلوب‌تر استفاده کنید.

● برای آموزش مباحث این کتاب، استفاده از اطلس‌های جغرافیایی (حاوی نقشه‌های گوناگون از نواحی مختلف) الزامی است. در ابتدای سال تحصیلی از دانش‌آموزان بخواهید اطلس‌ها را تهیه کنند یا از مسئولان مدرسه درخواست کنید که تعدادی اطلس خریداری کنند و در اختیار هر کلاس قرار دهند.

ارزشیابی

ضلع سوم مثلث یادگیری مطلوب، برون دادهای یادگیری و ایجاد فرصت برای ارائه آموخته‌هاست. در کلاس فعال به دانش‌آموزان فرصت داده می‌شود که آموخته‌ها، نتایج کاوش و فعالیت‌های محول شده را ارائه کنند این ارائه‌ها منجر به رشد دانش‌آموزان و تقویت خود باوری و اعتماد به نفس و بروز خلاقیت آنها می‌شود. ارائه کردن می‌تواند به صورت انفرادی یا گروهی و به اشکال مختلف نظیر سمینار، روزنامه دیواری، نمایشگاه عکس، پوستر و گزارش شفاهی باشد.

● در همهٔ درس‌های این کتاب فعالیت‌هایی برای «**ارائه دانش آموزان**» با نشانهٔ در نظر گرفته شده است. با این حال، شما می‌توانید در سایر فعالیت‌ها نیز زمانی را به ارائه اختصاص دهید و نمرهٔ آن را در ارزشیابی مستمر لحاظ کنید.

● با توجه به رویکرد تربیت اجتماعی و هدف آماده کردن دانش‌آموزان برای زندگی شایسته، ارزشیابی این درس نباید موجب احساس سرخوردگی یا شکست در دانش‌آموزان شود. درس جغرافیا باید علاقه‌مندی به مطالعه نواحی مختلف و شناخت چالش‌های محیطی و اجتماعی و مواجهه خردمندانه با آنها را در دانش‌آموزان پدید آورد؛ بنابراین، انتظار می‌رود که آزمون‌ها نه تنها برای دانش‌آموزان مشقتی ایجاد نکنند بلکه همهٔ آنها نمرهٔ خوبی در این درس به دست آورند.

● به ارزشیابی مستمر اهمیت بدهید. ارزشیابی مستمر، انجام دادن آزمون‌های کتبی مکرر نیست بلکه کلیهٔ فعالیت‌های داخل و خارج کلاس، بخش ارائه دانش‌آموزان، بحث و گفت‌وگو، تهیهٔ نقشه‌های موضوعی، نقشه‌خوانی، تولید پوستر، عکس و... را در برمی‌گیرد که البته همه باید در پوشهٔ کار قرار گیرند. ارزشیابی مستمر به منظور اصلاح نواقص یادگیری صورت می‌گیرد و معلم باید در هر مرحلهٔ آن راهکارهایی برای جبران ضعف دانش‌آموزان تدارک ببیند.

● **در آزمون‌های کتبی کلاسی و پایانی و همچنین آزمون‌های ورودی دانشگاه‌ها و مؤسسات طرح هرگونه سؤال از بخش‌های «بیشتر بدانیم»، «مطالعه برای انجام فعالیت»، «مطالعه‌های موردی تا ۴»، «متن فعالیت‌هایی که درس با آنها آغاز می‌شود»، «زیرنویس عکس‌ها و نقشه‌ها» و «واژه‌نامه پیوست آخر کتاب» ممنوع است.**

● فعالیت‌های مربوط به نقشه فقط در محدودهٔ مهارت‌های جغرافیایی درج شده در کتاب انجام می‌گیرد و در پایان هر درس ارزیابی می‌شود. از ارائهٔ طرح نقشه‌های گنگ و حافظه محور در آزمون‌ها خودداری فرمایید.

امید است شما معلمان عزیز با به کارگیری روش‌های مناسب، فضایی پر نشاط و دلپذیر در کلاس‌های این درس فراهم کنید.

فصل ۱ ناحیه چیست؟

مفاهیم کلیدی

- ناحیه
- ناحیه بندی
- کانون ناحیه
- مرز ناحیه
- نواحی طبیعی
- نواحی انسانی
- نواحی سیاسی

• معنا و مفهوم ناحیه چیست؟

• جغرافی دان‌ها چگونه و با چه معیارهایی سطح زمین را ناحیه بندی می کنند؟

• نکات قابل توجه درباره مرز و قلمرو نواحی کدامند؟

• روابط انسان با نواحی، چه ویژگی‌هایی دارد؟

معنا و مفهوم ناحیه

تصور شما از یک ناحیه چیست؟
به تصویرهای زیر با دقت نگاه کنید و برداشت خود را از هر یک از آنها توضیح دهید.

مزرعه‌ای در سوئیس

بندر پیرائوس - یونان

۳

۴

زندگی شبانی - شمال افریقا

مزرعه نخل روغنی (پالم) - مالزی

هریک از این تصاویر، ناحیه‌ای از سطح زمین را نشان می‌دهد. تصویرها را با هم مقایسه کنید؛ چه عواملی سبب می‌شود که شما احساس کنید این نواحی با یکدیگر تفاوت دارند؟ آب و هوا؟ پوشش گیاهی؟ نوع بهره‌برداری از محیط و شیوه زندگی مردم؟ ... تصویر شماره (۱)، ناحیه‌ای مرطوب با پوشش گیاهی غنی و فعالیت دامداری را نشان می‌دهد. در این ناحیه به سبب بارندگی زیاد و رطوبت کافی، چمنزارهای وسیعی به وجود آمده و شرایط مناسبی برای دامداری و پرورش گاو فراهم شده است. نوع خانه‌ها و شکل سقف ساختمان‌ها نیز با ریزش‌های جوی و نوع فعالیت اقتصادی ساکنان ناحیه، یعنی نگهداری دام و علوفه، تناسب دارد.

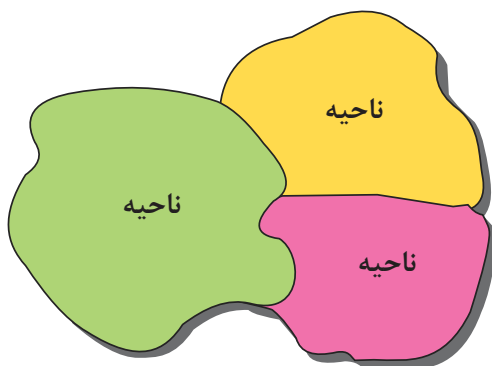
تصویر شماره (۲)، یک ناحیه ساحلی با فعالیت‌های مربوط به تجارت و گردشگری را نشان می‌دهد. امکان تجارت دریایی موجب به وجود آمدن شهری با نقش بندری در کنار دریا شده است. جذب جمعیت زیاد، رونق فعالیت‌های مربوط به تجارت و گردشگری و حمل و نقل بار و مسافر موجب پدید آمدن ساختمان‌های بلندمرتبه شده است.

اکنون دقت کنید و بگویید در تصاویر ۳ و ۴، چه ارتباطی میان اجزا و پدیده‌ها وجود دارد. نوع فعالیت و شیوه زندگی چه ارتباطی با محیط طبیعی دارد؟ تفاوت‌های این دو مکان چیست و عواملی که این دو را از هم متمایز می‌کنند، کدام‌اند؟

ناحیه

دانستید که هر مکان در روی زمین ویژگی‌هایی دارد. همچنین میان اجزا و پدیده‌های هر مکان، نوعی پیوستگی و هماهنگی وجود دارد که آن مکان را از سایر مکان‌ها متفاوت می‌سازد. یکی از کارهای جغرافی‌دانان، مطالعه شباهت‌ها و تفاوت‌های مکان‌هاست.

مکان‌هایی که ویژگی‌های مشابه دارند، همان نواحی هستند. «ناحیه» یکی از مفاهیم اصلی در دانش جغرافیاست. برای ناحیه تاکنون تعاریف متعددی ارائه شده است. در اینجا به یکی از این تعاریف اشاره می‌کنیم.

از این تعریف می‌توان نتیجه گرفت :

۱- ویژگی اصلی هر ناحیه، وحدت و همگونی نسبی عناصر طبیعی و انسانی در آن است (وحدت‌یابی).

۲- هر ناحیه جغرافیایی به درجه‌ای از همگونی رسیده است که از سایر بخش‌های پیرامون خود متمایز می‌شود و با آنها تفاوت دارد.

ناحیه، بخشی از سطح زمین است که ویژگی‌های جغرافیایی (طبیعی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و...) همگون و خاصی دارد؛ به طوری که با بخش‌های مجاور خود متفاوت است.

بیشتر بدانیم

ناحیه و منطقه هر دو معادل فارسی واژه انگلیسی Region هستند؛ بنابراین، مترادف یکدیگرند و می‌توان آنها را به جای یکدیگر به کار برد.

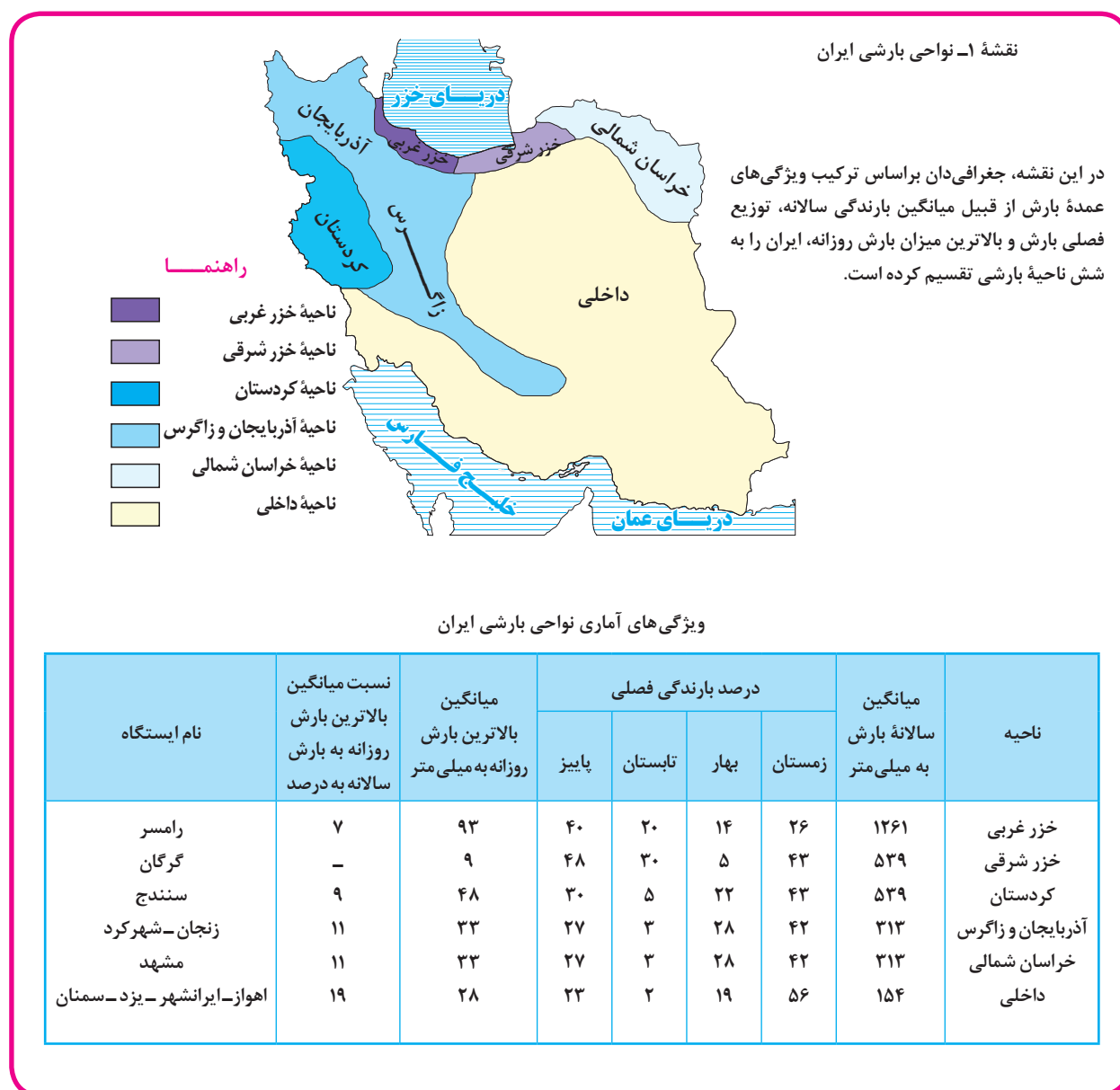
ناحیه‌بندی

جغرافی‌دان‌ها از گذشته سطح زمین را به واحدهای جغرافیایی - که در آنها پدیده‌ها با هم همگونی و وحدت دارند - تقسیم کرده و سپس مورد مطالعه قرار داده‌اند. این تقسیم‌بندی‌ها برای شناخت بهتر و آسان‌تر مکان‌های مختلف و علمی کردن مطالعات و تحقیقات درباره این مکان‌ها صورت می‌گیرد تا بتوان برای آنها به‌طور صحیح برنامه‌ریزی کرد.

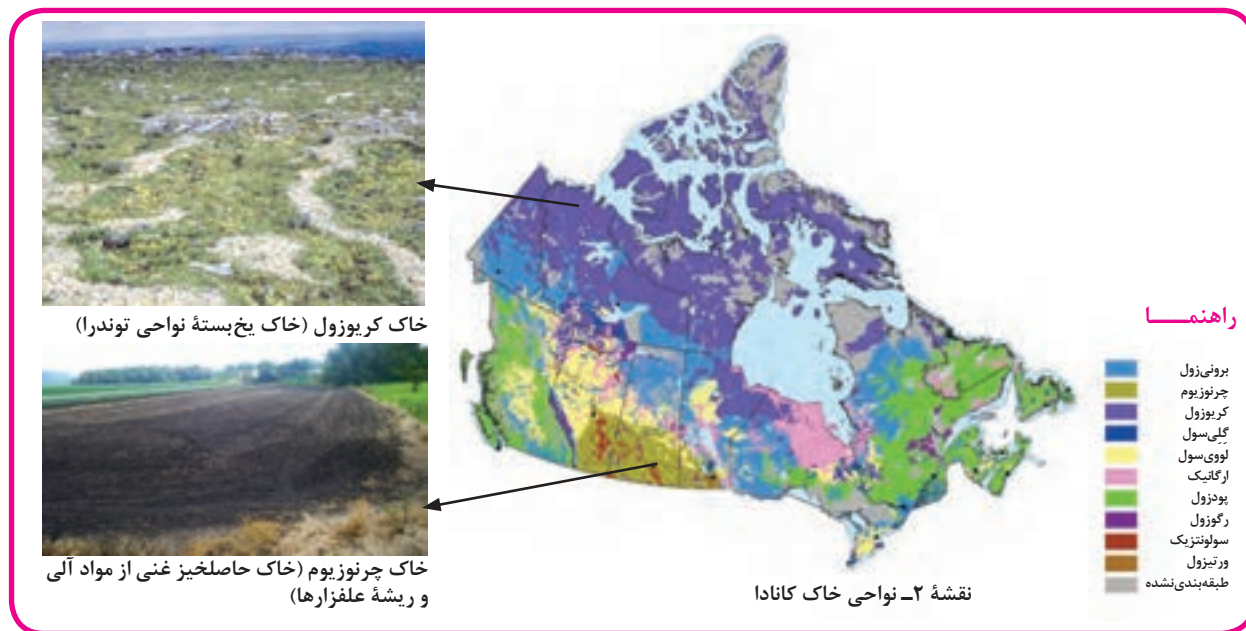
وقتی یک محیط جغرافیایی را براساس معیارهایی به واحدهای کوچک‌تر تقسیم می‌کنیم، به طوری که هر واحد با واحد مجاور تفاوت داشته باشد، در واقع «ناحیه‌بندی» کرده‌ایم.

جغرافی دان‌ها برای تعیین حدود یک ناحیه، یک یا چند معیار را به کار می‌گیرند. آنها با توجه به این معیارها، حدود یا مرزهای هر ناحیه را روی نقشه رسم می‌کنند و نواحی مختلف را روی نقشه نمایش می‌دهند. ناحیه‌بندی کاری صرفاً جغرافیایی است و براساس طرز تفکر یک جغرافی دان و شیوه کار او صورت می‌گیرد. انتخاب معیارها و ملاک‌ها برای تعیین حدود یک ناحیه، به هدف مطالعه و تحقیق جغرافی دان بستگی دارد. این معیارها ممکن است «عوامل طبیعی» یا «عوامل انسانی» باشد.

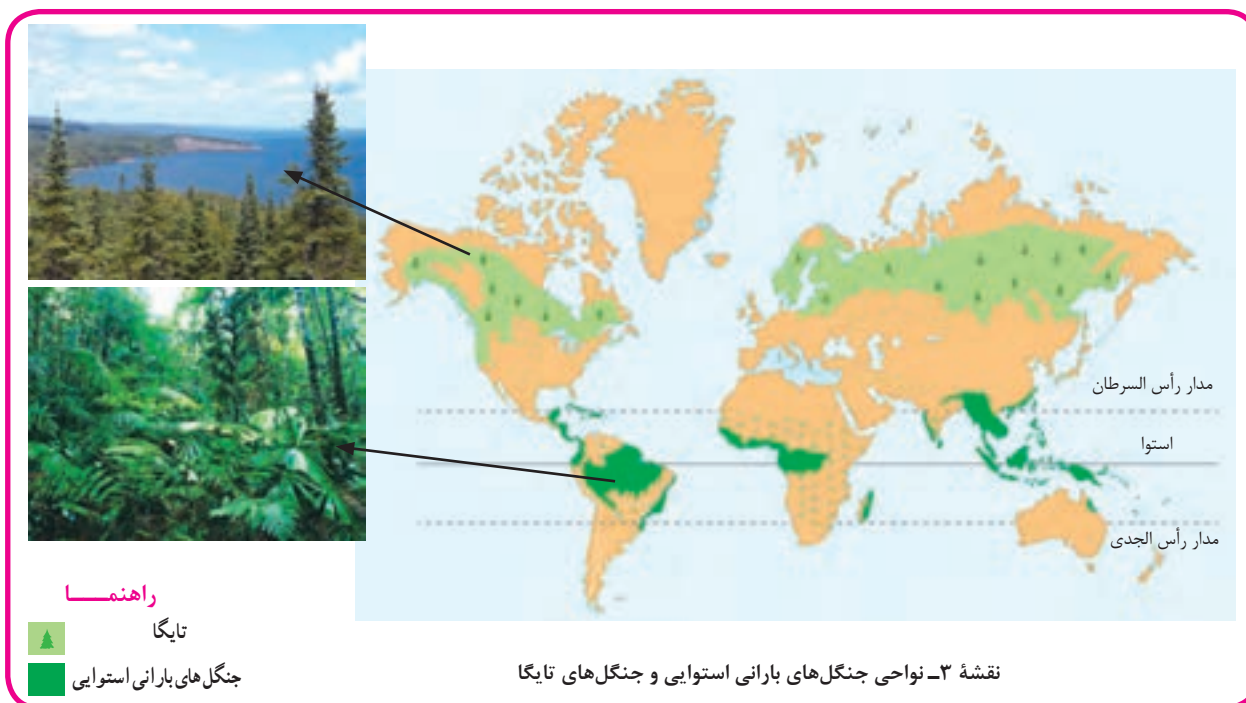
الف) معیارهای مربوط به عوامل طبیعی: ناهمواری‌ها، آب و هوا، پوشش گیاهی، خاک و نظایر آن، از معیارهای طبیعی ناحیه‌بندی است. به نقشه‌ها و تصاویر دقت کنید. در نقشه شماره ۱ جغرافی دان براساس معیارهای مربوط به بارش، ایران را ناحیه‌بندی کرده است.

در نقشه ۲ پراکندگی خاک‌ها در کانادا را مشاهده می‌کنید. نوع خاک، ناحیه‌هایی متمایز از یکدیگر به وجود می‌آورد و بر نوع پوشش گیاهی و کشت و... نیز اثر می‌گذارد.

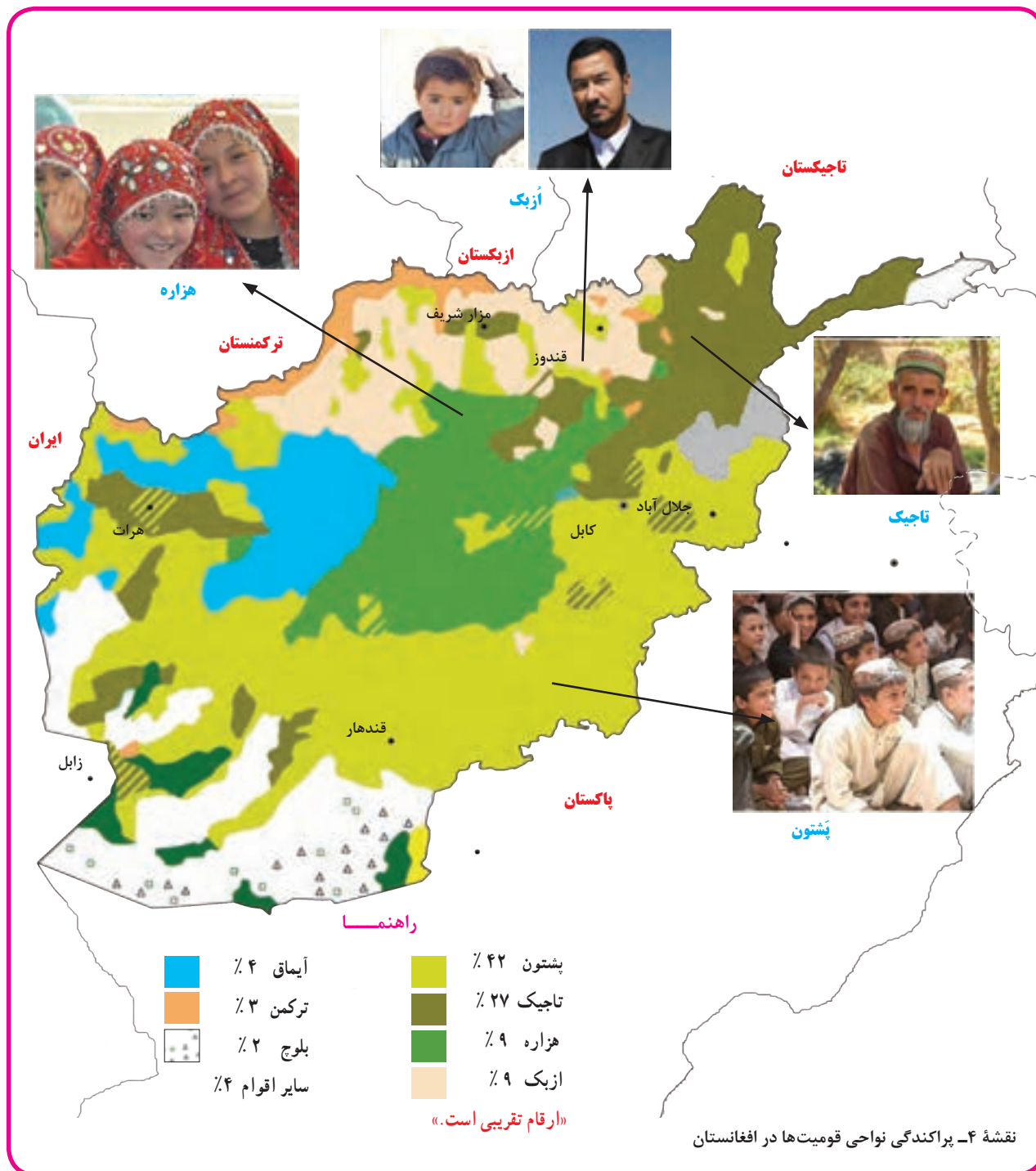
در نقشه شماره ۳ (۲) دو زیست بوم (بیوم) متفاوت را مشاهده می‌کنید. زیست بوم‌ها جزء نواحی طبیعی هستند که هر یک به سبب پوشش گیاهی و زندگی جانوری خاصی که دارند از بقیه متمایز می‌شوند. با توجه به دانسته‌های خود از پایه نهم، آیا می‌توانید بگویید این دو زیست بوم چه تفاوت‌هایی دارند؟

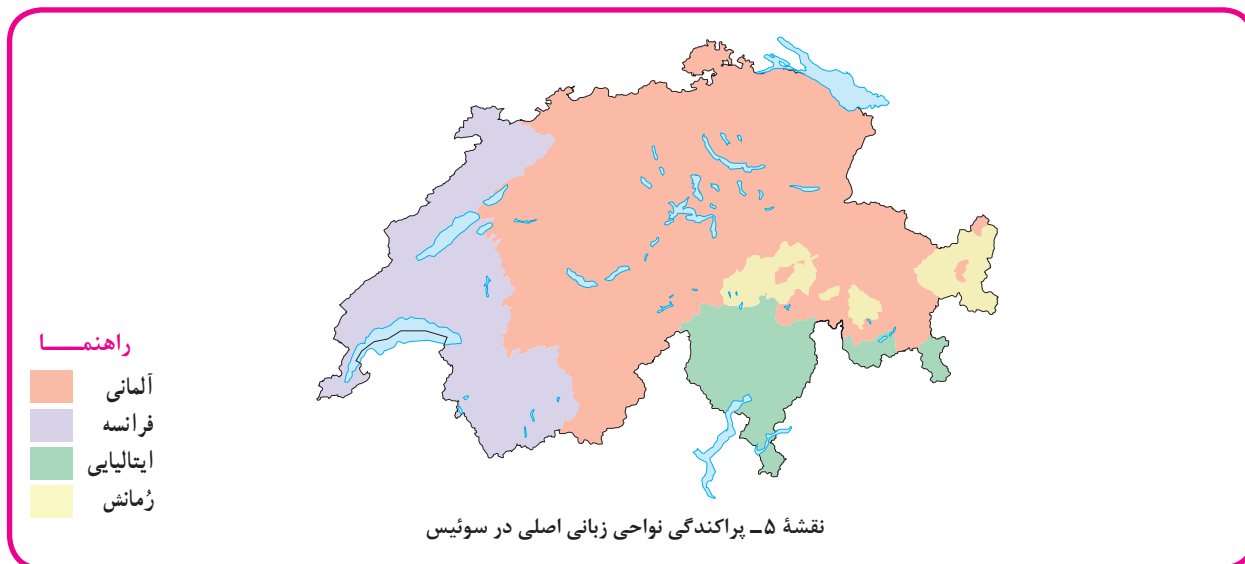
ب) معیارهای مربوط به عوامل انسانی: این معیارها ممکن است جمعیت، اقوام (قومیت‌ها)، دین، زبان، فرهنگ، نوع فعالیت‌های اقتصادی و نظایر آن باشد.

به تصاویر و نقشه‌ها دقت کنید.

همان‌طور که در نقشه ۴ مشاهده می‌کنید، اقوام مختلف هر یک در بخش خاصی از کشور افغانستان سکونت دارند.

به نقشه شماره ۵ توجه کنید. در کشور سوئیس چهار زبان رسمی وجود دارد.

در نقشه شماره ۶، کشور هند را می بینید که بر مبنای پراکندگی ادیان ناحیه بندی شده است. هر دین تقریباً قلمرو جغرافیایی خاصی را در سرزمین هند اشغال کرده است.

در نقشه شماره ۷ نواحی عمده صنعتی در قاره اروپا را مشاهده می کنید. نواحی صنعتی اروپا بیشتر در کدام بخش های این قاره استقرار یافته اند؟

بیشتر بدانیم

امروزه برای ناحیه بندی از روش های جدید نقشه کشی، تفسیر عکس های هوایی، سیستم های اطلاعات جغرافیایی (GIS) و به ویژه روش های ریاضی و آماری استفاده می شود. جغرافی دان ها پس از تعیین معیارها و شاخص های ناحیه بندی با استفاده از روش های کمی و آماری (فراوانی و تکرار پدیده ها در واحد سطح، ضریب هم بستگی و ...)، میزان وحدت و تجانس را در یک ناحیه تعیین می کنند و آن را روی نقشه نشان می دهند.

فعالیت

مهارت‌های جغرافیایی

۱- الف) هر یک از نقشه‌های ۱ تا ۷، ناحیه‌بندی بر مبنای کدام معیار طبیعی یا انسانی را نشان می‌دهد؟
برای نقشه‌های شماره ۱، ۴، ۵ جدولی ترسیم کنید و اطلاعاتی را که هر نقشه و راهنمای آن در اختیار شما می‌گذارد، استخراج و یادداشت کنید.

معیار ناحیه‌بندی	تعداد نواحی روی نقشه	مقایسه وسعت نواحی (وسیع‌ترین ناحیه)	موقعیت تقریبی نواحی عمده	آنچه از این نقشه درک می‌کنم

۲- با توجه به نقشه پراکندگی ادیان در کشور هند و آنچه درباره میزان جمعیت آن کشور می‌دانید، تعداد تقریبی مسلمانان هند را محاسبه کنید.

بیندیشیم: به نظر شما، چرا جغرافی‌دان‌ها ناحیه‌بندی می‌کنند؟ ناحیه‌بندی جغرافی‌دان‌ها با کار محققان سایر رشته‌های علمی (مثلاً زیست‌شناسان در رده‌بندی موجودات زنده یا مورخان در تقسیم‌بندی تاریخ به دوره‌های زمانی و...) چه شباهتی دارد؟
- نمودار زیر را روی کاغذ رسم کنید و به جای نقطه‌چین‌ها عبارت‌های مناسب بنویسید.

ناحیه

.....
.....
.....

ناحیه‌بندی

معیارهای انسانی

معیارهای طبیعی

.....
.....

ارائه در کلاس

به طور گروهی از نواحی طبیعی و انسانی پیرامون روستا یا شهر خود عکس بگیرید. تصاویر را دسته‌بندی کنید (ناحیه کشاورزی، صنعتی، بیابانی و...) و در قالب مناسبی در کلاس نمایش دهید. هنگام ارائه کار خود، نام و موقعیت ناحیه‌ای که از آن عکس تهیه کرده‌اید و همچنین ویژگی‌های آن ناحیه را توضیح دهید.

برای مشاهده تصاویر بیشتر از نواحی طبیعی و نواحی انسانی، به لوح فشرده پیوست کتاب یا پایگاه اینترنتی شبکه رشد به نشانی www.roshd.ir مراجعه کنید.

انسان و ناحیه

در درس گذشته آموختید که سطح زمین بر مبنای معیارهای طبیعی یا انسانی ناحیه‌بندی می‌شود و انسان‌ها با نواحی ارتباط متقابل برقرار می‌کنند. اکنون می‌خواهیم ببینیم در این ارتباط چه نکات قابل توجهی وجود دارد. متن‌های ۱ تا ۴ را مطالعه کنید. سپس، فعالیت را انجام دهید و درباره پاسخ پرسش‌ها با هم گفت‌وگو کنید.

انسان‌ها نواحی را به وجود می‌آورند

۱

انسان‌ها در محیط‌های طبیعی تغییراتی به وجود می‌آورند. آنها برای زندگی و بهره‌برداری از محیط طبیعی از شیوه‌ها و ابزارهای متفاوتی استفاده می‌کنند و در نتیجه، نواحی مختلفی را پدید می‌آورند یا نواحی طبیعی را تغییر می‌دهند.

مثال:

- بازارهای شناور در بانکوک، پایتخت تایلند از دیدنی‌های جالب‌توجه آسیای جنوب شرقی است. دست فروشان در قایق‌های چوبی روی رودخانه اصلی شهر، اجناس خود را برای فروش عرضه می‌کنند. این شیوه خاص فروش کالا ناحیه‌ای تجاری و گردشگری به وجود آورده است که تقریباً همه گردشگران خارجی از آن بازدید می‌کنند.

- در چهل سال اخیر، با ایجاد کارخانه‌های بزرگ و کوچک در امتداد محورهای ارتباطی شهر تهران، نواحی صنعتی پیرامون این شهر شکل گرفته است. به وجود آمدن این نواحی صنعتی، تهران را به مهم‌ترین قطب صنایع مصرفی کشور تبدیل کرده است.

نواحی به فعالیت‌های انسان‌ها شکل می‌دهند

۲

انسان‌ها با پیشرفت در دانش و تولید ابزار و فناوری بر محیط‌های طبیعی غلبه کرده و این محیط‌ها را در اختیار گرفته‌اند؛ با وجود این، محیط‌ها و نواحی طبیعی همواره زندگی مردم را تحت تأثیر قرار داده است. محدودیت‌ها و موانع محیطی موجب می‌شود انسان‌ها برای کنترل محیط و شرایط خاص آن چاره‌اندیشی کنند و به ابداع ابزارهایی بپردازند. در واقع، هر ناحیه شرایط خاصی را به انسان‌ها ارائه می‌کند و انسان‌ها در چارچوب آن شرایط دست به عمل می‌زنند. برای مثال، مردم نواحی گرم و خشک یا نواحی بسیار سرد، برای کنترل محیط از روش‌های متفاوتی استفاده می‌کنند یا احداث راه‌آهن در کشوری که نواحی مرتفع و کوهستانی دارد، دشوارتر و پرهزینه‌تر از کشوری است که بیشتر زمین‌های آن پست و جلگه‌ای هستند.

مثال: تصویرها را مشاهده کنید.

احداث تونل و پل برای عبور قطار در ناحیه‌ای کوهستانی و برف‌گیر - سوئیس

به‌کارگیری ماشین برف‌روب مجهز به جی‌پی‌اس جاده‌ای برای پاک‌سازی جاده‌ها - کانادا

استفاده از صفحه‌های خورشیدی - اداره برق سمنان

صید ماهی - فیلیپین

نواحی با یکدیگر رابطه و کنش متقابل دارند

هر ناحیه کره زمین با دیگر نواحی مبادلات اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی دارد. نواحی بر روی یکدیگر تأثیر می‌گذارند. امروزه همه نواحی و حتی دورافتاده‌ترین آنها به‌ویژه از نظر اقتصادی، تحت تأثیر یکدیگرند.

مثال: بریده روزنامه‌ها را بخوانید.

نواحی تحت تأثیر تصمیم‌گیری‌های سیاسی حکومت‌ها هستند

نواحی فقط تحت تأثیر روابط معمول انسان‌ها و محیط طبیعی نیستند بلکه حکومت‌ها و تصمیم‌گیری‌های سیاسی نیز به شدت بر نواحی تأثیر می‌گذارند.

برای مثال، برنامه‌ریزی یا تصمیم‌های یک دولت برای ایجاد ناحیه گردشگری و پارک‌های ملی یا صنعتی، توسعه کشاورزی در یک ناحیه، انتقال اجباری ساکنان یک ناحیه به ناحیه دیگر، وقوع جنگ بین حکومت‌ها و نظایر آن، می‌تواند موجب حفظ، تغییر یا تخریب نواحی طبیعی و انسانی شود.

مثال:

• دولت امارات متحده عربی با ساختن جزیره‌های مصنوعی در آب‌های خلیج فارس، نواحی جدیدی در منطقه ایجاد کرده است. کاربری این جزایر مسکونی، تفریحی و تجاری است و ویلاها و آپارتمان‌های لوکس، امکانات تفریحی و بازار و هتل در این جزایر مصنوعی در حال احداث است.

برای ساختن این جزایر، مقدار زیادی سنگ و خاک از بستر خلیج فارس بالا کشیده می‌شود. این خاک برداری و گل‌آلوده شدن وسیع آب به بوم‌سازگان (اکوسیستم) دریایی و آب‌سنگ‌های مرجانی* آسیب رسانده است. صاحب نظران معتقدند که ساختن این جزایر پیامدهای بسیار نامطلوبی برای محیط زیست خلیج فارس دارد.

• در چند سال اخیر، کشتار صدها تن از مردم مسلمان و مظلوم میانمار (برمه) و به آتش کشیده شدن خانه‌های آنها به دست یک فرقه بودایی افراطی موج وسیعی از اعتراضات را علیه اقدامات حکومت این کشور برانگیخته است. دولت میانمار مسلمانان را شهروند این کشور نمی‌داند و به همین دلیل، ساختن مسجد را نیز ممنوع کرده است. در نتیجه پاک‌سازی قومی* دولت میانمار، صدها نفر از مردم ناحیه مسلمان‌نشین این کشور به مرزهای بنگلادش مهاجرت کرده و درخواست پناهندگی نموده‌اند. در نتیجه، ناحیه مسلمان‌نشین میانمار تخریب شده است.

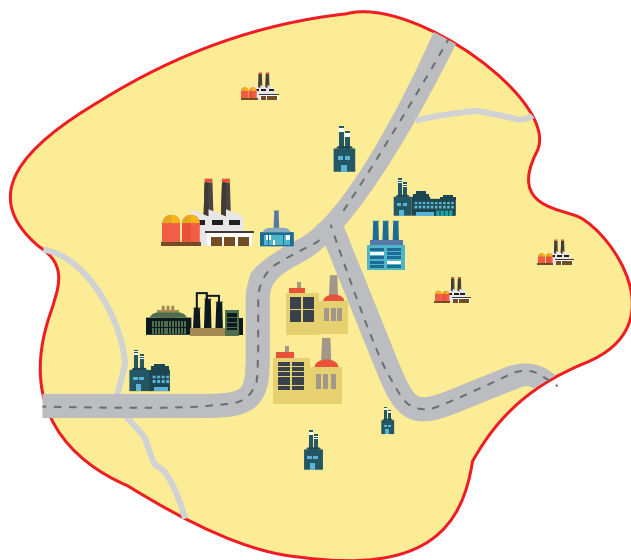
برای مشاهده تصاویر و کسب اطلاعات بیشتر از نواحی طبیعی و نواحی انسانی، به لوح فشرده پیوست کتاب یا پایگاه اینترنتی شبکه رشد به نشانی www.roshd.ir مراجعه کنید.

- ۱- الف) برای موضوع متن شماره ۱ مثال دیگری ارائه کنید. ب) تصاویر متن شماره ۲ را تفسیر کنید و بگویید شرایط طبیعی هر ناحیه چگونه بر فعالیت‌های انسان تأثیر گذاشته است.
- ۲- الف) در متن شماره ۳ بریده روزنامه‌ها را بخوانید و چند مورد از مبادلات و روابط اقتصادی نواحی را توضیح دهید. ب) آیا در گذشته‌های دور نیز نواحی از نظر اقتصادی با یکدیگر در ارتباط بوده‌اند؟ پ) آیا کنش متقابل و وابستگی نواحی در جهان امروز نسبت به گذشته شدت بیشتری یافته است؟ چرا؟
- ۳- با توجه به دانسته‌های خود از پایه نهم، بگویید تغییر در یک ناحیه طبیعی - مانند جنگل‌های بارانی آمازون - چه تأثیری بر سایر نواحی دارد.
- ۴- الف) با مشاهده نقشه‌های طبیعی یک اطلس، توضیح دهید که احداث راه‌آهن در افغانستان و نپال دشوارتر است یا آلمان و فرانسه. چرا؟ ب) با توجه به این موضوع، از تأثیر نواحی طبیعی بر فعالیت‌های انسانی چه برداشتی دارید؟
- ۵- الف) با مطالعه متن (۴) چه نکاتی را دریافتید؟ ب) تصمیم‌های حکومتی ممکن است موجب حفظ، تغییر یا تخریب نواحی طبیعی و انسانی شود. برای هر یک، مثالی ارائه کنید.

کانون ناحیه، مرزهای ناحیه

هر ناحیه جغرافیایی دارای کانون یا مرکزی است که بیشترین عوامل وحدت و همگونی در آن وجود دارند.

معمولاً هرچه از کانون یک ناحیه جغرافیایی دور می‌شویم و به طرف مرزهای آن حرکت می‌کنیم، به تدریج از عوامل همگونی آن ناحیه کاسته می‌شود و سرانجام، این عوامل ناپدید می‌گردند.

● برای مثال، در کانون یک ناحیه صنعتی تجمع زیاد کارخانه‌ها مشاهده می‌شود. هرچه از این کانون دور و به مرزهای ناحیه مجاور نزدیک‌تر شویم، از تمرکز و تعداد کارگاه‌ها و کارخانه‌ها کاسته می‌شود؛ تا اینکه سرانجام در ناحیه مجاور، دیگر اثری از آنها نمی‌بینیم.

● یک مثال دیگر در این مورد، نواحی زیست‌بوم‌هاست. همان‌طور که در پایه نهم خواندید، ساوان یک ناحیه انتقالی بین جنگل‌های

بارانی استوایی و «صحرای بزرگ افریقا» است. هرچه به سمت بیابان صحرا (Sahara)، پیش می‌رویم، بارندگی کمتر و علف‌های ساوان کوتاه‌تر و تنک‌تر می‌شوند و کم‌کم به مراتع مداری، که از علفزارهای کوتاه‌قد تشکیل شده است، تبدیل می‌گردند. این مراتع در حاشیه صحرا به علت خشکی هوا به استپ‌های بیابانی تبدیل می‌شوند.

خشکی در تمام سال ← ۷ ماه بدون باران → تابستان بارانی زمستان خشک ← ۲ ماه بدون باران → باران در تمام سال

به نقشه رو بگرد و توجه کنید. بخش هاشورزده، ناحیه‌ای انتقالی را در امتداد دو ناحیه زبانی انگلیسی و اسپانیایی در مجاورت مرز ایالات متحده آمریکا و مکزیک نشان می‌دهد. در این بخش هر دو زبان انگلیسی و اسپانیایی رواج دارد.

- تعیین مرزهای دقیق نواحی دشوار است. البته در نواحی انسانی مانند نواحی زبانی و قومی، تعیین مرز نواحی دشوارتر از نواحی طبیعی مثل نواحی خاک یا زیست بوم هاست. چرا؟
- قلمرو و وسعت نواحی، متفاوت است. گاه یک ناحیه بخشی از یک روستا، یک شهر یا استان یا یک کشور است و گاه چند کشور و قاره را دربرمی‌گیرد و مقیاس جهانی دارد.
- مرزهای نواحی قابل تغییرند. در اثر فعالیت‌های انسانی یا عوامل طبیعی ممکن است ویژگی‌های خاص یک ناحیه از بین برود و وسعت آن کم یا زیاد شود؛ برای مثال، مهاجرت روستاییان از یک ناحیه یا وقوع خشکسالی، وسعت یک ناحیه کشاورزی را کاهش می‌دهد یا ممکن است به کلی آن ناحیه را به ناحیه‌ای غیرکشاورزی تبدیل کند.

- مرزهای سیاسی و اداری معمولاً بر مرزهای نواحی طبیعی و انسانی منطبق نیستند. در پایه‌های قبلی با تقسیمات سیاسی مانند استان، بخش و شهرستان آشنا شدید. همچنین آموختید که کشورها با مرز از یکدیگر جدا می‌شوند. مرزهای سیاسی و اداری بر مبنای انتخاب و تصمیم‌گیری انسان‌ها تعیین می‌شوند. در این مرزبندی، گاهی یک ناحیه آب و هوایی، ناحیه زبانی و قومی و نظایر آن بین چند استان یا حتی چند کشور قرار می‌گیرد.

فعالیت

- ۱- الف) در نقشه شماره (۱)، استان‌های سیستان و بلوچستان، کرمان و خراسان جنوبی چگونه از هم جدا شده‌اند؟
 ب) کدام ناحیه طبیعی در این سه استان گسترده شده است؟
- ۲- الف) در نقشه شماره (۲)، کشورهای افغانستان و پاکستان چگونه از هم جدا شده‌اند؟
 ب) کدام ناحیه انسانی در هر دو کشور گسترده شده است؟

۲

۱

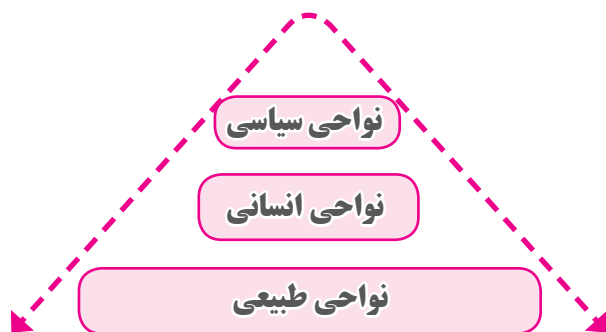

راهنما

- مرز
 ● مرکز استان

- ۳- آیا لزوماً مرزهای نواحی طبیعی و انسانی با مرزهای اداری و سیاسی منطبق‌اند؟

- شما با مطالعه این فصل، به وجود نواحی طبیعی، نواحی انسانی و نواحی سیاسی در سطح زمین پی بردید.
- نواحی طبیعی در سراسر کره زمین گسترده شده‌اند. این نواحی دارای ویژگی‌های طبیعی هستند و بستر زندگی و فعالیت‌های انسان محسوب می‌شوند. جوامع انسانی برای ادامه حیات به نواحی طبیعی وابسته‌اند.
  - نواحی انسانی شامل نواحی جمعیتی، فرهنگی، اقتصادی و... در بستر نواحی طبیعی شکل می‌گیرند و به وجود می‌آیند.

• به طور کلی، امروزه همه نواحی طبیعی یا انسانی جهان تحت مدیریت نهادهای سیاسی یا اداری قرار دارند؛ برای مثال، نهادهایی مانند شوراها، شهرداریها، بخشداریها، استانداریها، سازمانها و بالاخره حکومتها، مدیریت این نواحی را به دست گرفته اند و درباره آنها تصمیم گیری می کنند و سیاستها و خط مشی هایی را به کار می بندند. همان طور که از بررسی نقشه ها دریافته اید، شهرها، استانها و کشورها نواحی سیاسی محسوب می شوند؛ زیرا یک نهاد آنها را اداره و مدیریت می کند. این نواحی با مرزهای قراردادی از نواحی مجاور، متمایز می شوند. در فصل های بعد، ویژگی های نواحی طبیعی، انسانی و سیاسی را مطالعه خواهید کرد.

فعالیت

بیندیشیم: به نظر شما، آیا می توانیم قاره ها (مثلاً قاره آسیا یا آفریقا) را یک ناحیه بدانیم؟ چرا؟ دلیل بیاورید و پاسخ خود را توضیح دهید.

مهارت های جغرافیایی

نقشه خوانی/تفسیر نقشه

۱- الف) با استفاده از یک اطلس و مشاهده موقعیت نسبی کشور سوئیس و کشورهای مجاور آن، توضیح دهید چرا در سوئیس چهار ناحیه زبانی وجود دارد.
ب) با بررسی نقشه های ۱ تا ۷ درس اول، درباره وسعت و مرزهای نواحی چه می فهمید؟ توضیح دهید.
۲- همفکری کنید و با مراجعه به یک اطلس، دست کم دو نمونه مرزهای نواحی طبیعی را که با مرزهای اداری و سیاسی (در ایران یا جهان) منطبق نیستند، مشخص و در کلاس بیان کنید.

ارائه در کلاس

در هر گروه، به دلخواه یکی از موضوعات یا مثال های متن ۱ و ۲ یا مثال های مشابه را در کشور ایران یا سایر نواحی جهان انتخاب و درباره آن تحقیق کنید. نتیجه را در کلاس به صورت سمینار ارائه دهید. در تحقیق خود بر رابطه انسان و ناحیه تأکید داشته باشید و در ارائه گزارش، از رسانه های مختلف مانند نقشه و عکس استفاده کنید.

فصل ۲ نواحی طبیعی

مفاهیم کلیدی

- ناحیه آب و هوایی
- ناهموازی
- کمربندهای فشار
- عناصر آب و هوا
- ژئومورفولوژی (زمین ریخت شناسی)
- فرسایش
- اشکال طبیعی فرسایش
- زیست بوم
- حفاظت از نواحی طبیعی

• چه عواملی موجب پیدایش نواحی آب و هوایی می شوند؟
• هوازدگی و فرسایش چه تغییراتی بر سطح زمین ایجاد می کنند؟

• نقشه های توپوگرافی و هواشناسی چه اطلاعاتی در اختیار ما قرار می دهند؟

• مهم ترین زیست بوم های جهان کدامند و چگونه می توان از برخی نواحی طبیعی محافظت کرد؟

نواحی آب و هوایی

فعالیت

در متن زیر دو ناحیه مختلف در قاره آسیا توصیف شده است. ابتدا این دو ناحیه را روی نقشه پیدا کنید و سپس متن را بخوانید. «اولان باتور» که سردترین پایتخت جهان است، در شمال کشور مغولستان واقع شده و ارتفاع آن از سطح دریا ۱۳۱۰ متر است. به طور کلی، مغولستان تابستان‌هایی کوتاه و خنک و زمستان‌هایی بسیار سرد دارد. در اولان باتور معمولاً در زمستان دما تا ۳۰- درجه سانتی‌گراد کاهش می‌یابد. البته دمای ۵۰- درجه سانتی‌گراد نیز در این شهر ثبت شده است. این ناحیه به طور کلی ناحیه‌ای خشک است، میانگین بارش سالانه ۲۱۶ میلی‌متر و میانگین رطوبت سالانه ۵۴ درصد است. هر چند سال یک‌بار، زمستان‌ها در مغولستان فوق‌العاده سرد می‌شود. برای مثال، در یخبندان و سرمای شدید سال ۲۰۰۹ میلادی، هزاران رأس دام تلف شدند و خسارت‌های زیادی به اقتصاد و درآمد بخش عمده‌ای از مردم که زندگی‌شان وابسته به دامداری است، وارد آمد.

استفاده از سوخت زغال‌سنگ در نیروگاه‌ها و خانه‌ها موجب شده است که اولان باتور از آلوده‌ترین شهرهای جهان باشد؛ به طوری که در زمستان‌ها، آلودگی هوا مانع دید هواپیماها برای فرود می‌شود.

بخاری سنتی با سوخت زغال

دام‌ها در فصل سرما

سرمای شدید، خیابانی در اولان باتور

«جاکارتا» پایتخت اندونزی در جزیره جاوه قرار دارد. این شهر که با بیش از ده میلیون سکنه، از پرجمعیت‌ترین و پرتراکم‌ترین مناطق جهان است، در ناحیه گرم و مرطوب واقع شده است.

میانگین بارندگی سالانه این ناحیه حدود ۲۰۰۰ میلی‌متر و رطوبت بیش از ۸۰ درصد است. این ناحیه زمستان ندارد و مردم آن، تاکنون برف ندیده‌اند. دمای هوا در ماه‌های مختلف سال یکنواخت و میانگین سالانه آن ۲۷ درجه سانتی‌گراد است. هر روز عصر، رگبارهای شدیدی رخ می‌دهد و باران سیل‌آسا بر شهر فرو می‌ریزد. جاکارتا تحت تأثیر بادهای موسمی نیز هست که گاه موجب سیلاب می‌شوند. در سال ۲۰۰۷ میلادی، سیلاب شدید در سواحل این شهر، ۴۰۰ میلیون دلار خسارت وارد کرد. آب و هوای گرم و شرجی این شهر، بدون استفاده از انواع خنک‌کننده‌ها (فن و کولر) قابل تحمل نیست.

استفاده از خنک‌کننده‌ها در مکان‌های عمومی

سیل و آب گرفتگی در خیابان

بارش باران‌های شدید، خیابانی در جاکارتا

- ۱- در این دو ناحیه، عناصر آب و هوایی چون دما، رطوبت و بارش چه تفاوتی با هم دارند؟
- ۲- به یک نقشه جهان نمای دیواری یا اطلس مراجعه کنید. این دو شهر تقریباً در امتداد یک نصف النهار واقع شده‌اند و دو نوع آب و هوای متفاوت دارند. موقعیت جغرافیایی و طبیعی این دو شهر را با استفاده از نقشه بررسی کنید و عواملی را که موجب تفاوت این دو ناحیه می‌شوند توضیح دهید.
- ۳- به نظر شما، بهترین فصل یا زمان برای سفر به اولان باتور و جاکار تا کدام است؟ چرا؟
- ۴- آیا می‌توانید با توجه به اطلاعاتی که از آب و هوای ایران یا جهان دارید، دو ناحیه دیگر را که از نظر آب و هوا کاملاً با یکدیگر متفاوت اند مثال بزنید؟

آب و هوا و ناحیه

آب و هوا یکی از عوامل مهم پدید آمدن ناحیه است. ویژگی‌های آب و هوایی متفاوت موجب می‌شود که بخش‌های مختلف سیاره زمین با یکدیگر تفاوت داشته باشند و نواحی آب و هوایی به وجود بیایند.

در ایستگاه‌های هواشناسی با استفاده از انواع ابزارها، میزان دما، بارش، رطوبت، سرعت، جهت وزش باد و... به طور دائم ثبت می‌شود.

همان‌طور که پیش‌تر خواندید، آب و هوا با هوا تفاوت دارد. هوا وضعیت گذرا و موقتی هواکره (اتمسفر) در یک محل در مدت زمانی کوتاه است. برای مثال، می‌گوییم امروز هوا آفتابی یا ابری است یا امروز هوا سرد است و... اما آب و هوا، شرایط و وضعیت هوای یک ناحیه در مدت زمانی نسبتاً طولانی است. برای مثال، می‌گوییم اندونزی کشوری گرم و مرطوب است.

برای بی بردن به نوع آب و هوای یک ناحیه، داده‌های آماری مربوط به دما، بارش، رطوبت و... را طی سال‌های طولانی (معمولاً سی سال یا بیشتر) جمع‌آوری و میانگین آن را محاسبه می‌کنند.

آب و هواشناسی (اقلیم‌شناسی) یکی از شاخه‌های جغرافیای طبیعی است.

بیشتر بدانیم

پروفسور محمدحسن گنجی
(۱۳۹۱-۱۲۹۱ ه.ش)

شادروان دکتر محمدحسن گنجی (متولد ۱۲۹۱ ه.ش، در بیرجند)، بنیان‌گذار و پدر جغرافیای نوین و هواشناسی در ایران محسوب می‌شود. پروفسور گنجی استاد جغرافیای دانشگاه تهران بود و از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۴۷ مدیریت اداره کل هواشناسی را برعهده داشت. او که از بنیان‌گذاران سازمان هواشناسی ایران بود، در پیوستن این سازمان به سازمان هواشناسی جهانی نقش مؤثری داشت. از جمله آثار ارزشمند دکتر گنجی تهیه اطلس اقلیمی ایران و ده‌ها مقاله به زبان فارسی و انگلیسی است. دکتر گنجی در سال ۲۰۰۱ میلادی از سوی سازمان هواشناسی جهانی به عنوان «مرد سال هواشناسی جهان» برگزیده شد و مورد تقدیر قرار گرفت.

اهمیت هواکره

در پایه نهم خواندید که محیط زندگی ما از چهار بخش تشکیل شده است: هواکره، سنگ کره، آب کره و زیست کره. همچنین آموختید که هوا مخلوطی از گازهای مختلف است که تا حدود ۳۰۰۰ کیلومتری اطراف سیاره زمین را فرا گرفته است. هواکره از لایه‌های مختلف تشکیل شده است و بیشترین تغییرات آب و هوایی در لایه زیرین آن، یعنی وِردسپهر (تروپوسفر)، به وجود می‌آید. وجود هواکره یکی از ویژگی‌های مهم سیاره زمین است و این سیاره را از سایر سیارات جدا می‌کند؛ زیرا به واسطه هواکره، زیست کره قادر به حیات است. علاوه بر این، هواکره بر روی آب کره و سنگ کره نیز تأثیر می‌گذارد. در فصل بعد در این باره بیشتر توضیح می‌دهیم.

فعالیت

- ۱- گازهای مختلف هواکره را نام ببرید. کدام گاز بیشترین حجم هواکره را تشکیل می‌دهد؟
- ۲- منظور از دمای حداقل و حداکثر روزانه چیست؟ به اخبار هواشناسی گوش کنید. حداقل و حداکثر دمای روزانه در منطقه شما در روزهای اخیر چقدر بوده است؟
- ۳- بارانمایی معلم، بگویید میانگین دمای روزانه و ماهانه یک مکان چطور به دست می‌آید.
- ۴- چنانچه میانگین دمای ماهانه ۱۲ ماه سال در یک مکان را جمع و به تعداد آنها تقسیم کنیم، میانگین دمای سالانه به دست می‌آید. میانگین دمای سالانه شهر مشهد را محاسبه کنید.

ماه	ژانویه	فوریه	مارس	آوریل	مه	ژوئن	ژوئیه	اوت	سپتامبر	اکتبر	نوامبر	دسامبر
درجه سانتی‌گراد	۰/۷۵	۲/۶	۸/۲	۱۴/۲	۱۹	۲۳/۶	۲۵/۷	۲۳/۹	۱۹/۴	۱۳/۶	۷/۸	۸/۳

چرا نواحی مختلف آب و هوایی به وجود می‌آید؟

شما با انجام دادن فعالیت آغازین درس، به بعضی از عواملی که موجب تفاوت آب و هوای مغولستان و اندونزی می‌شوند، اشاره کردید. اکنون بیاید علل به وجود آمدن نواحی مختلف آب و هوایی را با توجه به عناصری چون تابش خورشید، دما و فشار و بارش و چگونگی توزیع آنها بیشتر بررسی کنیم.

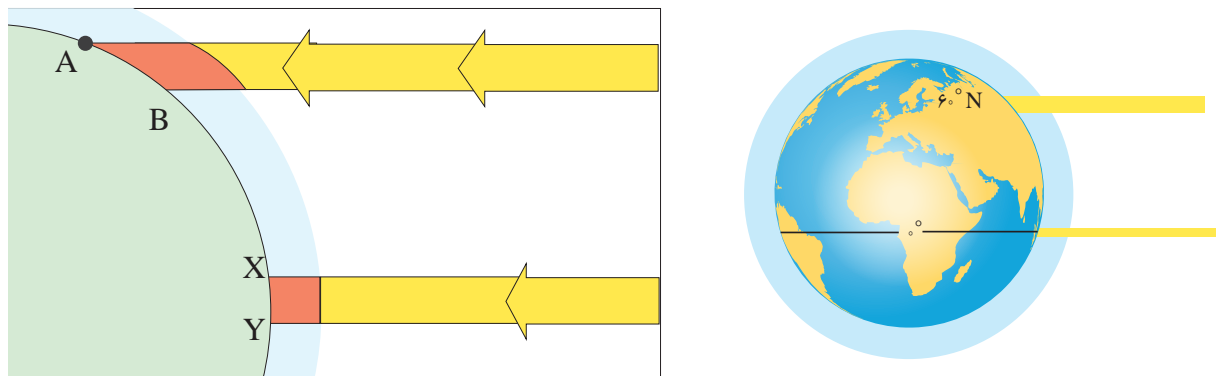
تابش خورشید

نور خورشید مهم‌ترین منبع انرژی برای زمین و عامل اصلی به وجود آمدن ویژگی‌های آب و هوایی در نواحی مختلف زمین است. تابش خورشید روی عناصر آب و هوایی چون دما، فشار و رطوبت و بارش تأثیر می‌گذارد.

به شکل زیر توجه کنید.

زاویه تابش خورشید و میزان پراکندگی آن بر روی زمین یکنواخت نیست.

مایل بودن محور زمین موجب می‌شود که اشعه خورشید به مناطق استوایی، عمود و نزدیک به عمود بتابد و زاویه تابش به سمت قطب مایل و مایل‌تر شود. بنابراین، مقدار انرژی خورشیدی که هر سانتی‌متر مربع از زمین در مناطق استوایی دریافت می‌کند، بسیار بیشتر از مقداری است که مناطق قطبی جذب می‌کنند.

پرتوهای خورشید در مدار ۶۰ درجه به دلیل مایل تابیدن، مساحتی دو برابر ناحیه استوایی را دربرمی‌گیرند. مقدار انرژی گرمایی دریافتی توسط هر واحد سطح در این ناحیه تقریباً نصف منطقه استوایی است.

از سوی دیگر، همه بخش‌های زمین در مدت زمان مساوی انرژی خورشید را دریافت نمی‌کنند. مایل بودن محور زمین بر مدار گردش انتقالی آن به دور خورشید موجب می‌شود که طی حرکت وضعی و انتقالی، وسعت منطقه روشن و تاریک و طول روز و شب و فصول مختلف سال در نواحی مختلف و در نیمکره شمالی و جنوبی متفاوت باشد. به طور کلی، نواحی قطبی کمترین انرژی را دریافت می‌کنند. آنها حتی در زمستان به مدت چند ماه در تاریکی کامل فرو می‌روند و انرژی جذب شده از سطح خود را از دست می‌دهند، بدون آنکه دوباره انرژی به دست بیاورند.

دما

از دریافت نامساوی انرژی خورشید بر سطح زمین مناطق گرم، معتدل و سرد پدید می‌آید.

● هرچه از استوا به سمت عرض‌های جغرافیایی بالاتر حرکت می‌کنیم، دمای هوا کاهش می‌یابد. اشعه خورشید در منطقه استوایی در طی سال عمود و نزدیک به عمود می‌تابد. به این ترتیب، نواحی استوایی منبع بزرگ ذخیره گرما و سرچشمه جریان‌های دریایی آب گرم در اقیانوس‌ها هستند.

● همان‌طور که پیش‌تر خوانده‌اید، علاوه بر عرض جغرافیایی، عواملی چون ارتفاع از سطح زمین (به‌طور متوسط به ازای هر ۱۰۰۰ متر ۶ درجه سانتی‌گراد کاهش دما در لایه وردسپهر)، دوری و نزدیکی به اقیانوس‌ها و دریاها، عبور جریان‌های دریایی آب گرم و آب سرد، و جهت و شیب ناهمواری‌ها بر دمای یک مکان تأثیر می‌گذارند. آیا می‌توانید با توجه به آنچه از قبل می‌دانید، برای هر مورد مثالی بزنید؟

فشار

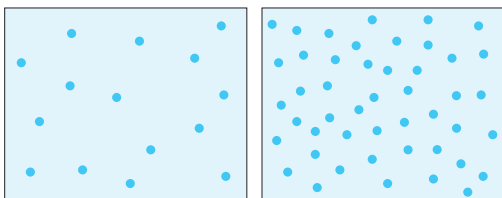
فشارسنج

فشار هوا نیروی وارد بر یک واحد از سطح زمین است که مقدار آن در سطح دریای آزاد برابر با وزن ستونی از جیوه به ارتفاع ۷۶ سانتی متر است.

هوا دارای وزن است و بنابراین، بر همه چیز فشار وارد می‌کند، هر چند ممکن است فشار آن را احساس نکنیم. فشار هوا به وسیله فشارسنج اندازه‌گیری می‌شود و واحد اندازه‌گیری آن «هکتوپاسکال» است.

مرکز کم فشار و پر فشار

فشار هوا در یک مکان، متغیر است و کم یا زیاد می‌شود.

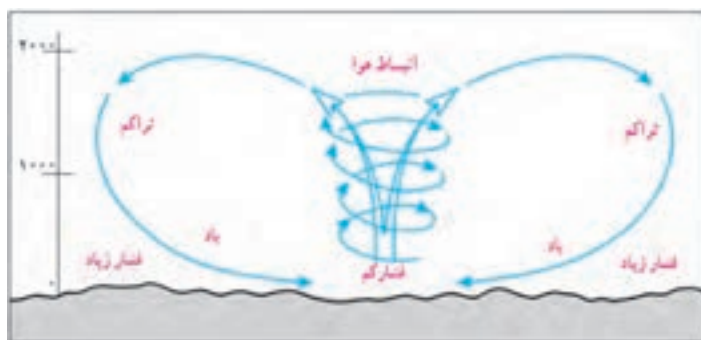
کم فشار

پر فشار

• وقتی هوای یک منطقه گرم می‌شود، مولکول‌ها سریع‌تر حرکت می‌کنند و از هم فاصله می‌گیرند، در نتیجه از وزن و فشار هوا در واحد حجم کاسته می‌شود. هوای گرم سبک می‌شود و به سوی بالا صعود می‌کند. بنابراین، هوای گرم نسبت به اطراف خود فشار کمتری دارد و در نتیجه بر روی منطقه گرم یک مرکز کم فشار (سیکلون) ایجاد می‌شود. در کم فشار (سیکلون)، فشار هوا به سمت مرکز ناحیه کم می‌شود.

• وقتی هوا سرد می‌شود، مولکول‌های آن به هم نزدیک‌تر می‌شوند و تعدادشان در واحد حجم بیشتر می‌شود. هوای سرد سنگین است و به سمت پایین یا سطح زمین فرود می‌آید، در نتیجه بر روی منطقه سرد یک مرکز پر فشار (آنتی سیکلون) پدید می‌آید. در پر فشار (آنتی سیکلون)، فشار هوا به سمت مرکز ناحیه افزایش می‌یابد.

• هوا همیشه از جایی که فشار بیشتری وجود دارد به سمت جایی که فشار کمتری دارد جریان می‌یابد و به این ترتیب، باد به وجود می‌آید. به عبارت دیگر، هوای گرم و سبک بالا می‌رود و هوای نسبتاً سرد و سنگین به زیر آن می‌رود و جانشین آن می‌شود.

بیشتر بدانیم

رابطه مراکز فشار و شرایط جوی

مراکز پر فشار (آنتی سیکلون‌ها): معمولاً موجب بادهای ضعیف، آسمان صاف، روزهای گرم و خشک و شب‌های سرد یا یخبندان می‌شوند.

مراکز کم فشار (سیکلون‌ها): معمولاً موجب ناپایداری هوا، بادهای شدید، آسمان ابری و بارش باران و رگبار و هوای معتدل می‌شوند.

توده هوا

به حجم وسیعی از هوا که از نظر دما و رطوبت، در سطح افقی تا صدها کیلومتر ویژگی‌های یکسانی داشته باشد، توده هوا گفته می‌شود. برای مثال، توده هوای گرم و مرطوب، توده هوای سرد و خشک.

جبهه هوا

جبهه‌ها مرز بین دو توده هوای مجاورند و آنها را از هم جدا می‌کنند.

وقتی در یک ناحیه دو توده هوای متفاوت در مجاورت یکدیگر قرار بگیرند و به هم برخورد کنند، یک منطقه گذار یا تغییر از نظر دما یا فشار در مرزهای آنها پدید می‌آید.

برخورد توده‌های هوا با یکدیگر، موجب ناپایداری هوا و در صورت دارا بودن رطوبت، موجب بارندگی می‌شود.

یکی از مهم‌ترین جبهه‌های هوا، جبهه قطبی است که بین هوای سرد قطب و هوای گرم استوایی در منطقه معتدله تشکیل می‌شود. جبهه قطبی در تغییرات آب و هوایی کشور ما نقش مهمی دارد.

جبهه گرم، جبهه سرد

فعالیت

۱- مهم‌ترین عامل به وجود آمدن نواحی مختلف آب و هوایی چیست؟ توضیح دهید.

۲- درباره هر یک از موارد زیر توضیح دهید:

رابطه دما با عرض جغرافیایی:

رابطه دما با ارتفاع:

۳- روی شکل بالا، برخورد توده‌های هوا و تشکیل جبهه‌ها را توضیح دهید.

۴- **بیندیشیم:** هرچه از سطح زمین بالاتر می‌رویم، فشار هوا کم می‌شود (حدود ۱۰۰ هکتوپاسکال در هر هزار متر)؛ به همین سبب، کوه‌نوردان و مسافران هواپیما در ارتفاعات به اکسیژن بیشتری نیاز پیدا می‌کنند. اکنون بگویید چرا در کوهستان‌ها با آنکه هوا سرد است، فشار هوا کم است؟

کمربندهای فشار و گردش عمومی جو

پراکندگی کانون‌های فشار بر روی کره زمین، از عوامل مهم گردش

عمومی هوا و تغییرات آب‌وهوای نواحی است.

به تصاویر توجه کنید. این تصاویر کمربندهای فشار را در اطراف

زمین نشان می‌دهند. این کمربندها در دو نیمکره شمالی و جنوبی

قرینه هستند.

● در ناحیه استوا به دلیل زاویه مستقیم تابش و گرمای همیشگی، یک کانون کم فشار ایجاد می‌شود. قطب‌ها، به عکس، به دلیل سردی فوق العاده هوا مراکز پرفشار هستند. در بین این دو ناحیه دو مرکز کم فشار و پرفشار دیگر مشاهده می‌کنیم.

● در ناحیه استوایی، هوای گرم به سمت بالا صعود می‌کند و با بالا رفتن سرد می‌شود و رطوبت خود را به صورت باران فرو می‌ریزد.

در مناطق استوایی، هر روز عصر باران‌های تند و رعد و برق مشاهده می‌شود.

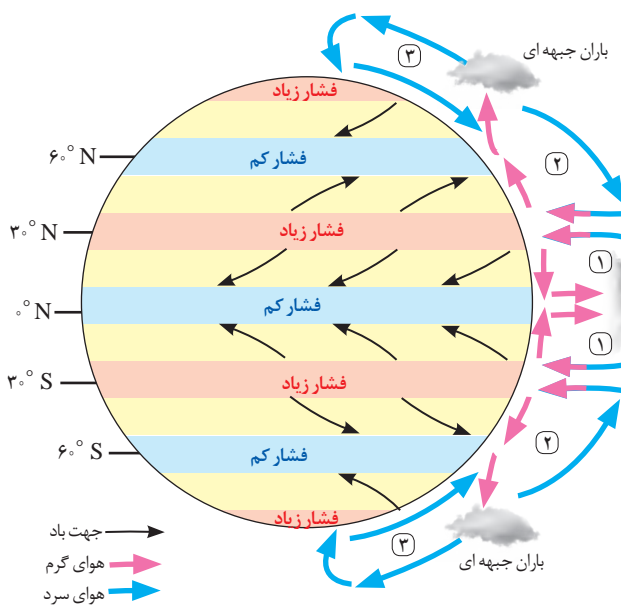
● هوای سرد شده در نواحی فوقانی استوا به سمت عرض‌های بالاتر

حرکت می‌کند و تحت تأثیر نیروی کوریولیس* دچار انحراف می‌شود. در منطقه جنب استوایی (اطراف مدار رأس السرطان و رأس الجدی) سرد

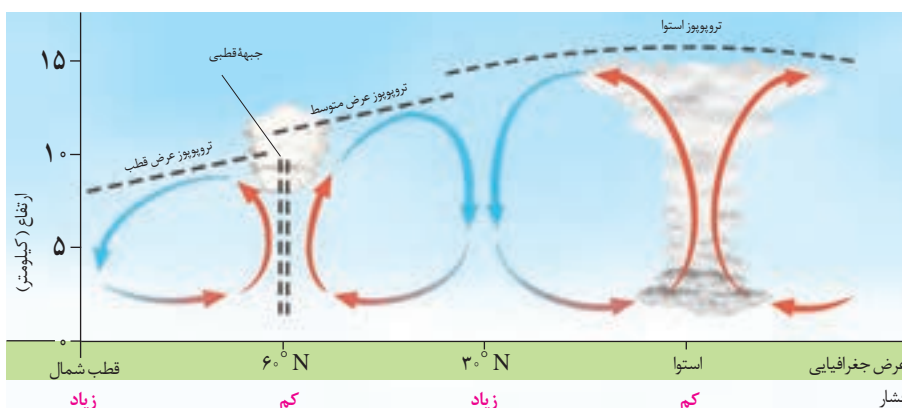
و سنگین می‌شود و فرو می‌نشیند و مراکز فشار زیاد جنب استوایی را به وجود می‌آورد.

● در حوالی عرض جغرافیایی ۶۰ درجه، دوباره بر اثر صعود هوا منطقه فشار کم ایجاد می‌شود. این منطقه تحت تأثیر توده هوایی است که از سمت قطب به طرف آن حرکت می‌کند و هوای نسبتاً گرم‌تر را به سمت بالا می‌راند. البته در این منطقه به دلیل وسعت خشکی‌ها در نیمکره شمالی و وسعت آب‌ها در نیمکره جنوبی تغییراتی در فشار مناطق بروز می‌کند.

این جابه‌جایی توده‌های هوا بین کمربندهای فشار، موجب وزش بادهای مختلف در سطح کره زمین و تغییرات آب و هوایی می‌شود.

کمربندهای فشار و وزش بادهای همان‌طور که مشاهده می‌کنید جهت وزش بادهای بر اثر حرکت وضعی زمین و نیروی کوریولیس در نیمکره‌ها به سمت غرب و شرق منحرف می‌شود.

بارش

در پایه‌های قیل با نقشهٔ پراکندگی بارش جهان آشنا شده‌اید و می‌دانید توزیع بارش در جهان نامساوی است. در حالی که برخی مناطق جهان، مانند نواحی استوایی و آسیای موسمی، بسیار پرباران‌اند و بیش از 1500 میلی‌متر در سال بارندگی دارند، برخی نواحی داخلی قاره‌ها و بیابان‌ها مقدار ناچیزی بارندگی دارند و بارش در آنها کمتر از 50 یا 100 میلی‌متر در سال است و حتی ممکن است سال‌ها در این نواحی باران نیارد.

به‌طور کلی، وقوع بارش در یک ناحیه به دو عامل بستگی دارد:

۱- **وجود هوای مرطوب:** اقیانوس‌ها و دریاها و دریاچه‌ها منبع عمدهٔ رطوبت هوا هستند. بنابراین، نواحی، هرچه از اقیانوس‌ها و دریاها دورتر باشند رطوبت آنها کمتر و خشکی هوایشان بیشتر است.

۲- **عامل صعود:** تودهٔ هوای مرطوب باید تا ارتفاع معینی بالا برود و سرد شود تا به نقطهٔ اشباع برسد و پس از تشکیل ابر، بیارد. اگر در یک ناحیه هر یک از دو عامل رطوبت یا صعود هوای مرطوب شکل نگیرد، بارندگی ایجاد نمی‌شود.

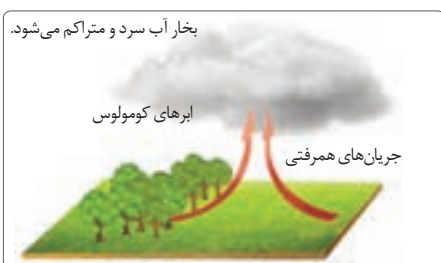
انواع بارش

● به‌طور کلی، سه نوع بارش وجود دارد:

۱- **بارندگی همرفتی:** در این نوع بارندگی، تودهٔ هوا از هوای مجاور خود گرم‌تر می‌شود؛ همراه با بالا رفتن، دمای آن پایین می‌آید و ابر تشکیل می‌شود و بارندگی صورت می‌گیرد. بارش‌های بهاری بیشتر از این نوع‌اند.

۲- **بارندگی جبهه‌ای (سیکلونی):** این نوع بارندگی بیشتر در محل جبهه‌ها به‌وجود می‌آید؛ جایی که توده‌های هوا با یکدیگر برخورد می‌کنند.

۳- **بارندگی کوهستانی (ناهمواری):** در این نوع بارندگی، نواحی مرتفع و کوهستان‌ها با توجه به شکل و جهتی که دارند، مانع آن می‌شوند که تودهٔ هوای مرطوب به‌طور افقی حرکت کند. در نتیجه، تودهٔ هوا در امتداد دامنهٔ کوه به طرف قله بالا می‌رود و هنگام صعود، دمای آن کاهش می‌یابد و دیگر نمی‌تواند رطوبت را در خود نگه دارد و بنابراین، موجب بارش می‌شود.

- ۱- با توجه به آنچه درباره انواع بارش خوانده‌اید، بگویید چرا دامنه‌های شمالی البرز و دامنه‌های غربی زاگرس نسبت به دامنه مخالف بارش فراوان دارند و دامنه مقابل خشک است؟
- ۲- با مراجعه به یک اطلس و نقشه بارندگی سالیانه جهان، دو ناحیه پرباران، کم باران و با بارش متوسط نام ببرید. سپس، علل بارش زیاد در نواحی پرباران را بررسی و تحلیل کنید.
- ۳- پرس و جو کنید که چرا در گذشته به ناحیه فشار زیاد جنب استوایی «عرض‌های آسی» می‌گفتند؟ یافته‌ها ممکن است متفاوت باشد.
- ۴- در قرآن کریم از پدیده‌های جوی مانند تشکیل ابرها، باد و باران و... به عنوان نشانه‌های قدرت خداوند یاد می‌شود و قرآن انسان‌ها را به تفکر درباره این پدیده‌ها فرا می‌خواند. با مراجعه به قرآن، معنی این آیات را پیدا کنید و بنویسید و در کلاس بخوانید: آیه ۵۷ سوره مبارکه اعراف، آیه ۴۸ سوره مبارکه روم، آیه ۱۲ سوره مبارکه رعد، آیه ۲۲ سوره مبارکه حجر، آیه ۶۵ سوره مبارکه نحل.

طبقه‌بندی نواحی آب‌وهوایی

اقلیم‌شناسان با استفاده از معیارهای مختلف، نواحی اقلیمی جهان را بررسی و تقسیم‌بندی کرده‌اند. امروزه تقسیم‌بندی‌های مختلفی برای نواحی آب‌وهوایی وجود دارد.

یکی از معروف‌ترین این تقسیم‌بندی‌ها، طبقه‌بندی «کوپن» است. این طبقه‌بندی بر مبنای سه معیار بارش، دما و پوشش گیاهی انجام شده است. در طبقه‌بندی کوپن، ابتدا پنج گروه اصلی آب‌وهوایی از یکدیگر تفکیک می‌شوند. سپس، هریک از این گروه‌های اصلی آب‌وهوایی به گروه‌های فرعی تقسیم می‌شوند. به راهنمای نقشه توجه کنید.

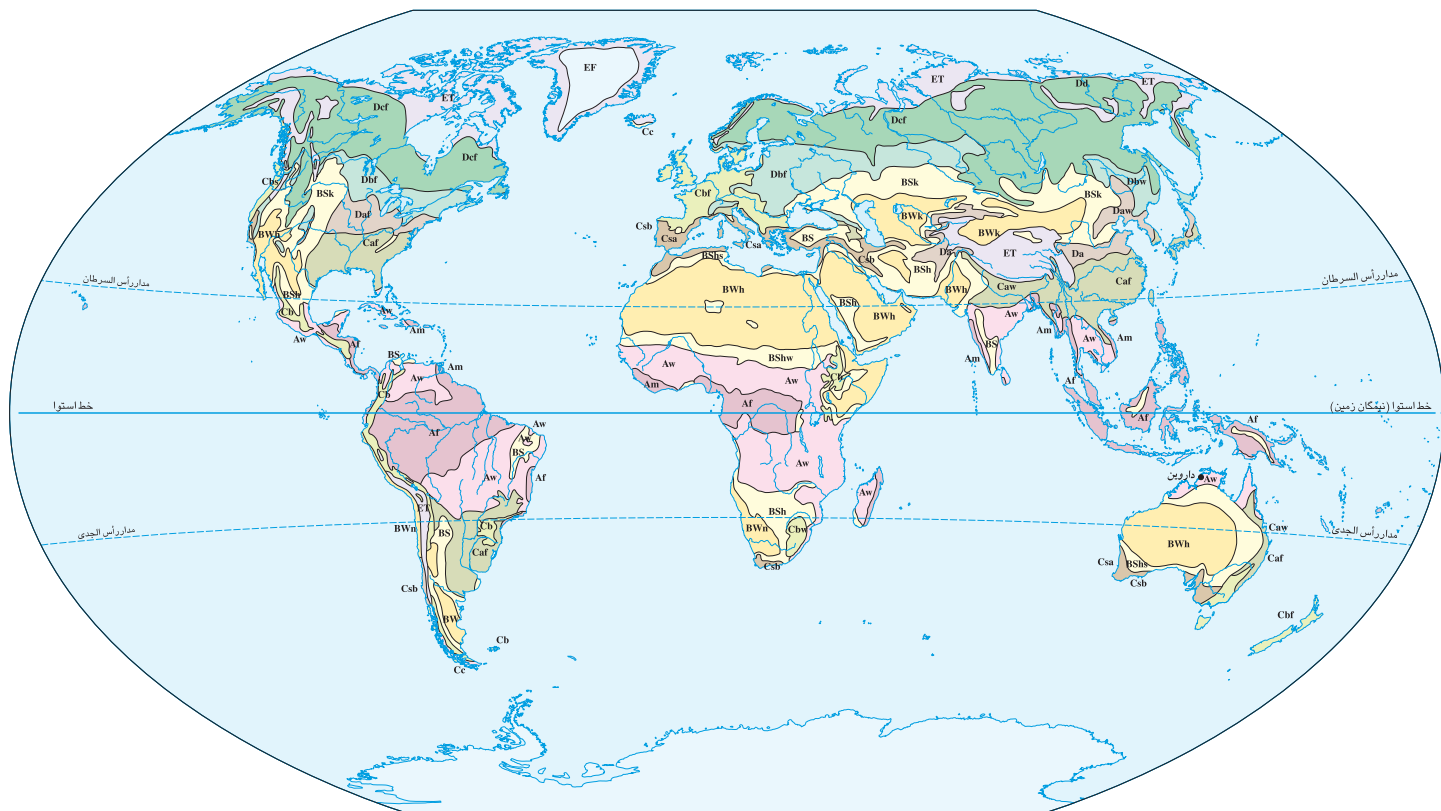

ولادیمیر کوپن (۱۸۴۶-۱۹۴۰)

بیشتر بدانیم

ولادیمیر کوپن، جغرافی‌دان، آب‌وهواشناس و گیاه‌شناس روسی - آلمانی است. وی در سن پترزبورگ به دنیا آمد. پس از تحصیل به آلمان و اتریش رفت و در دانشگاه‌های هایدلبرگ و لایپزیگ به تدریس پرداخت. مهم‌ترین کار علمی او تدوین نظام طبقه‌بندی آب‌وهوای جهان است که هنوز اعتبار علمی دارد و از آن استفاده می‌شود.

پوشش گیاهی	بارش	دما	نام آب‌وهوا	علامت آب‌وهوا
مناسب برای جنگل‌های بارانی استوایی	بارش در تمام سال	هیچ ماهی سردتر از $+18^{\circ}\text{C}$ نیست.	استوایی (گرم و مرطوب)	A
نامناسب برای رویش گیاه	کمبود بارش	اختلاف دما زیاد است.	خشک	B
مناسب برای جنگل‌های خزان‌دار	بارش در دوره سرد سال بیشتر از دوره گرم	سردترین ماه بین $+18^{\circ}\text{C}$ تا -3°C است.	معتدل	C
مناسب برای جنگل‌های مخروطی سردسیری	بارش تابستان بیشتر از زمستان	سردترین ماه زیر -3°C است.	سرد	D
نامناسب برای رویش گیاه	کمبود بارش	هیچ ماهی بیش از 10°C نیست.	بسیار سرد (قطبی)	E

نقشه تقسیم بندی
آب و هوای جهان – کوپن

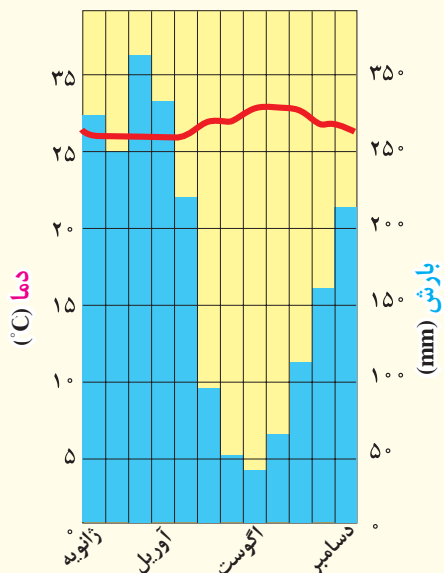
A		B		C		D		E	
Aw As	سائونا	BS	نیمه بیابانی	Cb Cc	مرطوب جنب استوایی	Dc Dd	جنب قطبی	EF	یخ بندان
Af Am	مرطوب استوایی	BW	بیابانی	Ca	اقیانوسی	Db	قاره ای مرطوب تابستان سرد	ET	توندر
				Cs	مدیترانه ای	Da	قاره ای مرطوب تابستان گرم		

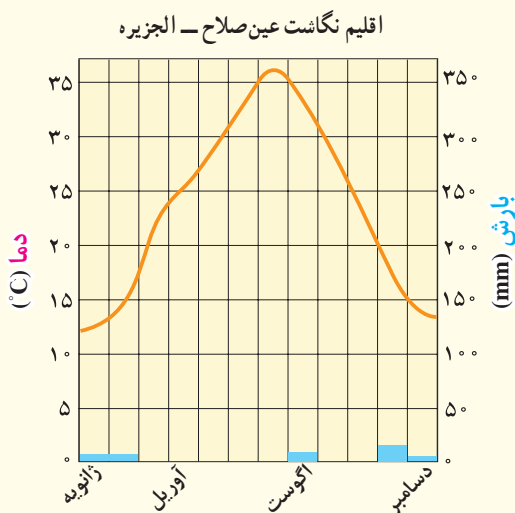
• **اقلیم گروه A (گرم و مرطوب استوایی)**

این اقلیم به طور عمده در عرض‌های مجاور استوا از ۱۰ درجه جنوبی تا ۱۰ درجه شمالی وجود دارد. به دلیل تابش عمودی خورشید، منطقه از دمای بالا و یکنواخت در تمام سال برخوردار است و در آن نوسان فصلی دما وجود ندارد. صبح‌ها هوا صاف است و به تدریج گرم می‌شود و در بعد از ظهرها باران‌های شدید فرو می‌ریزد. بارش باران در هیچ ماهی کمتر از ۶۰ میلی‌متر نیست، و میانگین حداقل دما ۱۸ درجه سانتی‌گراد است. در این اقلیم، فصول چهارگانه پدید نمی‌آید. از تقسیم‌های فرعی این گروه براساس بارش می‌توان آب و هوای موسمی و سائون مرطوب و خشک را نام برد.

اقلیم نگانست (کلیموگراف) مانانوس – برزیل

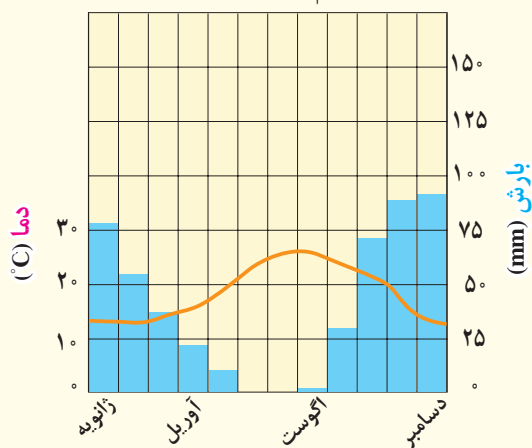

● اقلیم گروه B (خشک)

ویژگی اصلی این اقلیم، بارش کم و خشکی است. آب و هوای خشک حدود ۲۶ درصد سطح زمین را فرا گرفته است. آب و هوای نیمه خشک مابین آب و هوای خشک و مرطوب قرار می‌گیرد. اقلیم خشک عمدتاً در منطقه‌ی مجاور مدارهای ۲۳ درجه شمالی و جنوبی و نواحی محصور در کوهستان‌ها مشاهده می‌شود. زمستان‌های سرد و طولانی و تابستان‌های گرم و خشک، اختلاف دمای زیاد و بارش نامنظم از ویژگی‌های این اقلیم است. دمای هوا در تابستان زیاد است و بیشتر باران قبل از رسیدن به زمین تبخیر می‌شود. در این ناحیه، بیابان‌های وسیعی پدید آمده است.

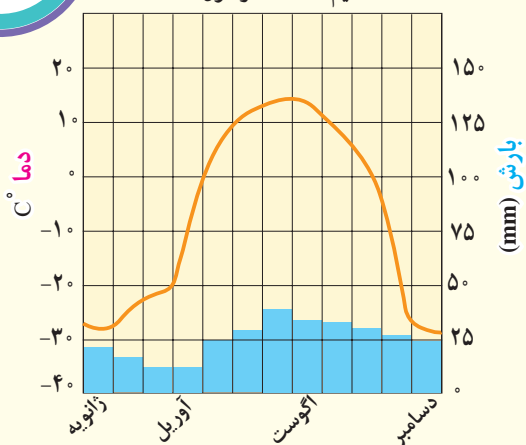
اقلیم نگاشت والتا - مالت

● اقلیم گروه C (معتدل)

این اقلیم در عرض‌های متوسط و سواحل دریاها و اقیانوس‌ها دیده می‌شود و منطقه‌ی وسیع و متنوعی را بین کمربندهای پرفشار جنب استوایی و جنب قطبی دربرمی‌گیرد. فصول مجزا از یکدیگر، تابستان‌های ملایم و بارش سالانه‌ی متوسط از ویژگی‌های آن است. به طرف غرب و در داخل قاره‌ها آب و هوا خشک تر است و در نزدیکی اقیانوس‌ها تعدیل می‌شود. آب‌وهوای مدیترانه‌ای از گروه‌های فرعی این اقلیم است که تابستان‌های خشک و زمستان‌های مرطوب و ملایم دارد.

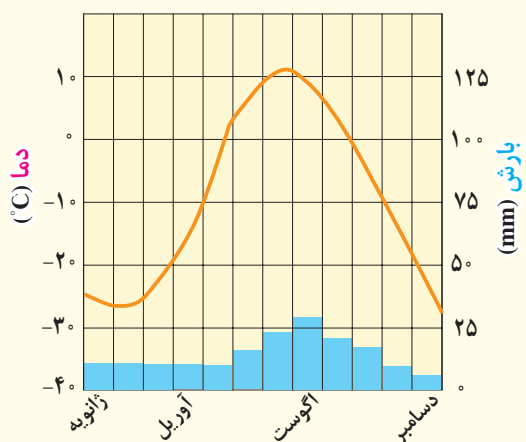
اقلیم نگاشت داسون - کانادا

• اقلیم گروه D (سرد)

این آب و هوا در نواحی شرقی و مرکزی قاره‌ها و در نواحی جنب قطبی کانادا و اوراسیا سیبری در روسیه و از عرض‌های 40° درجه به بالا تا حوالی 55° درجه شمالی مشاهده می‌شود. اما در نیمکره جنوبی اثری از آن نمی‌توان دید. در این گونه اقلیم، دمای سردترین ماه سال کمتر از 3° درجه سانتی‌گراد است و در بیشتر مواقع، بارش به صورت برف دیده می‌شود. در این ناحیه برف زیاد می‌بارد و جنگل‌ها عمدتاً از نوع سردسیری سوزنی‌برگیان هستند.

اقلیم نگاشت بارو - آلاسکا

• اقلیم گروه E (قطبی)

حاشیه‌های شمالی قاره‌های آسیا و امریکای شمالی در مجاورت اقیانوس منجمد شمالی گرینلند و همچنین قاره قطب جنوب و جزایر نزدیک به آن در این گروه اقلیمی جای می‌گیرند. در این اقلیم، زمستان‌ها تاریک و فوق‌العاده سرد است. در گرم‌ترین ماه‌ها نیز دما به کمتر از 10° درجه سانتی‌گراد می‌رسد و در واقع، تابستان وجود ندارد. میزان بارش در این ناحیه ناچیز است و لایه‌های زمین تا عمق چندمتری یخ بسته‌اند.

فعالیت

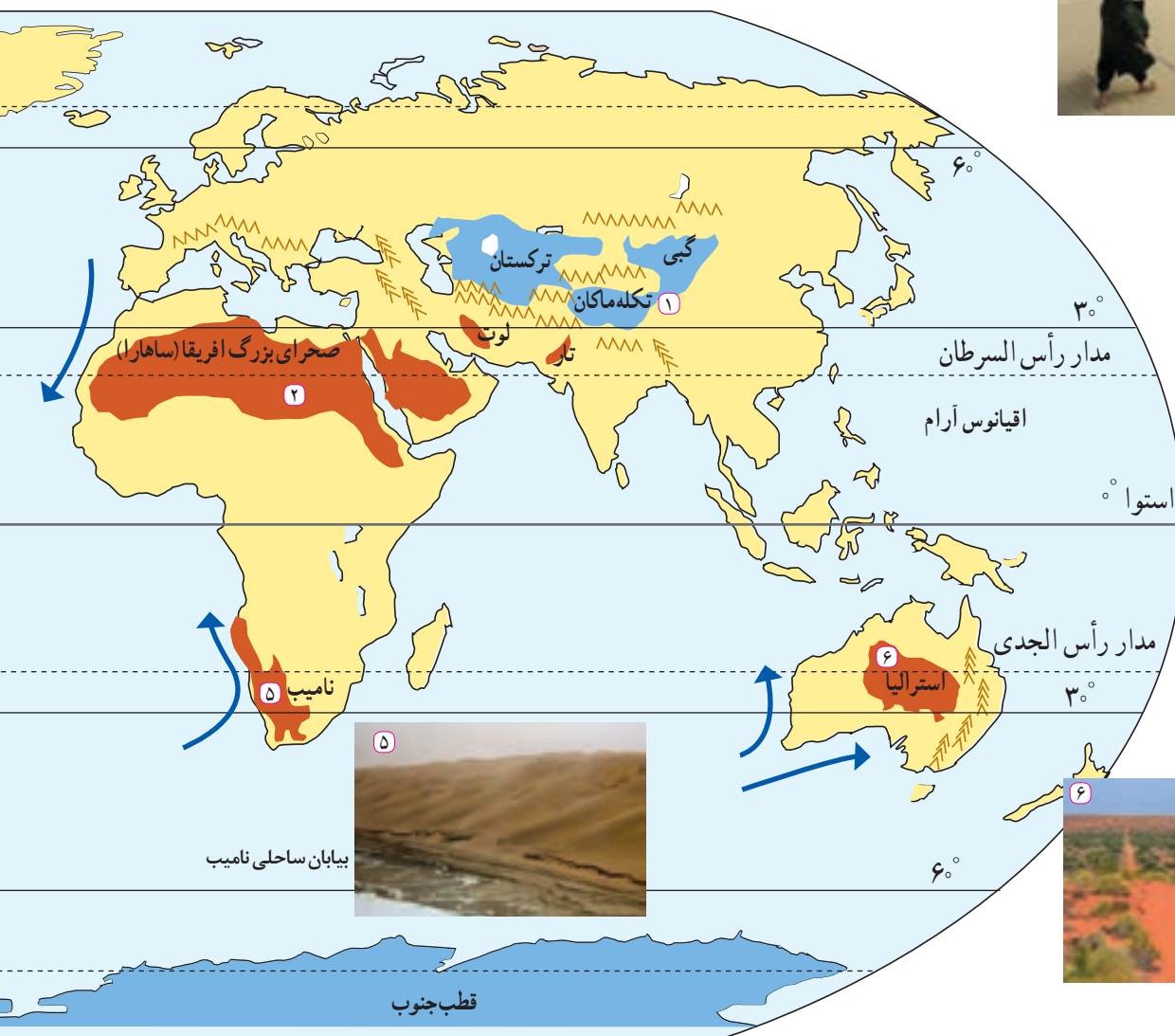
- ۱- هریک از موارد، زیر مجموعه کدام گروه اقلیم اصلی است:
مثال: گرما و رطوبت در تمام سال ( ) تابستان‌های خنک، زمستان‌های معتدل و بارش در تمام سال ( )
زمستان‌های سرد و طولانی و تابستان‌های خنک و کوتاه ( ) خشکی و گرمای زیاد ( ) بارش‌های موسمی و رطوبت زیاد ( )
- ۲- اقلیم نگاشت A و D، چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی با هم دارند؟
- ۳- اقلیم نگاشت B و E را مقایسه کنید. چرا اقلیم گروه E مانند اقلیم گروه B خشک است؟ آیا تبخیر در این اقلیم مانند گروه B است؟ چرا؟
- ۴- اکنون که پنج گروه اصلی آب و هوایی کوپن را شناختید، بگویید بخش عمده کشور ما در کدام گروه این تقسیم‌بندی قرار دارد؟

بیابان‌ها

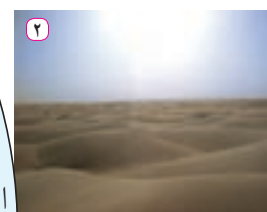
همان‌طور که مشاهده کردید، در تقسیم‌بندی کوپن یکی از انواع نواحی آب‌وهوایی، اقلیم گروه B یا نواحی خشک است. از آنجا که بخش عمده‌ای از کشور ما را مناطق خشک و بیابانی تشکیل می‌دهد، در این بخش به علل پدید آمدن بیابان می‌پردازیم. مناطق خشک مناطقی هستند که کمبود بارش دارند. به علاوه، بارندگی در این مناطق نامنظم است؛ به طوری که ممکن است چند سال هیچ بارشی صورت نگیرد و یا منطقه به‌طور ناگهانی با رگبارهای کوتاه‌مدت مواجه شود. اقلیم‌شناسان تقسیم‌بندی‌های مختلفی از مناطق خشک ارائه کرده‌اند. در این جدول یکی از این تقسیم‌بندی‌ها را بر مبنای بارش مشاهده می‌کنید.

میزان بارندگی سالانه	۲۵۰-۴۵۰ mm	۱۰۰-۲۵۰ mm	۵۰-۱۰۰ mm	کمتر از ۵۰ mm
منطقه	نیمه خشک	خشک	بسیار خشک (نیمه‌بیابانی)	بیابان

نقشه پراکندگی بیابان‌های مهم جهان

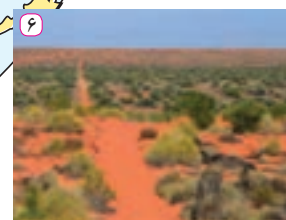
بیابان تکله ماکان

صحرای بزرگ آفریقا

بیابان ساحلی نامیب

بیابان استرالیا

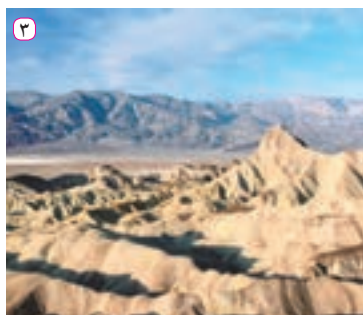
● به طور کلی، بیابان‌ها بخش‌هایی از مناطق خشک هستند. برای بیابان نیز تعاریف متعددی ارائه شده است، که در همه آنها بر دو ویژگی بیابان تأکید می‌شود: کمبود بارش و تبخیر زیاد.

بارندگی سالانه بیابان‌ها کمتر از ۵۰ میلی‌متر است و حتی ممکن است آنها چندسال بارندگی نداشته باشند. در بیابان‌ها میزان تبخیر شدید و پوشش گیاهی ضعیف است.

به نقشه توجه کنید؛ بیابان‌ها بخش قابل توجهی از سطح زمین را فرا گرفته‌اند. بیابان‌ها از نظر دما به دو گروه تقسیم می‌شوند:

۱- بیابان‌های گرم: این بیابان‌ها عمدتاً در نواحی مجاور مدار رأس‌السرطان و رأس‌الجدی واقع شده‌اند. برخی مردم تصور می‌کنند که گرم‌ترین نواحی جهان در مجاورت خط استوا قرار دارد؛ زیرا این ناحیه بیشترین جذب و تابش انرژی خورشید را دریافت می‌کند؛ اما جالب است بدانید در سال ۱۹۱۳ میلادی دمای ۵۶/۷ درجه سانتی‌گراد برای دره مرگ در کالیفرنیا و در سال ۱۹۹۲ دمای ۵۸ درجه سانتی‌گراد برای العزیزیه واقع در کشور لیبی در صحرای بزرگ افریقا به عنوان گرم‌ترین نقاط جهان ثبت شده است. در سال ۲۰۰۹ ماهواره‌ها دمای ۷۰ درجه سانتی‌گراد را برای بیابان لوت در ایران به عنوان داغ‌ترین نقطه زمین ثبت کردند.

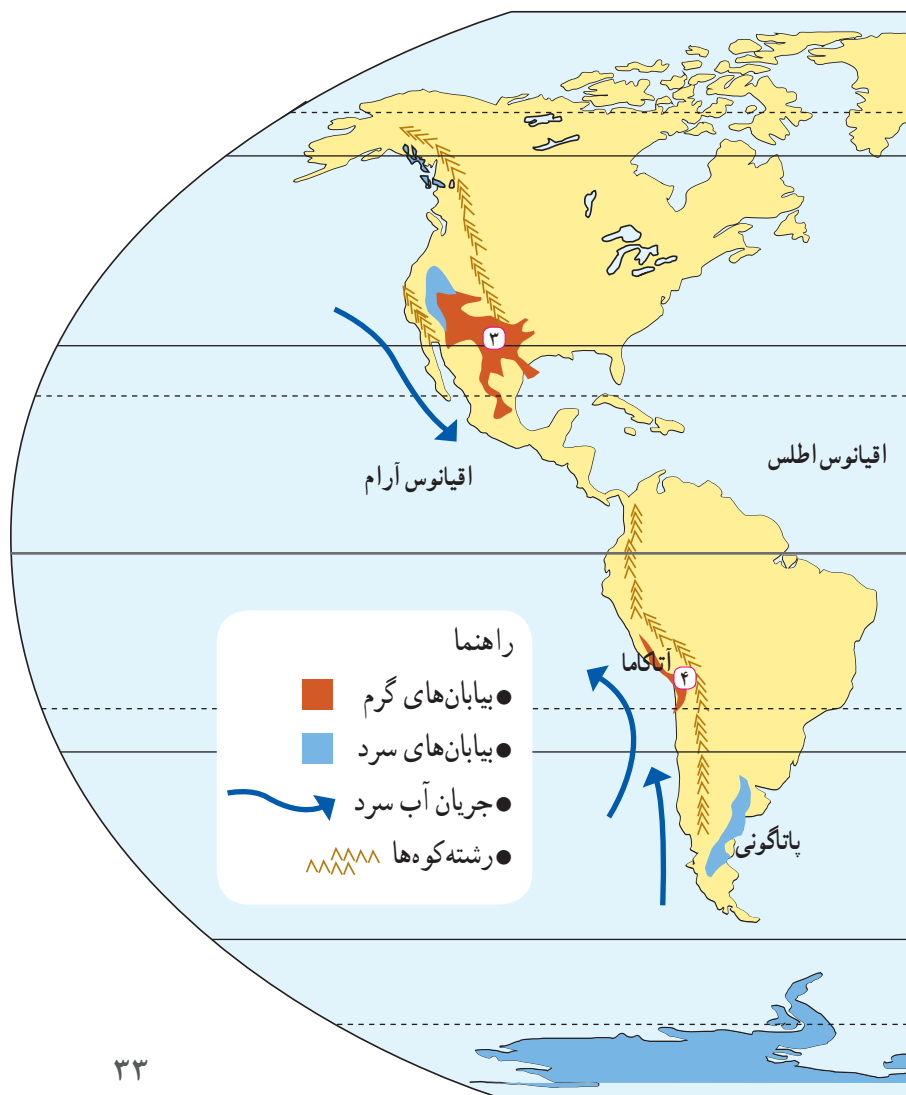
۲- بیابان‌های سرد: این بیابان‌ها عمدتاً در عرض جغرافیایی بالا یا در ارتفاعات زیاد قرار دارند.

دره مرگ - کالیفرنیا

تصویر ماهواره‌ای بیابان ساحلی آتاکاما

علل ایجاد بیابان‌ها

همان‌طور که پیش‌تر گفتیم، برای وقوع بارش باید دو عامل صعود و هوای مرطوب وجود داشته باشد و بیابان‌ها نواحی‌ای هستند که از یک یا دو عامل ایجاد بارش محروم‌اند. به‌طور کلی علل ایجاد بیابان‌ها عبارت‌اند از:

الف) استقرار مرکز پرفشار جنب استوایی

در نواحی پرفشار، فرونشینی هوا مانع صعود هوا و در نتیجه، بارش می‌شود. چنان‌که پیش‌تر گفتیم، در منطقه جنب استوایی، توده‌های هوا در حوالی مدارهای رأس السرطان و رأس الجدی فرو می‌نشینند و منطقه پرفشار را به وجود می‌آورند. در نتیجه، کمربند بیابانی کره زمین در اطراف این دو مدار در سه قاره گسترده شده است. در مناطق قطبی نیز به دلیل پرفشار بودن، امکان صعود هوا وجود ندارد. البته در برخی سواحل قاره‌ها مانند سواحل امریکای جنوبی و سواحل افریقای جنوبی بیابان‌هایی پدید آمده‌اند (بیابان آتاکاما در امریکای جنوبی و نامیب در افریقا) و در این مناطق نیز علت اصلی به وجود آمدن بیابان، وجود مرکز پرفشار و صعود نکردن هواست. هرچند جریان‌های آب سرد که از قطب به سمت این نواحی در حرکت‌اند، صعود نکردن هوا را تشدید و تقویت می‌کنند و موجب بیابانی شدن این نواحی می‌شوند.

ب) دوری از منابع رطوبت و شکل و جهت ناهمواری‌ها

برخی نواحی به علت دوری از دریاها و منابع رطوبتی و همچنین قرار گرفتن در پشت کوه‌ها که از رسیدن توده هوای مرطوب به آنها جلوگیری می‌کند، با خشکی هوا مواجه می‌شوند؛ مانند بیابان گبی یا تکل‌ماکان.

بیشتر بدانیم

کوپر با بیابان فرق دارد. ممکن است در بیابانی کوپر وجود داشته باشد یا بیابانی بدون کوپر باشد. کوپر به اراضی رسی پف‌کرده گفته می‌شود که مقدار نمک آنها زیاد است و قابلیت رویش گیاهان زراعی را ندارد. سطح آب زیرزمینی در کوپرها بالاست.

فعالیت

- ۱- دو عامل ایجاد بیابان‌ها را توضیح دهید.
- ۲- چرا با آنکه در سواحل جنوبی ایران به علت تبخیر آب دریا، رطوبت زیادی وجود دارد، بارندگی ناچیز است و این نواحی جزء نواحی خشک محسوب می‌شود؟

برای مشاهده تصاویر و فیلم‌های کوتاه از بیابان‌های جهان و کسب اطلاعات بیشتر، به لوح فشرده پیوست کتاب و یا به پایگاه اینترنتی شبکه رشد به نشانی www.roshd.ir مراجعه کنید.
— کلیپ‌های کوتاه مربوط به بیابان لوت را در لوح فشرده مشاهده کنید.

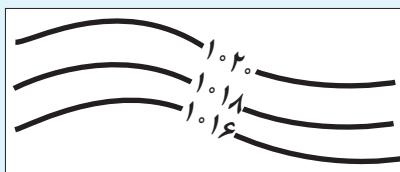

مهارت‌های جغرافیایی

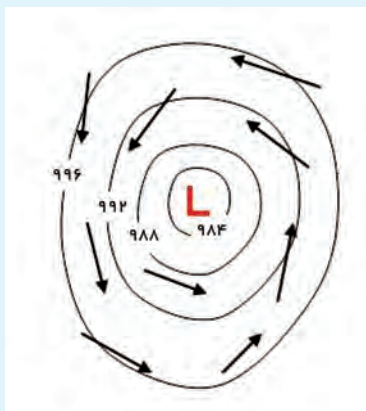

نقشه‌های هواشناسی

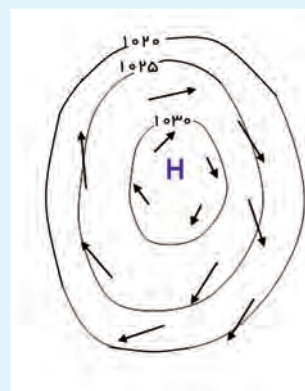
در نقشه‌های هواشناسی، نقاطی که فشار برابر دارند، با خطوط منحنی به یکدیگر وصل می‌شوند.
به این خطوط منحنی‌های هم فشار یا «ایزوبار» گفته می‌شود.

مرکز منطقه کم فشار با حرف (L) نمایش داده می‌شود. فشار به سمت مرکز منطقه کم می‌شود.
مرکز منطقه پر فشار با حرف (H) نمایش داده می‌شود. فشار به سمت مرکز منطقه زیاد می‌شود.

کم فشار (سیکلون)

پر فشار (آنتی سیکلون)

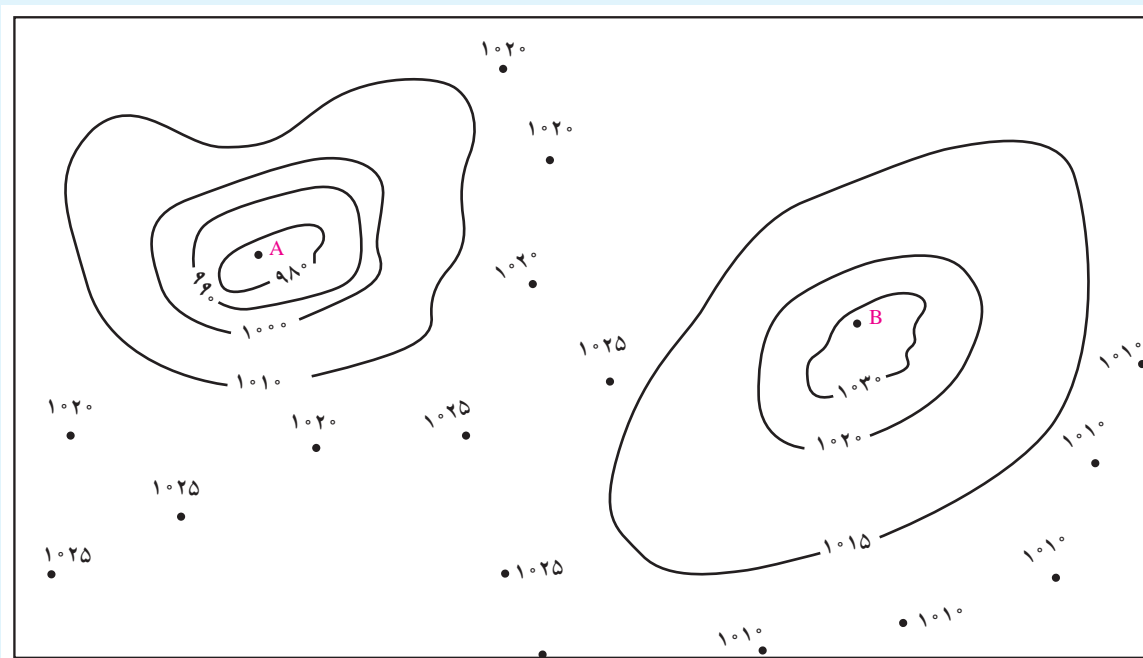
جبهه سرد

جبهه سرد
هوای سرد پشت جبهه یا مرز قرار می‌گیرد.

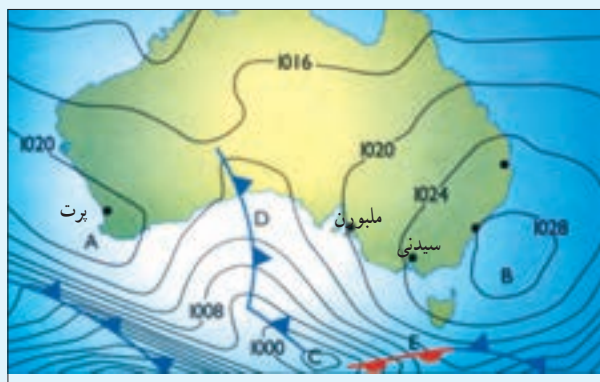

جبهه گرم

جبهه گرم
هوای گرم پشت جبهه یا مرز قرار می‌گیرد.

- ۱- منحنی‌های هم فشار نقشه بالا را به دقت مطالعه کنید.
  - کدام یک از نواحی پر فشار (آنتی سیکلون) و کدام یک کم فشار (سیکلون) است؟ با حرف L و H نام گذاری کنید.
  - کدام یک پایین ترین فشار را دارد؟ مقدار فشار آن چقدر است؟
  - نقشه را کامل کنید و منحنی‌های هم فشار را با وصل کردن نقاط به یکدیگر رسم کنید.
  - مناطقی را که فشار آنها بالای ۱۰۲۰ میلی بار است، رنگ آبی بزنید. مناطقی را که فشار آنها کمتر از ۱۰۰۰ میلی بار است، رنگ قرمز بزنید.

- ۲- این نقشه، هوای استرالیا را در یک روز معین از سال نشان می‌دهد؛
  - نوع فشار را در نقاط A، B و C معین کنید.
  - نوع جبهه را در D و E معین کنید.
  - از میان دو شهر سیدنی و پرت، کدام یک گرم تر و کدام خنک تر است؟ چرا؟

ارائه در کلاس

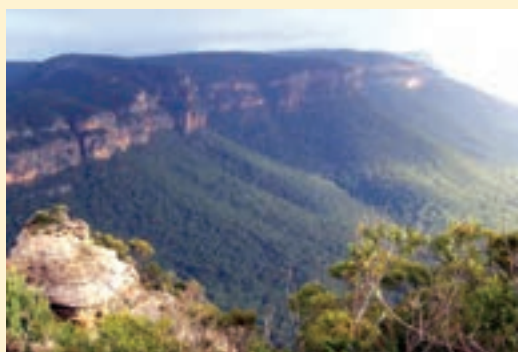

۱- به طور گروهی، آب و هوای یکی از بیابان‌های جهان (لوت، صحرای بزرگ آفریقا، گبی و...) یا قاره قطب جنوب را انتخاب کنید. درباره آن اطلاعاتی جمع‌آوری کنید و یافته‌های خود را با استفاده از رسانه‌های مناسب در کلاس ارائه و نمایش دهید. در گزارش خود بر شگفتی‌ها و نکات حیرت‌آور مربوط به این نواحی تأکید کنید.

ناهمواری‌ها و اشکال زمین

پیش‌تر گفتیم که یکی از عوامل ایجاد نواحی مختلف بر روی کره زمین، شکل و نوع ناهمواری‌ها و چهره و اشکال زمین است.

فعالیت

..... - استرالیا

..... آند - امریکای جنوبی

..... - ایالت آندراپرادش - هند

..... کی ۲ - پاکستان

..... روبن - افریقای جنوبی

..... - شرق بیت المقدس

- ۱- نوع ناهمواری (دشت، قله، رشته کوه، فلات و...) را در جای خالی بنویسید.
- ۲- نمونه ناهمواری‌های بالا را روی یک نقشه طبیعی جهان پیدا کنید و نشان دهید.
- ۳- با توجه به معلومات قبلی خود بگویید هر یک از این ناهمواری‌ها چگونه پدید آمده‌اند.

همان طور که می‌دانید، یکی از چهار محیطی که سیاره زمین را تشکیل می‌دهد، سنگ‌کره (لیتوسفر) است. سنگ‌کره بخش خارجی زمین است که حالت جامد دارد و از سنگ و خاک تشکیل شده است. این بخش شامل قاره‌ها و کف و بستر دریاها و اقیانوس‌هاست. حدود ۷۱ درصد سطح زمین را آب‌ها فراگرفته‌اند و خشکی‌ها فقط ۲۹ درصد پوسته را تشکیل می‌دهند. همان‌طور که در تصاویر مشاهده می‌کنید، بر روی پوسته زمین ناهمواری‌ها و اشکال مختلفی ایجاد شده است که با یکدیگر تفاوت دارند و هریک، ناحیه ویژه و متمایزی را پیرامون خود ایجاد کرده‌اند. به نقشه ناهمواری‌های جهان توجه کنید. روی نقشه فلات‌ها، رشته کوه‌های مهم و چند قله را نام ببرید و نمایش دهید.

- فلات‌ها، کوه‌ها، تپه‌ها و دشت‌ها، چهار ناهمواری اصلی و عمده سطح زمین اند :
- فلات‌ها، سرزمین‌های مرتفع و نسبتاً همواری هستند که در کوهستان‌ها محصور بوده و کناره‌های آنها با شیب تند به نواحی پست متصل می‌شود. برخی فلات‌ها وسیع و برخی کم وسعت‌اند.
  - کوه ناهمواری برجسته و مرتفعی است که معمولاً دامنه‌های تند و قله برجسته دارد. مجموعه‌ای از کوه‌ها که به شکل نواری در کنار هم قرار گرفته‌اند، رشته کوه را به وجود می‌آورند؛ مانند رشته کوه‌های عظیم هیمالیا، آندها، راکي، آلپ، البرز و زاگرس.
  - فلات‌ها و کوه‌ها هر دو مرتفع‌اند اما کوه دارای قله است و هرچه به سمت نوک آن می‌رویم، باریک‌تر می‌شود اما فلات مرتفع و نسبتاً مسطح است.
  - تپه‌ها نسبت به کوه‌ها ارتفاع کمتری دارند اما از نواحی پیرامون خود بلندترند.

تصویر ماهواره‌ای فلات تبت

می‌دانید که ارتفاع کوه‌ها و تپه‌ها و سایر عوارض سطح زمین را نسبت به سطح دریا (سطح متوسط آب‌های آزاد)، محاسبه می‌کنند. درباره ارتفاع کوه‌ها و تپه‌ها و تفاوت آنها با یکدیگر اتفاق نظری وجود ندارد؛ برای مثال در برخی منابع، ارتفاع کوه‌ها بیشتر از ۶۰۰ متر (حدود ۲۰۰ پا) و تپه‌ها کمتر از ۶۰۰ متر در نظر گرفته شده است. در برخی منابع دیگر، ارتفاع تپه‌ها ۲۰۰ تا ۳۰۰ متر ذکر شده است.

تپه - جمهوری چک

رشته کوه‌های هیمالیا - نپال

دشت - روستایی در رومانی

● دشت‌ها سرزمین‌هایی پست و نسبتاً هموارند که در میان کوه‌ها یا در کنار سواحل و یا میان فلات‌ها و کف دره‌ها قرار گرفته‌اند. دشت‌ها از مهم‌ترین اشکال زمین هستند که با وسعت‌های مختلف، در همه قاره‌ها وجود دارند. آنها بیش از یک سوم سطح زمین را پوشانده‌اند و نواحی عمده سکونت، زندگی و فعالیت انسان‌ها را تشکیل می‌دهند.

فعالیت

۱- **بیندیشیم**: فرض کنید در سطح زمین هیچ یک از اشکال ناهمواری‌ها مانند کوه، تپه و دره دیده نمی‌شد. به نظر شما، این وضعیت چه پیامدهایی برای محیط زمین و زندگی انسان داشت؟

بیشتر بدانیم

- مرتفع‌ترین فلات دنیا، **فلات تبت** است. **قله اورست** در هیمالیا با ۸۸۴۸ متر ارتفاع و پس از آن، **قله کی ۲** در پاکستان با ۸۶۱۱ متر ارتفاع، بلندترین نقاط زمین هستند. حدود ۱۱ قله از بلندترین قله‌های جهان در ارتفاعات هیمالیا قرار دارد.
- **در ازگودال ماریانا** در اقیانوس آرام، ژرف‌ترین نقطه اقیانوس‌ها و پوسته کره زمین است که ۱۱۰۰۰ متر ژرفا دارد.
- **گودترین نقطه بحرالمیت** (دریای مرده) در غرب اردن - که آب آن هشت برابر شورتر از اقیانوس‌ها است و هیچ موجود زنده‌ای در آن زندگی نمی‌کند - حدود ۴۲۲ متر پایین‌تر از سطح دریاهای آزاد قرار گرفته است.
- مرتفع‌ترین کوه شناخته شده در سیاره‌های منظومه شمسی، **قله آتشفشانی المپوس** در سیاره بهرام (مریخ) است که ۲۵۰۰۰ متر (تقریباً سه برابر اورست) ارتفاع دارد.

چرا اشکال مختلف ناهمواری در سطح زمین پدید می‌آید؟

چهره زمین طی میلیون‌ها سال از پدید آمدن آن، تغییر کرده است. همان‌طور که در جغرافیای پایه نهم خوانده‌اید، به‌طور کلی دو دسته از عوامل موجب پیدایش و شکل‌گیری ناهمواری‌ها در سطح زمین می‌شوند: عوامل درونی و عوامل بیرونی.

۱- **عوامل درونی**: در علوم پایه نهم به‌طور مفصل با «نظریه زمین‌ساخت ورقه‌ای یا صفحه‌ای» آشنا شدید و آموختید که پوسته زمین به قطعات بزرگی تقسیم شده است. این ورقه‌ها (پوسته و گوشته فوقانی) روی بخش خمیری شکل گوشته به آرامی حرکت می‌کنند. ورقه‌ها از هم دور یا به هم نزدیک می‌شوند، به هم برخورد می‌کنند و یا در امتداد هم می‌لغزند. نتایج حرکت این ورقه‌ها طی میلیون‌ها سال، ایجاد چین‌خوردگی‌ها، رشته‌کوه‌ها، شکست‌ها (گسل‌ها) و پیدایش کوه‌های آتشفشانی است.

نقشه پراکندگی صفحات کره زمین

راهنما

محل‌های فشردگی و بسته شدن صفحات
محل‌های جدایی و دور شدن صفحات از یکدیگر

- ۲- عوامل بیرونی: چهره زمین طی زمان بر اثر هوازدگی و فرسایش تغییر می‌کند.
- هوازدگی عبارت است از فرایندی که طی آن، سنگ‌ها خرد و متلاشی و تجزیه می‌شوند.

انواع هوازدگی

هوازدگی فیزیکی

اثرات هوازدگی شیمیایی روی یک مجسمه

هوازدگی زیستی

• **هوازدگی فیزیکی:** در هوازدگی فیزیکی، سنگ‌ها در نتیجه اختلاف دما، گرم و سرد شدن و یا انبساط و انقباض و در هنگام روز و شب و فصل زمستان و تابستان یا یخ‌زدن آب در شکاف سنگ‌ها و مواردی از این قبیل، به قطعات کوچک‌تر خرد می‌شوند اما در ترکیب شیمیایی آنها تغییری به وجود نمی‌آید.

• **هوازدگی شیمیایی:** در هوازدگی شیمیایی، ساختمان کانی‌ها و ترکیب شیمیایی سنگ‌ها نیز تغییر می‌کند. اکسیژن و رطوبت از عوامل مهم هوازدگی شیمیایی هستند. برای مثال، اکسیژن هوا موجب اکسیدشدن برخی کانی‌ها نظیر آهن می‌شود یا گازهایی مانند دی‌اکسید نیتروژن و دی‌اکسید گوگرد هوا می‌توانند به اسید تبدیل شوند و باران اسیدی تولید کنند که موجب تغییرات شیمیایی در سنگ‌ها می‌شود.

• **هوازدگی زیستی:** فعالیت‌های موجودات زنده، یعنی گیاهان و جانوران، موجب تغییرات فیزیکی و شیمیایی در سنگ‌ها می‌شود؛ برای مثال، رشد ریشه درختان یا ایجاد حفره‌های زیرزمینی توسط جانداران حفار، مانند موش‌ها و موربانه‌ها، باعث خردشدن سنگ‌ها می‌شود. همچنین، گیاهان در حال پوسیدگی اسیدهایی تولید می‌کنند که موجب تغییرات شیمیایی در سنگ‌های مجاورشان می‌شود. باکتری‌های تجزیه‌کننده یا تنفس گیاهان نیز در سنگ‌ها تغییرات شیمیایی ایجاد می‌کنند.

سرعت هوازدگی در سنگ‌ها متفاوت است و به عواملی چون جنس سنگ‌ها، نوع آب و هوا و زمان بستگی دارد؛ برای مثال، سنگ‌های گرانیتی از سنگ‌های مرمرین یا کلسیتی مقاوم‌ترند و آب و هوای گرم و مرطوب سرعت و شدت هوازدگی را افزایش می‌دهد. هوازدگی و فرسایش همراه با یکدیگر موجب تغییر چهره زمین می‌شوند.

● فرسایش عبارت است از جدا شدن ذرات سنگ و خاک از بستر خود و جابه‌جایی آنها توسط عوامل مختلف چون آب و باد. فرسایش شامل، سه مرحلهٔ ۱- کنده‌شدن مواد از جای خود (حفر)، ۲- انتقال و ۳- رسوب‌گذاری یا انباشته‌شدن مواد در مکان‌های دیگر است. چه عواملی موجب فرسایش می‌شوند؟

یخچال

یخچال‌ها توده‌های بزرگ یخ هستند که بر اثر انباشته و فشرده شدن برف طی هزاران سال در نواحی قطبی یا بسیار سرد به وجود آمده‌اند و بر اثر نیروی جاذبه، به آرامی از نواحی بلند به سمت نواحی پست‌تر حرکت می‌کنند. یخچال‌ها، در مسیر خود سنگ‌ها را از جا می‌کنند و با خود می‌برند.

آب جاری

رودها به‌طور مداوم در حال حرکت بر سطح زمین‌اند. آنها ذرات کوچک و بزرگ را از بستر و کناره‌های خود جدا می‌کنند و به مکان‌های دیگر انتقال می‌دهند. این مواد در جاهایی که سرعت رود کم می‌شود، روی هم انباشته می‌شوند. بر اثر طغیان رودها و وقوع سیلاب‌ها نیز حجم عظیمی از رسوبات جابه‌جا و در زمین‌های پیرامون پخش می‌شود.

امواج دریا

نواحی ساحلی به‌طور دائم در معرض هجوم و سایش امواج دریا قرار دارند. در زمان‌هایی که دریا طوفانی است، گاهی صخره‌ها و کناره‌های ساحل با سنگینی چند تن آب روبه‌رو می‌شوند. جریان‌های دریایی اقیانوس‌ها نیز رسوبات را با خود حمل و در مکان‌های مختلف رسوب‌گذاری می‌کنند.

باد

باد به‌ویژه در بیابان‌ها، موادی چون خاک و ماسه و شن را از زمین می‌کند و تا مسافت‌های دور می‌برد. بادها ذرات ماسه را به سطوح مختلف سنگ‌ها می‌کوبند و آنها را می‌سایند.

انسان

فعالیت‌های انسان در بهره‌برداری از محیط طبیعی موجب تغییر پوسته زمین و کندن و حمل و جابه‌جایی سنگ‌ها و خاک‌ها در مکان‌های مختلف می‌شود؛ برای مثال، حفر معدن و تونل، ایجاد جاده‌ها، ساختن سدها و منحرف کردن مسیر رودها، شخم‌زدن زمین و از بین بردن پوشش گیاهی، تغییرات زیادی در پوسته زمین ایجاد می‌کنند.

بیشتر بدانیم

«ژئومورفولوژی» (زمین‌ریخت‌شناسی) شاخه‌ای از رشته جغرافیای طبیعی است که چگونگی به وجود آمدن اشکال طبیعی مختلف بر سطح زمین و تغییرات چهره زمین بر اثر عوامل درونی و بیرونی را مطالعه می‌کند و به بررسی روابط و طبقه‌بندی این اشکال می‌پردازد.

فعالیت

۱- نوع فرسایش را در هر یک از شکل‌های زیر معین کنید و به اختصار بنویسید فرسایش چگونه اتفاق می‌افتد.

..... (۴)

..... (۳)

..... (۲)

..... (۱)

۲- در صورتی که ذوق ادبی دارید، یکی از موضوعات آب جاری، باد و موج دریا را انتخاب کنید و درباره آن مطلبی در قالب یک قطعه نثر یا نظم ادبی بنویسید. در متن خود به طور مستقیم یا غیرمستقیم به فرسایش اشاره کنید.

فرسایش طبیعی در کوهستان

به‌طور کلی، فعالیت‌های مربوط به تکتونیک ورقه‌ای از طریق ایجاد چین‌خوردگی‌ها، گسل‌ها یا بالا آمدن مواد مذاب و شکل‌گیری آتشفشان، کوه‌ها را به وجود می‌آورند. سپس، هوازدگی و فرسایش به کوه‌ها شکل می‌دهند.

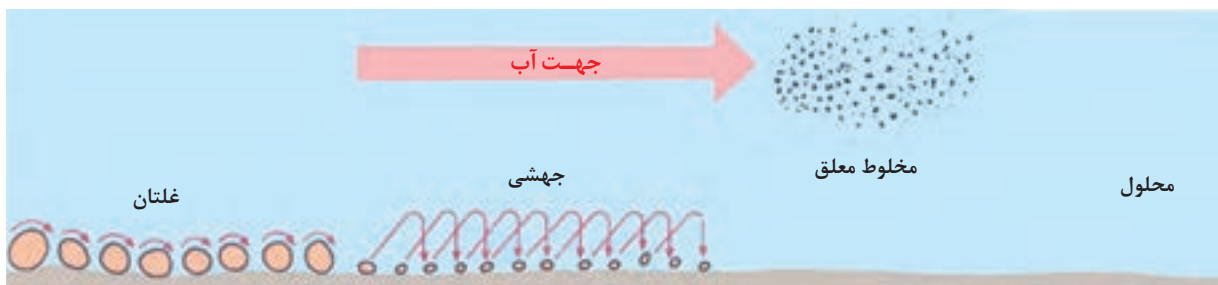
در کوهستان‌ها با توجه به شرایط آب و هوایی و جنس سنگ‌ها، پیوسته هوازدگی فیزیکی (مکانیکی) و شیمیایی رخ می‌دهد. تغییرات دمای شب و روز و یخ‌بستن آب در شکاف‌ها و درزها از عوامل مهم هوازدگی در کوهستان‌ها هستند. دو عامل مهم فرسایش در کوهستان‌ها، آب‌های جاری و یخچال‌ها هستند.

دره کرینکا - اسلوونی - کوه‌های آلپ

آب‌های جاری

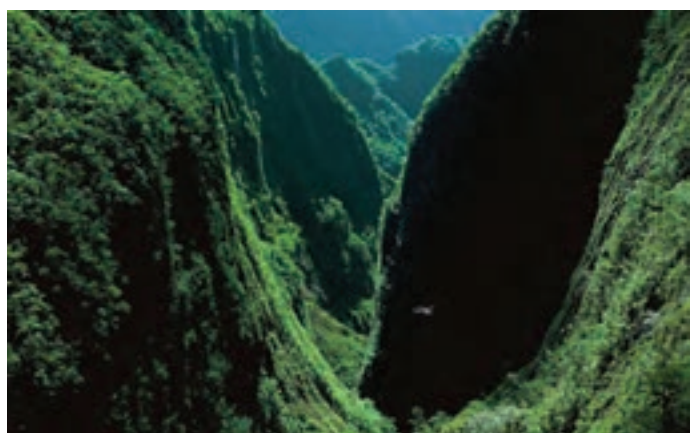
آب‌های جاری در کوهستان‌ها به دلیل شیب زمین به سمت پایین کوه روان می‌شوند. آنها بر سر راه خود، سنگ‌ها را تخریب و آنها را با خود حمل می‌کنند.

آب جاری مواد را به صورت محلول، مخلوط معلق، جهشی یا غلطان حمل می‌کند.

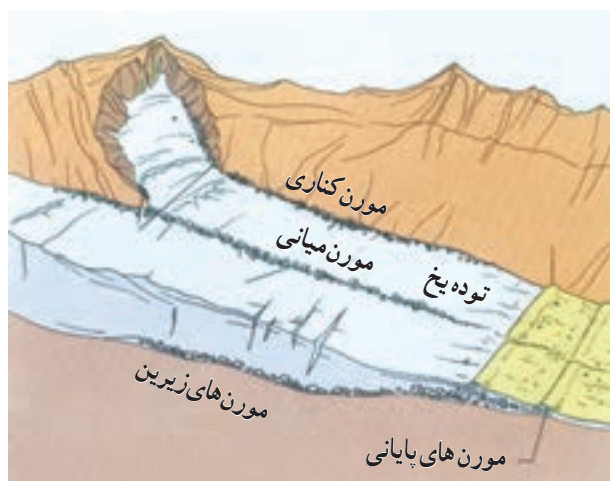
رودها به تدریج بستر خود را پهن و عمیق می‌کنند. دره‌های V شکل معمولاً بر اثر جریان آب رودها و فرسایش آبی، شکل می‌گیرند و علت اینکه آنها را با حرف V نام‌گذاری کرده‌اند این است که دامنه‌های تنگ و پرشیب دارند. در طی زمان، دره‌ها به تدریج عمیق‌تر و وسیع‌تر می‌شوند.

درهٔ V شکل - ماداگاسکار

درهٔ V شکل - درهٔ کولکا - پرو

درهٔ U شکل - ایلینویز

یخچال

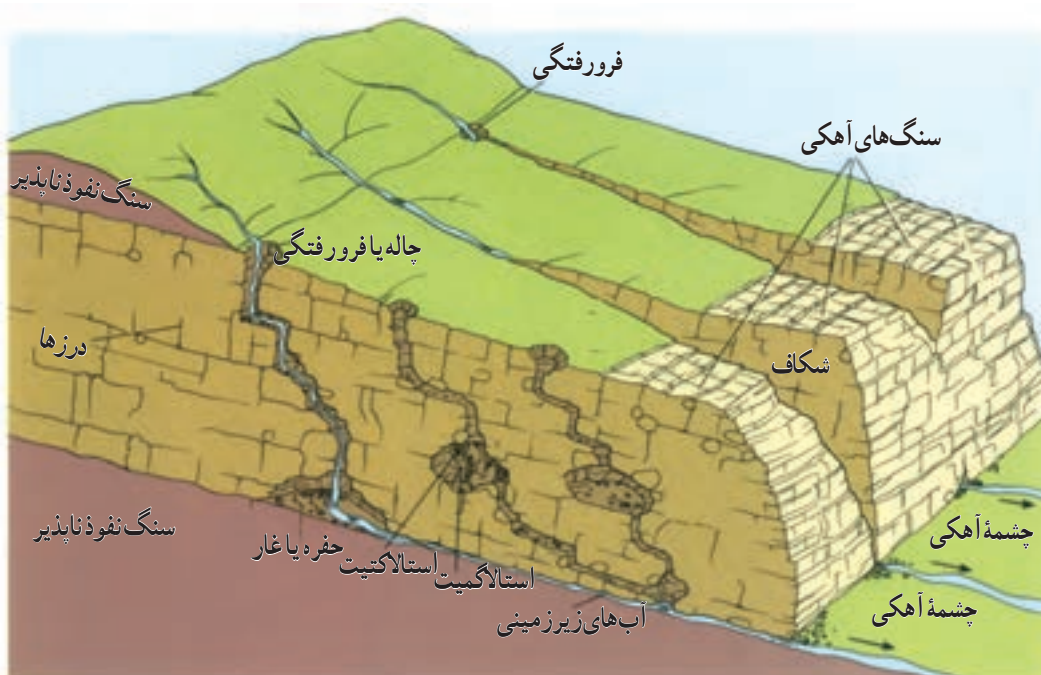
در برخی کوهستان‌ها برف و یخ دائمی وجود دارد. وقتی بارش برف بیش از میزان ذوب آن در سال باشد، برف‌های اضافی طی سالیان دراز انباشته و متراکم می‌شوند و ضخامت آنها افزایش می‌یابد و یخچال‌ها را پدید می‌آورند. معمولاً یخچال وقتی ضخامتش به ۶۰ تا ۱۰۰ متر رسید شروع به حرکت می‌کند و این حرکت بسته به شرایط و دمای هوا از ۱ سانتی‌متر تا ۸ متر در روز است. یخچال‌ها مانند بولدورهای عظیم، سنگ‌هایی در اندازه‌های مختلف را همراه خود به جلو می‌برند.

به سنگ‌ها و رسوباتی که یخچال‌ها با خود حمل می‌کنند، «مورن» یا یخ‌زفت می‌گویند.

دره‌های U شکل معمولاً بر اثر فرسایش یخچالی طی هزاران سال پدید آمده‌اند.

فرسایش انحلالی

در برخی نواحی کوهستانی ای که سنگ‌ها قابلیت حل شدن در آب را داشته باشند، مانند سنگ‌های آهکی یا گچی و نظایر آن، آب‌های جاری با نفوذ به زیرزمین از طریق درزها و شکاف‌ها و حل کردن سنگ‌ها در خود، پدیده‌های فرسایشی چون غارهای طبیعی و چشمه‌های آهکی پدید می‌آورند که در اصطلاح به آنها اشکال «کارستی» (Karstic) گفته می‌شود.

غار علی صدر در همدان از مهم‌ترین غارهای آبی ایران است که بر اثر پیشرفت پدیده کارست تشکیل شده است.

به‌طور کلی، «کارست» پدیده خوردگی و انحلال سنگ‌های آهکی است. آب‌هایی که با دی‌اکسید کربن و هوا ترکیب می‌شوند، اسید کربنیک تولید می‌کنند و با حل کردن آهک و گچ در خود می‌توانند موجب خوردگی و انحلال سنگ‌ها شوند. در ایران، اشکال کارستی به‌ویژه در کوه‌های زاگرس زیاد است. غارهای علی صدر همدان و کتله‌خور زنجان نمونه‌هایی از اشکال فرسایشی کارستی هستند.

برای مشاهده تصاویر بیشتر از دره‌های U شکل و V شکل و اشکال کارستی و دیگر اشکال فرسایشی در بیابان و سواحل به لوح فشرده پیوست کتاب یا پایگاه اینترنتی شبکه رشد به نشانی www.roshd.ir مراجعه کنید.

فعالیت

- ۱- **پیندیشیم** : به نظر شما بیشتر دره‌های ایران U شکل هستند یا V شکل؟ چرا؟
- ۲- آیا تاکنون از یک غار یا چشمه آهکی دیدن کرده‌اید؟ آن مکان را توصیف و شرح بازدید و مشاهده خود را در کلاس بیان کنید.

فرسایش طبیعی در بیابان

باد عامل مهم فرسایش در مناطق خشک و بیابانی است. به سبب شرایط آب و هوایی خشک، وزش بادهای شدید، وجود خاک‌های نرم و فقر پوشش گیاهی فرسایش در بیابان‌ها شدت دارد. اشکال فرسایش در بیابان‌ها، ناشی از دو فرایند «کاووشی» یا «تراکمی» است. اشکال کاوشی: این نوع فرسایش بیشتر حاصل کنده شدن ذرات از یک مکان و انتقال آنها به مکان‌های دیگر است.

دشت ریگی - اردن

● دشت ریگی (رگ)

وقتی در زمین‌های پوشیده از ماسه‌های ریز، شن و سنگ‌های ریز و درشت، باد ماسه‌های ریز را با خود می‌برد، در طول زمان، سنگ‌های درشت بر جای می‌مانند و سطوحی پر از قلوه‌سنگ‌ها به وجود می‌آورند که به آن سنگ‌فرش بیابانی نیز می‌گویند.

چاله بادی - الجزایر

● چاله‌های بادی

در نواحی دارای ماسه‌های ریز، و به‌ویژه فاقد پوشش گیاهی، باد ذرات را از محل خود جابه‌جا می‌کند و به تدریج حفره‌ها یا چاله‌هایی وسیع پدید می‌آورد. اگر در اثر برخورد با آب‌های زیرزمینی، رطوبت و چسبندگی در دانه‌ها به وجود بیاید، فرسایش بادی کند و سپس متوقف می‌شود. چاله‌های بادی که عمق بعضی از آنها به ۴۰ متر نیز می‌رسد، در دشت لوت وجود دارد.

کلوت‌ها - بیابان لوت

● کلوت (یاردانگ)

شاید تاکنون نام کلوت‌های شهداد را شنیده باشید. برجسته‌ترین این کلوت‌ها در غرب بیابان لوت در منطقه شهداد در استان کرمان وجود دارد و از جاذبه‌های طبیعی منطقه برای گردشگران داخلی و خارجی است.

کلوت یا یاردانگ در رسوبات نرم به‌جامانده از دریاچه‌های قدیم پدید می‌آید. طی میلیون‌ها سال، باد شیارهایی موازی و U شکل در این رسوبات ایجاد می‌کند. به تدریج بخش نرم را با خود می‌برد و بخش‌های سخت‌تر باقی می‌مانند.

باردانگ ها - بیابان گبی

کلوتهای حاصل فرسایش بادی - آبی هستند، در مناطق خشک ایالات متحده آمریکا، مصر، چین و ایران مشاهده می‌شوند.

● گرز دیو و ستون‌های سنگی

گاهی باد مواد نرمی را که در زیر یا لبه تخته‌سنگ‌ها قرار گرفته‌اند، تخریب می‌کند و با خود می‌برد و بخش‌های سخت و مقاوم را باقی می‌گذارد. در نتیجه، ستون‌هایی سنگی به شکل قارچ یا سایر اشکال به وجود می‌آیند که به آنها گرز دیو، دودکش جن، (به انگلیسی هودو (Hoodoo) و ... می‌گویند.

گرز دیو - بیابان سیریک - بندر جاسک

اشکال تراکمی: این فرسایش حاصل انباشته شدن ذرات توسط باد در یک مکان است.

تلماسه - حاشیه دشت کویر

● تپه‌های ماسه‌ای (تلماسه)

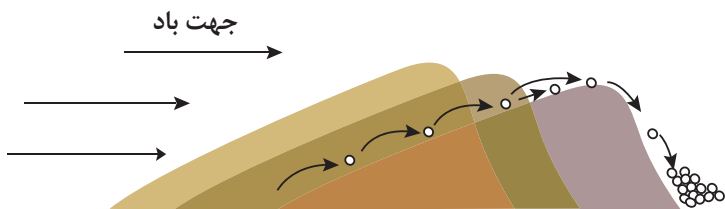
تپه‌های ماسه‌ای یا تلماسه که در انگلیسی به Dune (دون) مشهورند، بر اثر وزش باد و جابه‌جاشدن ماسه و شن پدید می‌آیند، ماسه‌هایی که به وسیله باد در سطح زمین حرکت می‌کنند، اگر به مواعی مثل گیاهان و بوته‌های خار یا قطعات سنگ و نظایر آن برخورد کنند و متوقف شوند یا سرعت باد در منطقه کاهش یابد، روی هم انباشته می‌شوند و سرانجام تلماسه‌ها یا تپه‌های ماسه‌ای را تشکیل می‌دهند.

تپه ماسه‌ای - لیبی

تپه‌های ماسه‌ای چندین متر ارتفاع دارند و ارتفاع برخی تپه‌های ماسه‌ای در لیبی تا ۳۰۰ متر و در لوت ایران تا ۴۰۰ متر نیز می‌رسد.

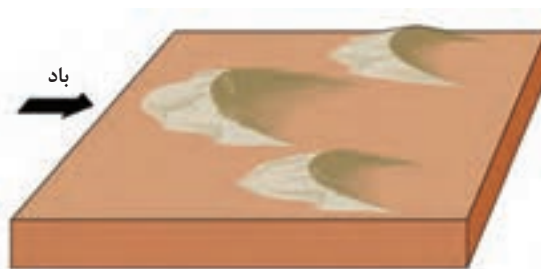

یکی از نکات جالب توجه درباره تلماسه‌ها یا تپه‌های ماسه‌ای، حرکت آنهاست. برخی تلماسه‌ها می‌توانند طی یک سال 10° تا 20° متر در جهت وزش باد حرکت کنند. با وزش باد، ماسه‌های دامنه رو به باد به طرف بالا رانده می‌شوند و پس از رسیدن به قله، در دامنه پستی فرود می‌آیند و همان‌جا انباشته می‌شوند. این فرایند موجب حرکت مداوم تلماسه می‌شود.

تپه‌های ماسه‌ای انواع مختلف دارند، یکی از انواع مهم آنها «برخان» است. برخان‌ها تپه‌های ماسه‌ای هلالی شکل و منفردی هستند که دو زائده یا بازو در جهت باد دارند. بلندی بعضی از برخان‌ها در دشت لوت به 40° متر نیز می‌رسد.

برخان - دژه مرگ - کالیفرنیا

فرسایش طبیعی در سواحل

ساحل یا کرانه، منطقه تماس خشکی و دریاست. به‌طور کلی، سواحل را می‌توان به دو نوع سواحل پست و ماسه‌ای و سواحل صخره‌ای تقسیم کرد. سواحل صخره‌ای طی سالیان دراز ممکن است بر اثر فرسایش به سواحل پست تبدیل شوند.

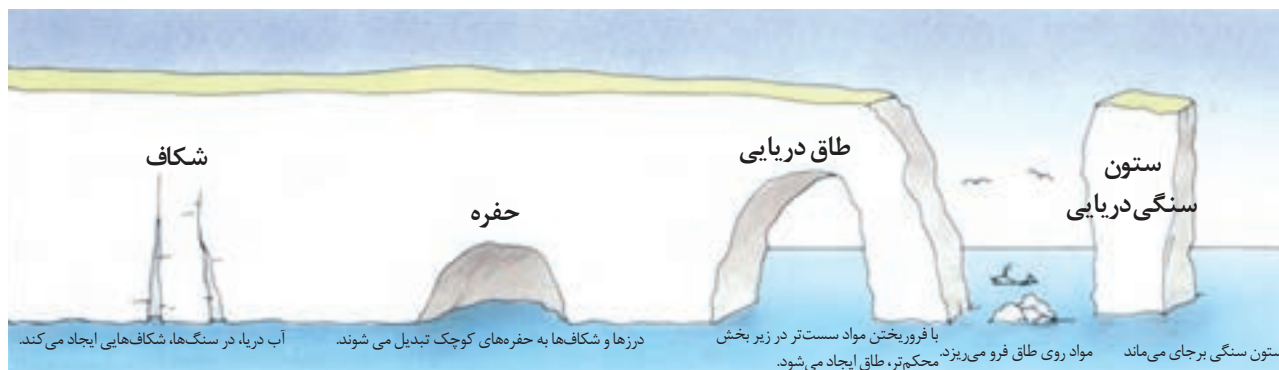
ساحل سنگی - چابهار

ساحل ماسه‌ای کناره دریای خزر - خزرشهر

مناطق ساحلی به‌طور مداوم تحت تأثیر امواج دریا، جزر و مد و باد قرار می‌گیرند. بادهایی که بر سطح اقیانوس‌ها و دریاها می‌وزند، امواج را به وجود می‌آورند. نیروی امواج، به ویژه زمانی که دریا توفانی باشد، زیاد است. علاوه بر امواج، انحلال سنگ‌های آهکی سواحل در آب دریا و نفوذ آب به شکاف‌ها و درزهای این نوع سنگ‌ها موجب فرسایش می‌شوند و اشکال خاصی را در سواحل پدید می‌آورند.

از اشکال فرسایش کاوشی (ناشی از حفر مواد) در سواحل صخره‌ای دریا می‌توان به ستون‌های سنگی دریایی، غارها و طاق‌های دریایی اشاره کرد.

طاق دریایی روشة الصخره - لبنان

آب‌سنگ‌های مرجانی - جزیره فیجی

زبانۀ ماسه‌ای - شبه‌جزیره میان کاله در جنوب شرقی دریای خزر

در سواحل دریا، همچنین اشکال فرسایشی تراکمی (ناشی از رسوب‌گذاری مواد) پدید می‌آیند. آب‌سنگ‌ها و جزایر مرجانی، باتلاق‌ها و زبانۀ ماسه‌ای یا دماغه‌ماسه‌ای از جمله این اشکال هستند.

فعالیت

- ۱- روی مُدل‌های صفحه ۴۴، ۴۶، ۴۷ و ۵۰ فرآیند فرسایش، نوع و چگونگی پدید آمدن اشکال ژئومورفولوژیکی را توضیح دهید.
- ۲- الف) کدام یک از اشکال فرسایش بیابانی یا ساحلی را تاکنون در محل زندگی خود یا مناطق دیگر دیده‌اید؟ ب) اگر قرار باشد بایک گروه طبیعت‌گرد برنامه بازدید علمی و تحقیقی درباره اشکال فرسایشی داشته باشید، پیشنهاد شما کدام نواحی و اشکال فرسایشی است؟ چرا؟

ارائه در کلاس

به‌طور گروهی، درباره یکی از موضوعات زیر به دلخواه تحقیق کنید و گزارش یافته‌های خود را با استفاده از رسانه‌های مناسب در کلاس ارائه دهید.

کلوت‌های دشت لوت، اشکال کارستی، چشمه‌ها و غارهای آهکی در ایران، شگفتی‌های تلماسه‌ها و حرکت آنها در بیابان.

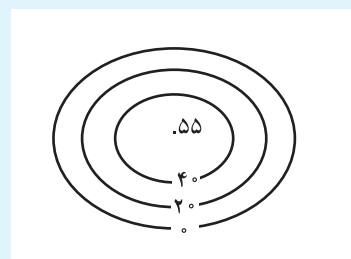
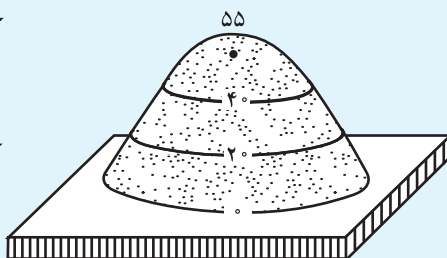
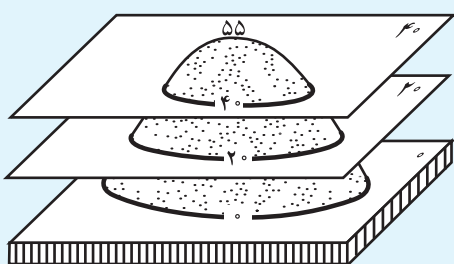
نقشه توپوگرافی

نقشه توپوگرافی نقشه‌ای است که در آن، پستی‌ها و بلندی‌های زمین و میزان ارتفاع آنها نمایش داده می‌شود.

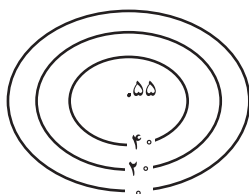
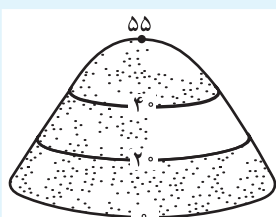
به نقشه مقابل توجه کنید؛ در این نقشه، خطوطی را مشاهده می‌کنید که در کنار برخی از آنها اعدادی نوشته شده است. این خطوط، منحنی میزان هستند.

منحنی میزان خطی است که نقاطی را که ارتفاع یکسان دارند به یکدیگر وصل می‌کند.

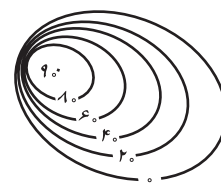
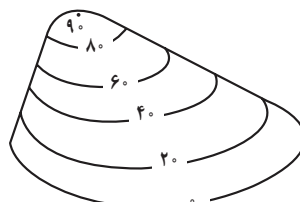
به اشکال زیر توجه کنید؛ عددی که روی هر منحنی نوشته شده است، ارتفاع آن نقطه را از سطح دریا نشان می‌دهد.

فاصله اعداد روی منحنی میزان‌های یک نقشه، نشان‌دهنده میزان اختلاف ارتفاع یک منحنی با منحنی قبلی است. برای مثال، در شکل بالا فاصله منحنی‌های میزان یا اختلاف ارتفاع آنها ۲۰ متر است. با استفاده از منحنی‌های میزان یک نقشه، علاوه بر برجستگی‌هایی که می‌توان فرورفتگی، دره، نوع و میزان شیب، پرتگاه و... را تشخیص داد.

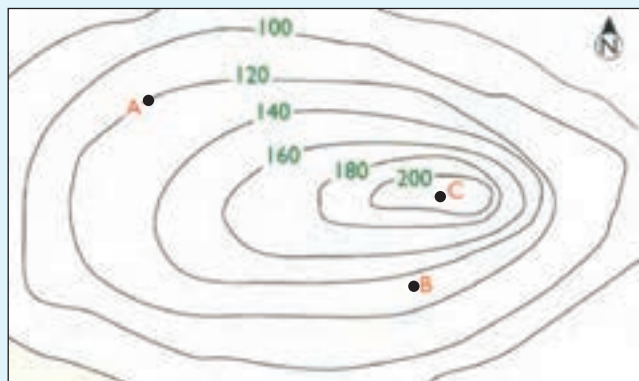

تپه متقارن (شیب یکنواخت)

تپه نامتقارن (شیب زیاد و پرتگاه)

در نقشه‌های توپوگرافی، در جاهایی که منحنی‌های میزان از یکدیگر فاصله دارند، شیب زمین ملایم است و در جاهایی که منحنی‌های میزان خیلی به هم نزدیک می‌شوند، شیب زمین تند است. مُماس شدن منحنی‌های میزان روی نقشه، نشانه پرتگاه است. در یک نقشه توپوگرافی فاصله‌ای که برای نمایش اختلاف ارتفاع در نظر گرفته می‌شود (برای مثال ۲۰ متر، ۵۰ متر و...) در تمام نقشه یکسان است.

به نقشه توجه کنید؛ ۱- تصویر چه نوع ناهمواری‌ای را نشان می‌دهد؟

۲- فاصله منحنی‌های میزان چند متر است؟

۳- نقطه A چقدر از سطح دریا ارتفاع دارد؟ چرا؟

۴- نقطه B تقریباً چقدر از سطح دریا ارتفاع دارد؟ چرا؟

۵- نقطه C چیست؟

۶- شیب در سمت شرق بیشتر است یا غرب؟ چرا؟

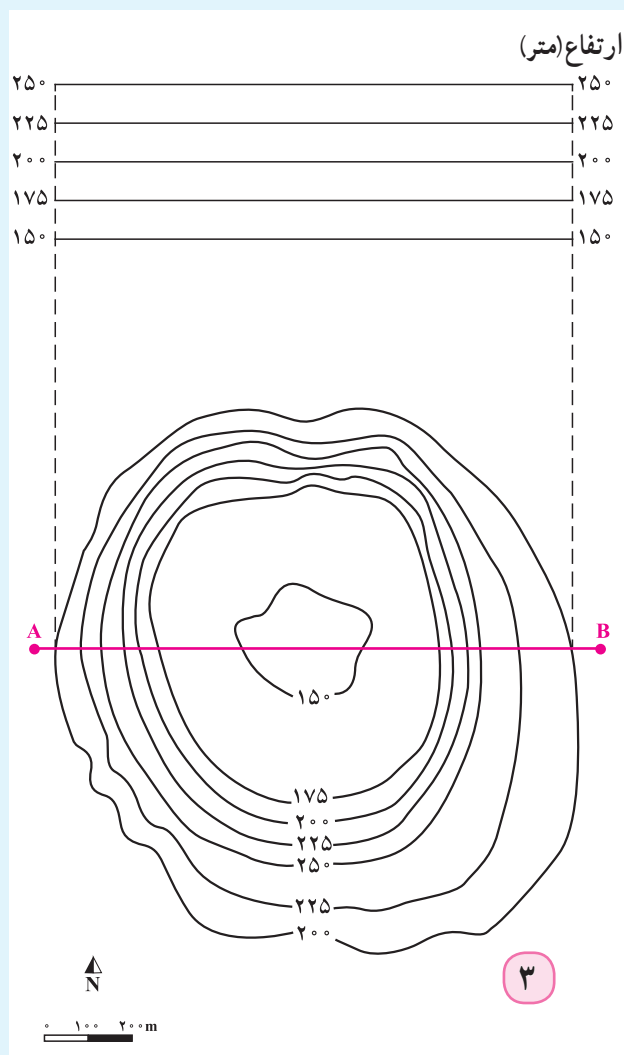
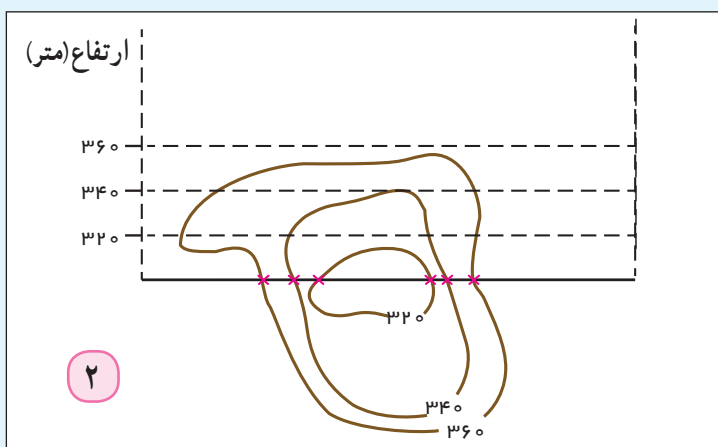
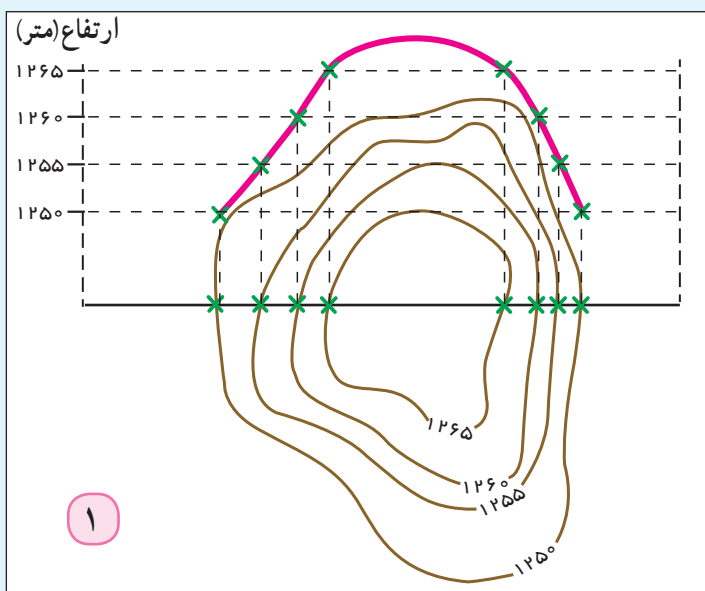
رسم نیم‌رخ توپوگرافی

برای اینکه شکل پدیده‌ها و شیب آنها را تشخیص بدهیم، نیم‌رخ

توپوگرافی را رسم می‌کنیم. به کمک دبیر و دقت در شکل ۱، مراحل

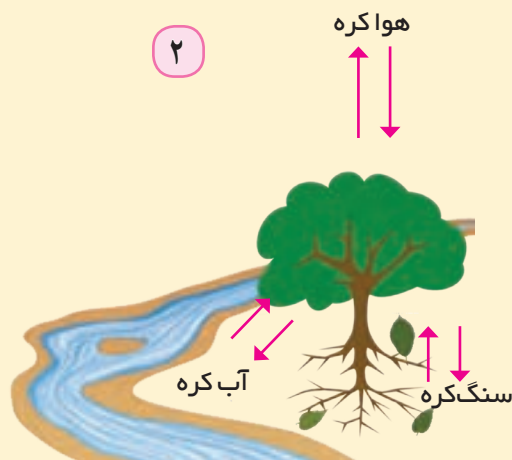
ترسیم نیم‌رخ را توضیح دهید. سپس با تمرین روی شکل‌های ۲ و ۳،

نیم‌رخ توپوگرافی را رسم کنید.

نواحی زیستی

فعالیت

- ۱- یکی از چهار محیط کره زمین، زیست کره (بیوسفر) است که موجودات زنده را شامل می‌شود. تصویر (۱) را مشاهده کنید و درباره اجزای زیست کره، یعنی گیاهان، جانوران و انسان، به پرسش‌های زیر پاسخ دهید.
- الف) کدام یک از این اجزا، نقش اساسی تری در حیات و بقای زیست کره دارد؟ چرا؟
- ب) کدام یک از این اجزا، بیشترین وابستگی را به محیط طبیعی زندگی خود دارد و قادر به تغییر دادن محیط نیست؟
- پ) کدام یک از این اجزا، از آغاز آفرینش زیست کره بیشترین تغییر را در آب کره، سنگ کره و هواکره به وجود آورده است؟
- ت) تصویر ۲، یک عضو زیست کره را در تعامل با محیط نشان می‌دهد؛ از این تصویر چه می‌فهمید؟
- ث) هر یک از موارد زیر را با ذکر مثال توضیح دهید.
- (رابطه متقابل زیست کره و هواکره)؛ (رابطه متقابل زیست کره و آب کره)؛ (رابطه متقابل زیست کره و سنگ کره).
- ۲- نور خورشید چه نقشی در حیات روی سیاره زمین دارد؟

دانشمندان حدس می‌زنند که آفرینش حیات روی سیاره زمین، میلیون‌ها سال پیش آغاز شده و زیست کره به تدریج روی سیاره زمین گسترش یافته و در دوره‌های مختلف زمین‌شناسی تغییراتی کرده است.

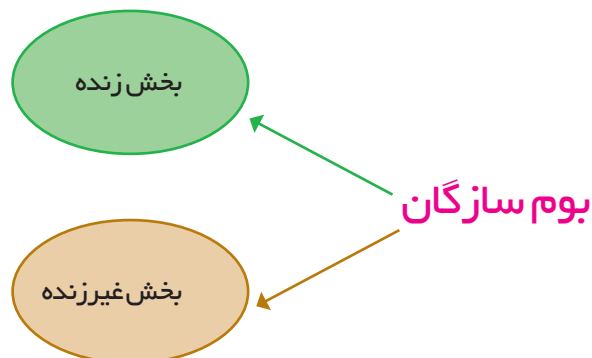
بومسازگان (اکوسیستم)

همان‌طور که در سال‌های قبل خوانده‌اید، بومسازگان (اکوسیستم) یعنی مجموعه‌ای از موجودات زنده که با یکدیگر و با محیطی که در آن زندگی می‌کنند، در ارتباط و تعامل اند. یک جنگل، یک چمنزار، یک دریاچه آب شیرین و...، یک بومسازگان یا اکوسیستم است.

هر بوم‌سازگان از دو بخش زنده و غیرزنده تشکیل شده است.

تولیدکنندگان (گیاهان)، مصرف‌کنندگان رده اول (گیاه‌خواران)،
مصرف‌کنندگان رده دوم (گوشت‌خواران)، تجزیه‌کنندگان
(باکتری‌ها و ...)

سنگ، خاک، آب و هوا و ...

گیاهان تنها موجودات زنده تولیدکننده در یک بوم سازگان هستند؛ زیرا می‌توانند با عمل نوساخت (فتوسنتز)، غذا بسازند و به این ترتیب حیات دیگر موجودات زنده به آنها وابسته است.

زیست‌بوم (بیوم)

زیست‌بوم از تعدادی بوم سازگان تشکیل شده است و وسعت زیادی دارد. زیست‌بوم‌ها نواحی وسیع جغرافیایی هستند که در آنها انواع خاص و مشابهی از گیاهان و جانوران زندگی می‌کنند و به همین سبب، یک ناحیه را به وجود می‌آورند که از سایر نواحی متمایز می‌شود؛ مانند زیست‌بوم توندرا یا زیست‌بوم جنگل‌های بارانی استوایی.

نوع هر زیست‌بوم و ویژگی‌های آن به عوامل مختلفی مانند موقعیت جغرافیایی، شرایط آب و هوایی (دما، تبخیر، بارش)، شکل ناهمواری‌ها و ارتفاع از سطح زمین و جنس خاک‌ها بستگی دارد. از آنجا که این عوامل در سطح زمین یکنواخت نیستند و متفاوت‌اند، زیست‌بوم‌های متنوعی پدید آمده است.

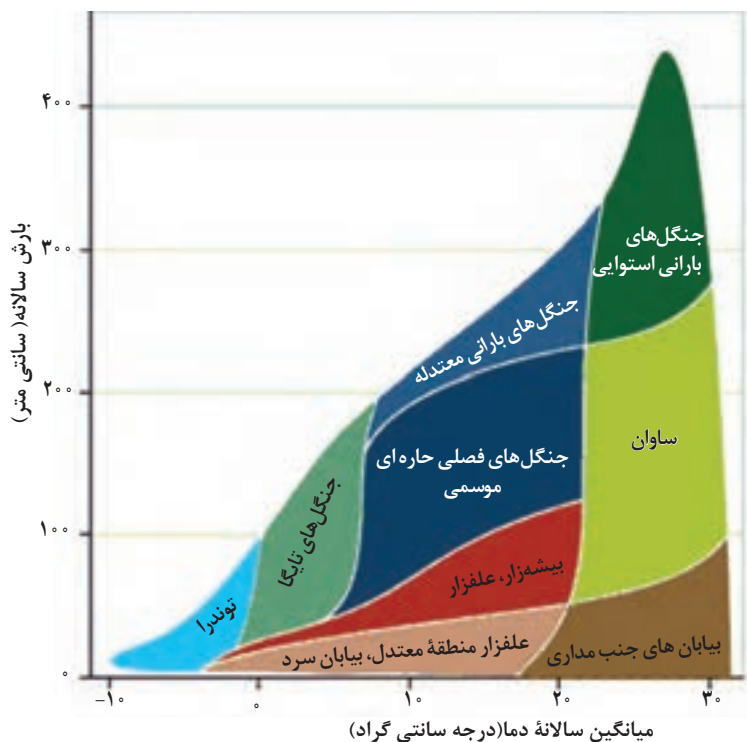
مطالعه زیست‌بوم‌ها، یکی از موضوعات رشته «جغرافیای زیستی» است.

بیشتر بدانیم

جغرافیای زیستی شاخه‌ای از دانش جغرافیای طبیعی است که چگونگی و علل پراکندگی بوم‌سازگان‌ها، گونه‌ها و زیست‌بوم‌ها را در سطح زمین و در دوره‌های زمین‌شناسی مطالعه می‌کند. جغرافیای زیستی در مطالعات خود از دانش بوم‌شناسی (اکولوژی) نیز استفاده می‌کند. اکولوژی دانشی است که ارتباط و وابستگی موجودات زنده را با محیطی که در آن زندگی می‌کنند، مطالعه می‌کند.

تقسیم‌بندی و پراکندگی زیست‌بوم‌های جهان

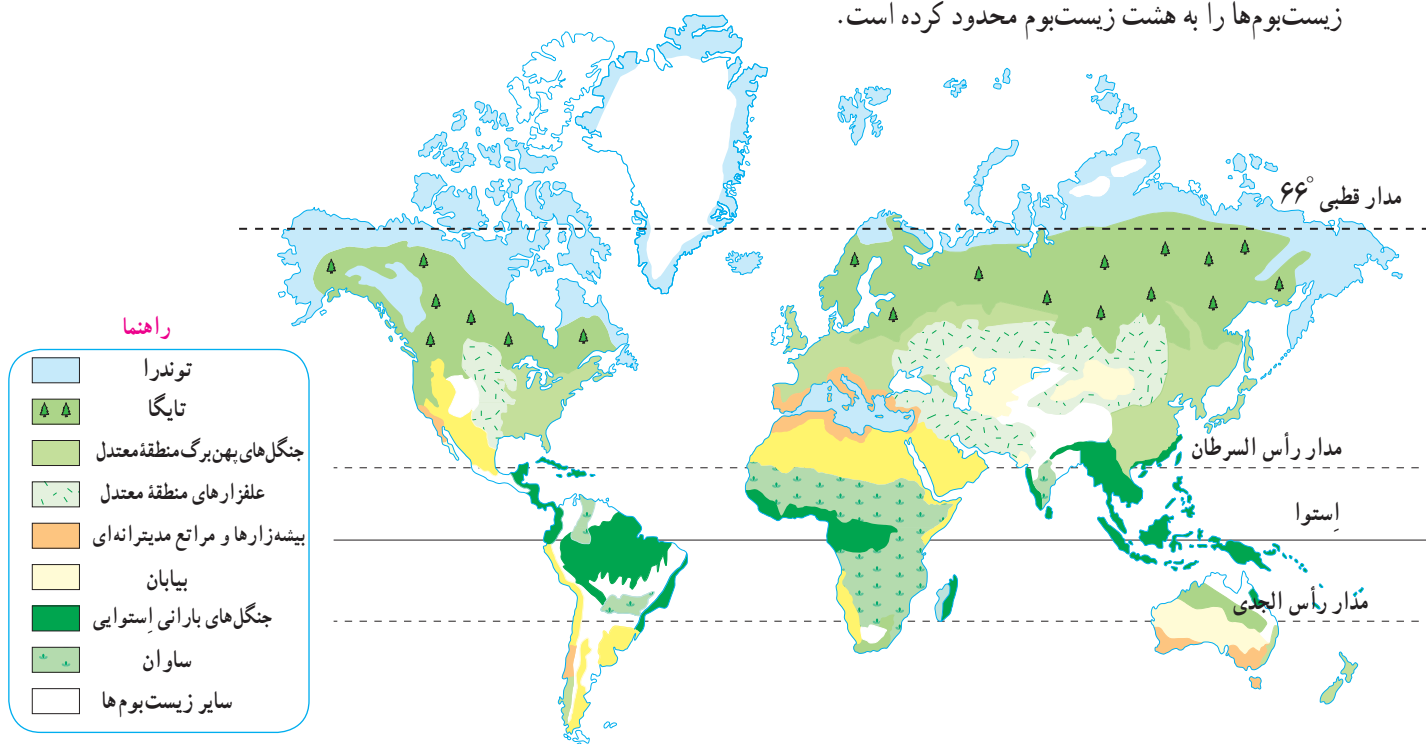
تقسیم‌بندی زیست‌بوم‌ها سابقه‌ای طولانی دارد و کار پیچیده‌ای است. به‌طور کلی، بین متخصصان جغرافیای زیستی توافقی بر سر تعداد زیست‌بوم‌ها و تقسیم‌بندی آنها وجود ندارد. برخی، زیست‌بوم‌ها را به دو دسته کلی زیست‌بوم‌های خشکی و زیست‌بوم‌های دریایی تقسیم کرده‌اند و برخی حتی تا ۱۶ بیوم خشکی و ۵ بیوم دریایی را در طبقه‌بندی خود ارائه کرده‌اند.

در طبقه‌بندی زیست‌بوم‌ها عوامل مختلفی در نظر گرفته می‌شود. وایتکرا، جغرافی‌دان زیستی، سال‌ها پیش در طبقه‌بندی معروف خود به دو عامل بارش و دما توجه کرد و چنین مدلی را برای طبقه‌بندی ارائه داد.

توزیع انواع پوشش گیاهی بر اساس میانگین سالانه دما و بارش

به نقشه توجه کنید. این نقشه بر اساس طبقه‌بندی گودی^۲ که یک جغرافی‌دان طبیعی است، ترسیم شده است. وی در این طبقه‌بندی، زیست‌بوم‌ها را به هشت زیست‌بوم محدود کرده است.

۱- Whittaker

۲- Goudie. A. S

فعالیت

دانسته‌های خود را بیازمایید.
الف) در جغرافیای پایه نهم با انواع زیست‌بوم‌ها و ویژگی‌های آنها آشنا شده‌اید. اکنون هریک از تصاویر زیر را با توجه به راهنمای نقشه صفحه قبل نام‌گذاری کنید.

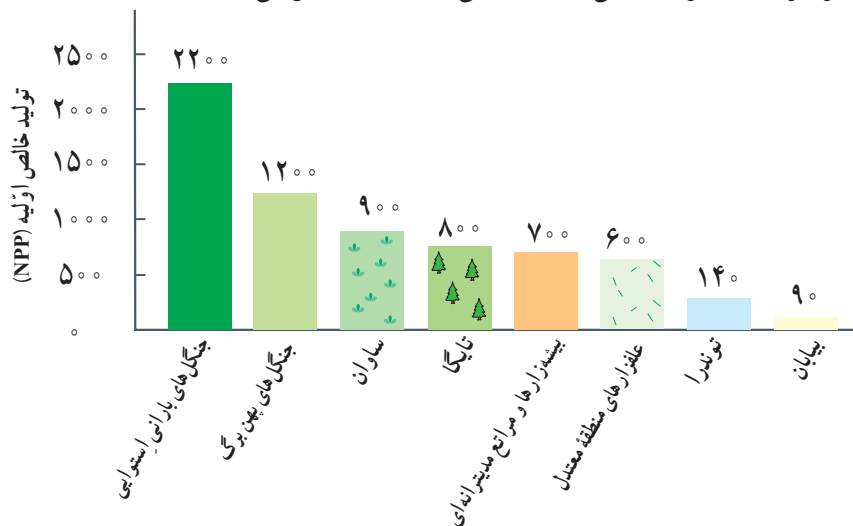
ب) پوشش گیاهی غالب و دو جانور از هر زیست‌بوم را نام ببرید.
پ) رابطه عرض جغرافیایی را با انواع زیست‌بوم‌ها توضیح دهید (مدار استوا، اطراف مدار رأس السرطان و رأس الجدی، مدار قطبی و ...).
ت) انبوه‌ترین و متراکم‌ترین پوشش گیاهی در کدام زیست‌بوم وجود دارد؟ فقیرترین پوشش گیاهی در کدام زیست‌بوم مشاهده می‌شود؟ چرا؟
ث) درختان در جنگل‌های مناطق معتدل و تایگا چه فرقی با هم دارند؟ چرا؟
ج) آیا همه زیست‌بوم‌ها در همه قاره‌ها وجود دارند؟ توضیح دهید.

اکنون دوباره به نقشه زیست‌بوم‌ها و راهنمای آن توجه کنید. در این طبقه‌بندی، علاوه بر شرایط آب و هوایی و خاک از روش‌های جدید نیز استفاده شده است. در روش‌های جدید، یکی از معیارهای مورد استفاده برای تمایز زیست‌بوم‌ها از یکدیگر «میزان تولید ماده آلی» و سرعت رشد گیاهان هر زیست‌بوم است.

گیاهان موجودات زنده تولیدکننده‌ای هستند که با عمل نورساخت (فتوسنتز) ترکیبات آلی تولید و اکسیژن آزاد می‌کنند. به علاوه، هرچه سرعت رشد پوشش گیاهی در یک ناحیه بیشتر باشد، میزان تولید ماده آلی در آنجا بیشتر است. انتشار و انرژی خورشید در سطح

زمین یکنواخت نیست. میزان تولید مواد آلی گیاهان را می‌توان اندازه‌گیری کرد. انرژی دریافتی روزانه در مناطق نزدیک قطبی حدود ۱۰۰ کالری در سانتی‌متر مربع است؛ در حالی که در مناطق معتدله حدود ۴۰۰ کالری و در مناطق استوایی ۸۰۰ کالری در سانتی‌متر مربع است. به همین دلیل، زیست‌بوم‌ها از نظر میزان تولید ترکیبات آلی و توده زیستی که از آنها حاصل می‌شود، تفاوت دارند.

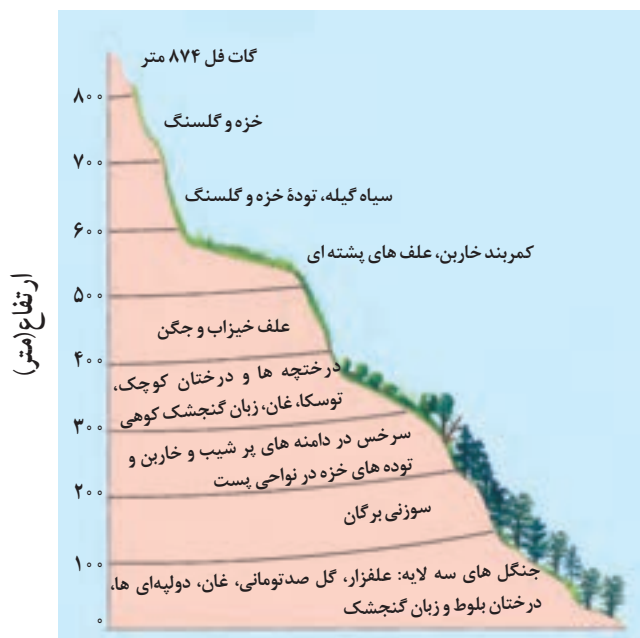

این نمودار میزان تولید خالص اولیه (NPP) را در زیست‌بوم‌های مختلف نشان می‌دهد. گیاهان در نتیجه فتوسنتز، موادی تولید می‌کنند؛ به این تولید، تولید ناخالص می‌گویند. گیاه مقداری از این مواد را برای رفع نیازهای خود، مثل تنفس، مصرف می‌کند. آنچه باقی می‌ماند تولید خالص اولیه است.

مقدار ماده خشک آلی به گرم در یک متر مربع در یک سال (g/m²/yr)

فعالیت

- ۱- با توجه به نمودار، بگویید کدام زیست‌بوم بیشترین میزان تولید مواد آلی و کدام زیست‌بوم کمترین میزان را تولید می‌کنند. چرا؟
- ۲- با توجه به نمودار، توضیح دهید چرا جنگل‌های بارانی استوایی، مهم‌ترین زیست‌بوم و ذخیره زیستی سیاره زمین محسوب می‌شود.

تأثیر ارتفاع بر پوشش گیاهی در کوه گاتفل - اسکاتلند

رابطه پراکندگی پوشش گیاهی با ارتفاع

علاوه بر عوامل آب و هوایی و خاک، نوع ناهمواری‌ها و ارتفاعات نیز در پراکندگی پوشش گیاهی و زندگی جانوری نواحی تأثیر می‌گذارند؛ زیرا گیاهان و جانوران در ارتفاع معینی قادر به زیستن هستند. به شکل روبه‌رو توجه کنید؛ همان‌طور که مشاهده می‌کنید هرچه ارتفاع افزایش می‌یابد، تعداد گونه‌ها، قد یا بلندی گیاهان، انبوهی و درجه رشد گیاهان و همچنین فصل رویش آنها کمتر و کوتاه‌تر می‌شود. به علاوه، شیب دامنه‌ها بر عمق خاک و زهکشی آن اثر می‌گذارد. در دامنه‌های پرشیب، ضخامت خاک کمتر است و این دامنه‌ها کمتر می‌توانند آب را در خود نگه‌دارند.

حفاظت از نواحی زیستی

انسان به واسطه امتیازاتی که خداوند متعال به وی عطا کرده، رکن مهم زیست کره (بیوسفر) است. متأسفانه در چند سده اخیر، جوامع انسانی به دلیل توسعه صنعتی و اقتصاد مبتنی بر سرمایه‌داری، تغییرات نامطلوبی در آب‌کره، سنگ‌کره و هوا کره پدید آورده‌اند و به جای آن که محیط طبیعی را به عنوان نعمت و نشانه‌ای الهی تلقی کنند، به تخریب و بهره‌گیری نابخردانه از آن پرداخته‌اند. در جغرافیای پایه نهم با تأثیر فعالیت‌های انسانی بر تخریب زیست‌بوم‌ها آشنا شدید. در این بخش، درباره اهمیت سه زیست‌بوم کوهستان، ساحل و بیابان که بخش وسیعی از کشور ما را نیز شامل می‌شوند می‌آموزید. پس از خواندن متن‌ها، فعالیت را به طور گروهی در کلاس انجام دهید.

نواحی بیابانی

بیابان‌ها حدود ۳۳ درصد سطح زمین را پوشانده‌اند. صحرای بزرگ آفریقا به تنهایی ۹ میلیون کیلومتر مربع وسعت دارد. با این حال، بیابان‌ها معمولاً خالی از جمعیت یا کم جمعیت‌اند. نواحی بیابانی قابلیت‌ها و محدودیت‌هایی دارند:

قابلیت‌ها

گردشگری
(طبیعت‌گردی)

انرژی

(ساعت‌های آفتابی زیاد و
شدت تابش انرژی خورشیدی)

معادن (برای مثال بوکسیت در بیابان
استرالیا، فسفات در صحرای بزرگ آفریقا،
الماس در کالاهاری، مس در بیابان آناکاما و
نفت در عربستان)

مناسب برای
تحقیقات نجومی
و صنایع هوافضا (به دلیل
آسمان صاف و بدون ابر)

رصدخانه بزرگ لاسیبا - بیابان آناکاما - شیلی

بزرگ‌ترین نیروگاه خورشیدی جهان در مراکش (صحرای بزرگ آفریقا)

محدودیت‌ها

- کمبود آب و خاک برای کشاورزی
- شرایط نامناسب برای سکونت و فعالیت انسان مانند سرما یا گرمای شدید هوا، خشکی هوا، کمبود آب و دشواری آمد و شد و راه‌سازی به دلیل پوشش وسیع ماسه‌ای
- حرکت ماسه‌های روان و فرسایش خاک.

۲۷ خرداد (۱۷ ژوئن) روز جهانی بیابان‌زدایی

حفاظت از نواحی بیابانی

- بیابانی شدن (بیابان زایی) یکی از نگرانی‌های جوامع امروز است. بیابانی شدن یعنی گسترش بیابان‌ها و تبدیل مناطق بیشتری به بیابان.
- مهم‌ترین عوامل بیابانی شدن عبارت‌اند از:
  - خشکسالی و گرم شدن هوا و کاهش بارندگی، حفر چاه‌های عمیق و نیمه عمیق در مناطق خشک و استفاده بی‌رویه از آب‌های زیرزمینی، از بین رفتن پوشش گیاهی؛ برای مثال کندن بوته‌ها و علف‌ها برای تأمین سوخت ساکنان حاشیه بیابان‌ها.
  - برخی از روش‌ها و راهکارهای پیشگیری از گسترش بیابان‌ها (بیابان‌زدایی) عبارت‌اند از:
    - کاشت گیاهان سازگار و مقاوم با نواحی خشک مانند بته و کُنار، اُکالیپتوس و افاقیا؛
    - مقابله با برداشت بی‌رویه از آب‌های زیرزمینی و چرای بی‌رویه دام‌ها؛
    - مالچ پاشی روی ماسه‌ها برای تثبیت آنها و جلوگیری از حرکتشان. البته برخی معتقدند استفاده از مالچ نفتی به دلیل تأثیرات بد و زیان‌آور آن مناسب نیست و بهتر است در این مناطق از مالچ‌های مناسب مانند ریگ یا بقایای گیاهان و ... استفاده کرد.

نواحی ساحلی

نواحی ساحلی کمتر از ۱۵ درصد سطح زمین را شامل می‌شوند؛ در حالی که ۴۰ درصد جمعیت جهان را در خود جا داده‌اند. اغلب شهرهای بزرگ و بندری جهان در سواحل قرار گرفته‌اند و پیش‌بینی می‌شود که تمرکز جمعیت در آینده در سواحل بیشتر شود. سواحل قابلیت‌ها و محدودیت‌هایی دارند.

و او خدایی است که دریا را برای شما مُسَخَّر کرد تا از گوشت تازه (ماهیان حلال) آن تغذیه کنید و . . . .

سوره نحل، آیه ۴

قابلیت‌ها

طرح تولید برق از جزرو مد در ایرلند شمالی

ناحیه ساحلی - جزیره استفن - مونته نگرو

محدودیت‌ها

مهم‌ترین عواملی که سواحل را تهدید می‌کنند عبارت‌اند از:

- بالا آمدن سطح آب دریا: تغییرات آب و هوایی و گرم شدن کره زمین موجب آن می‌شود که سطح آب دریاها بالا بیاید. همچنین، وقوع توفان‌ها، هاریکن*، و سونامی (زمین لرزه دریایی) موجب هجوم امواج به ساحل و تخریب تأسیسات ساحلی می‌شود. در این صورت، ساکنان نواحی ساحلی باید تأسیسات را به نواحی عقب‌تر منتقل کنند. این کار برای آنها هزینه زیادی دارد.
- آلودگی: آلودگی‌های ناشی از عبور و مرور کشتی‌های نفت‌کش، تخلیه پساب‌های صنعتی کارخانه‌ها و فاضلاب‌های شهری، که به‌طور مستقیم از طریق رودها به دریا تخلیه می‌شوند، همچنین تجمع گردشگران در نواحی ساحلی موجب تولید انبوه زباله و انواع آلودگی‌ها در سواحل شده است.

حفاظت از نواحی ساحلی

ناحیه ساحلی محل تلاقی زیست بوم خشکی و دریایی است. این ناحیه زندگی گیاهی و جانوری متنوع و خاص خود را دارد و گیاهان خشکی و آبی، انواع ماهیان، مرجان‌ها و نرم تنان، پرندگان و حشرات و سخت پوستان را که در جزایر، آب‌ها و سواحل زندگی می‌کنند، در برمی‌گیرد. به‌طور کلی، این تنوع زیستی در اثر تمرکز زیاد جمعیت در سواحل و فعالیت‌های انسانی در معرض خطر قرار گرفته است.

نصب حفاظ عمودی

- برخی از راهکارهای حفاظت از نواحی ساحلی عبارت‌اند از:
  - حفاظت از سواحل در مقابل بالا آمدن آب و کاهش انرژی امواج با نصب و احداث انواع حفاظ‌های عمودی، موج شکن* و دیواره‌های دریایی* و نظایر آن؛
  - حفاظت از تپه‌های ماسه‌ای، تثبیت تپه‌های ماسه‌ای از طریق کشت گیاهان سازگار با محیط روی آنها، انتقال ماسه از نواحی دیگر به ساحل و ایجاد تپه‌های ماسه‌ای مصنوعی؛
  - پاک‌سازی سواحل از انواع آلودگی‌ها، تدوین مقررات و قوانین و نظارت بر فعالیت‌های گردشگری و سایر فعالیت‌ها؛
  - زهکشی اراضی ساحلی (خارج کردن آب از آنها).

ساختن دیواره دریایی - هلند

آموغیلا یا علف ساحلی کشت شده روی تپه ماسه‌ای

ساحل چابهار

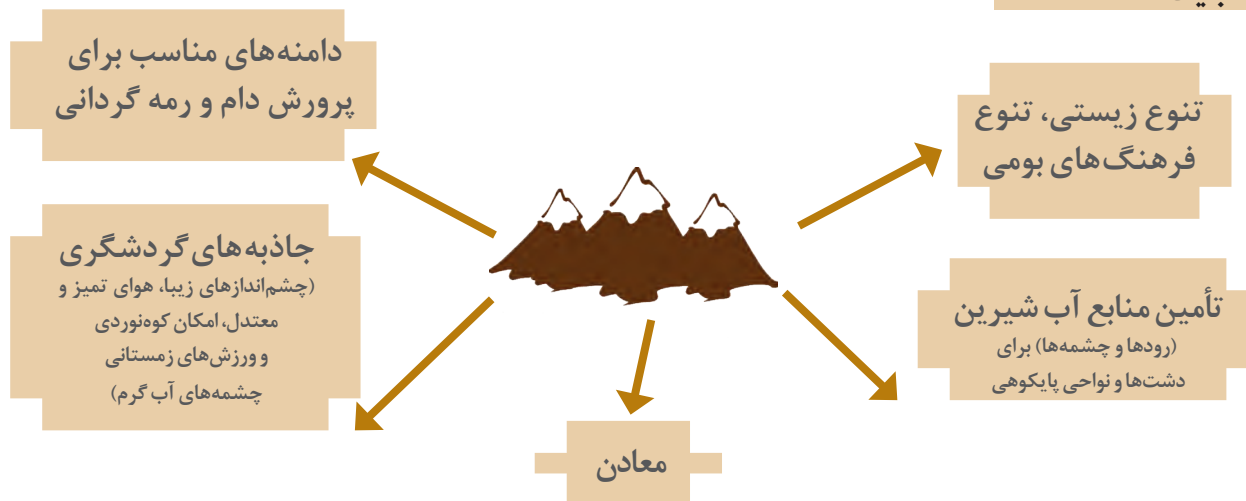

نواحی کوهستانی

تخمین زده می‌شود که حدود ۱۰ درصد مردم جهان در نواحی کوهستانی زندگی می‌کنند. دامنه‌های کوه‌های آلپ دارای بیشترین تراکم جمعیت در نواحی کوهستانی جهان است. محیط‌های کوهستانی قابلیت‌ها و محدودیت‌های خاص خود را دارند.

و در آن کوه‌های استوار و بلندی قرار دادیم و آبی گوارا به شما نوشاندیم ...
سورهٔ مرسلات، آیهٔ ۲۷

قابلیت‌ها

مراکز اقامتی و مهمان‌سرا- دامنه کوه‌های آلپ

تله کابین - گردنهٔ حیران - اردبیل

ورزش اسکی - پاکستان

محدودیت‌ها

- شرایط سخت طبیعی مانند سرمای شدید به‌ویژه در شب‌ها، کاهش اکسیژن و مشکلات تنفسی؛
- مشکل بودن حمل و نقل و احداث راه‌ها، خطرات برف و یخ‌بندان؛
- منطبق بودن اغلب نواحی کوهستانی جوان بر گسل‌های فعال و وجود خطر زمین لرزه، آتشفشان‌های فعال و لغزش دامنه‌ها؛
- شیب زمین و محدودیت خاک، که خانه‌سازی و فعالیت‌های کشاورزی را با مشکل مواجه می‌کند.

حفاظت از کوهستان

کوهستان‌ها پناهگاه حیات وحش‌اند و تنوع زیستی گیاهی و جانوری خاص خود را دارند.

• امروزه تغییرات آب و هوایی و ذوب شدن یخچال‌ها، از بین رفتن پوشش گیاهی دامنه‌ها به سبب ساخت و سازهای غیراصولی مسکونی و تأسیسات گردشگری و تفریحی، چرای بی‌رویه دام‌ها، حفر تونل‌ها و جاده‌های خاکی برای گمانه‌زنی معادن و بالاخره، آلودگی‌های ناشی از فعالیت‌های گردشگری مانند زباله و فاضلاب‌ها مشکلاتی برای کوهستان‌ها پدید آورده است.

• برخی از راهکارهای حفاظت از محیط‌های کوهستانی عبارت‌اند از: کشت گیاهان بر روی دامنه‌ها برای جلوگیری از فرسایش خاک، حفاظت از تنوع زیستی و حیات وحش، ایجاد حوضچه‌های ذخیره و جمع‌آوری آب و جلوگیری از به هدر رفتن آب، پاک‌سازی کوهستان‌ها از آلودگی‌ها، تدوین قوانین و مقررات برای فعالیت‌های گردشگری و افزایش آگاهی عمومی در زمینه مراقبت از محیط کوهستان.

فعالیت

- ۱- الف) روی یک برگه جدولی بکشید و قابلیت‌ها و محدودیت‌های سه محیط ساحل، بیابان و کوهستان را در ستون‌های جداگانه بنویسید. ب) در یک جدول دیگر حداقل سه راهکار برای حفاظت از هر یک از این محیط‌ها بنویسید.
- ۲- الف) علل گسترش بیابان‌ها چیست؟ ب) چند گیاه سازگار با نواحی بیابانی برای مقابله با فرسایش خاک نام ببرید. پ) به نظر شما، از کدام قابلیت بیابان می‌توان برای حل مشکل تأمین سوخت ساکنان این ناحیه به جای کندن بوته‌ها استفاده کرد؟
- ۳- چرا سواحل نسبت به بیابان‌ها و کوهستان‌ها جمعیت بیشتری را در خود جای داده‌اند؟
- ۴- الف) کدام قابلیت محیطی در هر سه محیط ساحل، بیابان و کوهستان وجود دارد؟ ب) کدام راهکار حفاظتی در هر سه محیط به کار گرفته می‌شود؟
- ۵- با مراجعه به قرآن کریم، ترجمه آیاتی را که در این درس نوشته شده کامل کنید و تفسیر آن را جست‌وجو کنید و در کلاس ارائه دهید.

ارائه در کلاس

با راهنمایی معلم، یکی از راهکارهای حفاظت از نواحی زیستی را که در منطقه‌ای از کشور ما اجرا شده است انتخاب و به طور گروهی درباره آن تحقیق کنید. نتایج را در کلاس گزارش دهید.

برای مشاهده تصاویر بیشتر درباره نواحی طبیعی به لوح فشرده پیوست کتاب یا پایگاه اینترنتی شبکه رشد به نشانی www.roshd.ir مراجعه کنید.

مهارت‌های جغرافیایی

- کلاه لبه دار
- عینک آفتابی
- چفیه (روسری)
- کوله پشتی
- قطب نما
- بطری آب
- ساعت مچی
- نقشه
- لباس نخی
- کفش بادباز بلند

با بستن یک کیسه پلاستیکی بزرگ و روشن به شاخه درخت و بستن سر دیگر آن به یک سنگ، می توان آب حاصل از تعرق گیاهان را جمع آوری کرد.

برای سفر به بیابان به منظور گردش یا تحقیق علمی باید نکاتی را بدانیم و مهارت‌هایی را بیاموزیم.

۱- به تصویر توجه کنید و ضرورت و کاربرد هریک از وسایلی را که گردشگر بیابان باید به همراه داشته باشد، توضیح دهید.

• باید توجه کرد که در شرایط اضطراری در بیابان، آب برای بقا مهم تر از غذاست؛ به طوری که انسان می تواند روزهای زیادی را بدون غذا سپری کند اما بدون آب در کمتر از سه روز خواهد مرد. در شرایطی که ذخیره آب کم است، بهتر است گردشگر بیابان صبح زود یا غروب حرکت کند که هوا خنک تر و نیاز بدن به آب کمتر باشد. قرص های ضد عفونی کننده آب یکی از اقلام ضروری داخل کوله پشتی است.

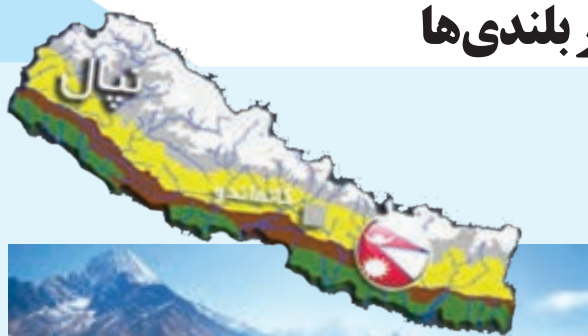
• یکی از راه های به دست آوردن آب در مناطق خشک و بیابانی، در صورت وجود درختچه ها و بوته ها، استفاده از تعرق گیاهان است. به تصویر توجه کنید.

• برای سفر در مناطق بیابانی، داشتن مهارت های جهت یابی بسیار ضروری است. شما در سال های قبل با برخی مهارت های جهت یابی و یافتن جهت شمال آشنا شده اید.

۲- به کمک معلم، روش های جهت یابی با استفاده از خورشید و سایه شاخص، جهت یابی با قطب نما و جهت یابی با استفاده از ساعت مچی را یاد آوری و تمرین کنید.

نیپال، زندگی در بلندی‌ها

سکونتگاه‌ها در ارتفاعات

موزه پاتان

کاتماندو - پایتخت نیپال

• نیپال کشوری کوچک در قاره آسیاست که حدود ۲۹ میلیون نفر جمعیت دارد .

این کشور کوهستانی است و رشته کوه هیمالیا در آن قرار دارد. شمال نیپال ۸ قله از بلندترین قله‌های جهان، از جمله اورست، را در خود جای داده است.

• به طور کلی ناهمواری‌های این کشور را به سه بخش می‌توان تقسیم کرد :
۱- ناحیه دشت‌ها و سرزمین‌های نیمه گرمسیری در جنوب از ارتفاع ۵۰ تا ۹۰۰ متر؛

۲- ناحیه نسبتاً مرتفع میانی از ۹۰۰ تا ۳۰۰۰ متر ارتفاع؛

۳- ناحیه مرتفع شمالی و ارتفاعات هیمالیا از ۳۰۰۰ تا ۸۸۴۸ متر.

• پایتخت جمهوری فدرال نیپال، شهر کاتماندو است. ۸۱ درصد مردم نیپال پیرو آیین هندو هستند و پس از آن، دین‌های بودایی و اسلام در این کشور رواج دارند.

• جاذبه‌های طبیعی و مناظر و چشم‌اندازهای زیبا و مکان‌های بکر در این کشور بسیار زیاد است. علاوه بر جاذبه‌های طبیعی، آثار تاریخی و معابدی که به عنوان میراث جهانی ثبت شده‌اند، مردم خون‌گرم و مهربان و همچنین تنوع فرهنگ‌های بومی در کوهستان‌ها موجب رونق گردشگری و علاقه‌مندی جهانگردان به سفر به این ناحیه شده است. البته در این میان جاذبه صعود به اورست و سایر قله‌ها برای ورزشکاران و کوه‌نوردان جهان را نیز باید در نظر گرفت.

• نیپال از فقیرترین و کمتر توسعه یافته‌ترین کشورهای جهان است. ۲۵ درصد مردم این کشور زیر خط فقرند و با کمتر از یک دلار در روز زندگی می‌کنند. در نواحی کوهستانی دورافتاده، مردم با کمبود غذا روبه‌رو هستند. به دلیل مشکل ارتباطی و آمدو شد، این نواحی برای امور درمانی و پزشکی نیز با مشکل مواجه می‌شوند. اغلب مردم نیپال از نظر دسترسی به برق نیز در مضیقه‌اند.

• در کشور نیپال بیشتر نیروی کار به کشاورزی معیشتی اشتغال دارند. در ناحیه ارتفاعات میانی، زمین‌هایی را که در بین جنگل‌ها قرار دارند برای

کشت برنج تراس بندی کرده اند. علاوه بر برنج، کشت ذرت و لوبیا نیز بسیار رواج دارد و سیب زمینی تا ارتفاع ۴۰۰۰ متری کاشته می شود؛ بیشتر کشاورزان اغلب به دلیل وام هایی که گرفته اند بدهکارند. از بین بردن جنگل ها برای تبدیل کردن آنها به زمین کشاورزی و همچنین تأمین سوخت از مسائل این منطقه است.

در نپال مهاجرت به چند شهر، به ویژه کاتماندو، زیاد است و کسانی که از کار کشاورزی درآمد مناسبی ندارند، برای کار در رستوران ها و هتل ها و مشاغل مربوط به گردشگری به شهرها مهاجرت می کنند. صادرات این کشور صنایع دستی است و کنده کاری و حکاکی روی اشیای چوبی، مجسمه ها و جواهرات و ساخت محصولات فلزی از هنرهای این سرزمین است.

شهر کاتماندو در یک دره واقع شده است و در برخی از روزهای سال با پدیده وارونگی دما و آلودگی هوا مواجه می شود. در اردیبهشت سال ۱۳۹۴ زمین لرزه ای به بزرگی ۷/۹ ریشتر در شمال شرق کاتماندو رخ داد که بر اثر آن بیش از ۷۰۰۰ نفر جان باختند.

فرودگاه لوکلا، مرتفع ترین فرودگاه جهان - نپال

فعالیت

- ۱- با مراجعه به نقشه آسیا، بگویید: دو کشور وسیع همسایه نپال کدام اند؟ چرا آیین های هندو و بودا در این کشور رواج دارد؟
- ۲- چرا کاتماندو با وارونگی دما مواجه می شود؟
- ۳- چه عواملی موجب جذب گردشگران به نپال می شود؟
- ۴- چرا مردم نپال در تأمین غذا، درمان و دسترسی به برق و تجهیزات زندگی دچار مشکل هستند؟
- ۵- چرا کشور نپال با خطر وقوع زلزله های شدید روبه روست؟
- ۶- به تصویر فیل سواری گردشگران در نپال توجه کنید. نظر شما درباره استفاده از حیوانات، نظیر شتر و فیل، برای تفریح گردشگران چیست؟ با آن موافقید یا مخالف؟ چرا؟

صومعه کویان

فصل ۳ نواحی انسانی

مفاهیم کلیدی

- ناحیه فرهنگی
- بخش فرهنگی
- چشم‌انداز فرهنگی
- اقتصاد جهانی
- تنوع فرهنگی
- نابرابری فضایی
- مرکز-پیرامون
- کشاورزی تجاری و معیشتی
- صنایع نو(های تک)

- منظور از ناحیه فرهنگی چیست و دین و زبان چه نقشی در ایجاد نواحی فرهنگی دارند؟
- نواحی عمده کشاورزی و صنعتی جهان کدام‌اند و چه ویژگی‌هایی دارند؟
- علل نابرابری نواحی در اقتصاد جهانی چیست و این نابرابری چه تأثیری بر فضای جغرافیایی دارد؟
- کشورها برای محافظت از اقتصاد خود در تجارت بین‌المللی چه می‌کنند؟

نواحی فرهنگی

فعالیت

در پایه‌های نهم و دهم با تعریف و مفهوم فرهنگ و ابعاد و عناصر مهم آن (نمادها، هنجارها، ارزش‌ها و عقاید) آشنا شدید و آموختید که فرهنگ به‌طور کلی به شیوهٔ مشترک زندگی یک جامعه گفته می‌شود. این دو یادداشت مربوط به دو گردشگر است که از دو ناحیهٔ متفاوت دیدن کرده‌اند. آنها را بخوانید.

۱۲ مرداد ۹۰

...هوای رُم امروز به شدت گرم و شرجی شده است. تصمیم داریم برای بازدید از مجموعهٔ واتیکان برویم. اینجا مهد مسیحیت کاتولیک است. از پیشخوان هتل نشانی ایستگاه‌های اتوبوس را پرسیدم. البته تا امروز چند کلمه ایتالیایی هم یاد گرفته‌ام؛ مثلاً بون جورنو یعنی صبح به‌خیر. رم واقعاً شهر مجسمه‌ها و بناهای باشکوه است. دیروز معبد پانتئون و کلیسای سنت پیر را دیدیم. جالب است در هر گوشه و کنار شهر و حتی در خیابان‌های فرعی بناهای تاریخی دیده می‌شود. دیشب در رستوران نزدیک هتل، خوراک ماکارونی با سبزیجات سفارش دادیم چون گوشت ذبح غیراسلامی مصرف نمی‌کنیم. راستش اگر خودخواهی نباشد، من ماکارونی را از ایتالیایی‌ها بهتر درست می‌کنم. امروز به دوستان گفتم من هنوز منشأ تاریخی ضرب المثل «همهٔ راه‌ها به رم ختم می‌شود» را نمی‌دانم! آنها می‌گویند: ...

۲۷ شهریور ۹۳

...در یک چایخانه، جای سبز نوشیدیم و به هتل برگشتیم. راستی، چینی‌ها انعام دادن در رستوران را نمی‌پسندند و آن را توهین می‌دانند. ظهر کنسروهایی را که از ایران همراه آورده بودیم، باز کردیم و خوردیم. برخی از غذاهای چینی برای ما خیلی عجیب‌اند. در رستوران سوپ لاک پشت سفارش داده می‌شد و می‌گویند جزو غذاهای محبوب مردم این کشور است. یکن پر از جاذبه‌های دیدنی است. در معماری بناها، ترکیب‌بندی چوبی و ارتباط با طبیعت زیاد دیده می‌شود. فردا قرار است به دیدن معبد بهشت در جنوب چین برویم. این کشور طی تاریخ تحت تأثیر کنفوسیوس‌گرایی، دین بودایی و تائوئیسم* بوده است. از یک فروشنده نشانی مسیر را پرسیدم. به نظر می‌رسد عامهٔ مردم خیلی زبان انگلیسی نمی‌دانند و آنها هم که انگلیسی صحبت می‌کنند، لهجه‌شان برای من نامفهوم است. به‌نظرم یادگیری زبان چینی خیلی سخت باشد. تا جایی که من از برخوردها فهمیده‌ام مردم چین خیلی سخت‌کوش، اهل کار و رعایت نظم و انضباط هستند. خلق و خوی ملایمی دارند و صبورند. همچنین خیلی مقتصد و صرفه‌جو هستند و ...

- ۱- در این یادداشت‌ها به کدام عناصر و جنبه‌های فرهنگی دو مکان اشاره شده است؟ توضیح دهید و آنها را مقایسه کنید.
- ۲- چه عواملی موجب می‌شود مکان‌های مورد بازدید این دو گردشگر را دو ناحیهٔ فرهنگی جدا از هم بدانیم؟

همان‌طور که با انجام دادن فعالیت بی‌بردید، یک «ناحیه فرهنگی» بخشی از سطح زمین است که در آن فرهنگ ویژه‌ای (نوع خاص زبان، دین، هنر و معماری، عقاید، نوع بهره‌برداری از محیط طبیعی، سبک زندگی روزانه، غذا، لباس و...) غالب است و به سبب همان فرهنگ ویژه از سایر نواحی جدا می‌شود. مطالعه نواحی فرهنگی از مهم‌ترین موضوعات جغرافیای فرهنگی* است، جغرافیای فرهنگی یکی از شاخه‌های دانش جغرافیاست.

زبان

زبان از مهم‌ترین شاخص‌های فرهنگی است و برای افرادی که به آن تکلم می‌کنند، هویت مشترکی به وجود می‌آورد. به عبارت دیگر، زبان نظامی از ارتباطات است که در آن، معنی الفاظ را فقط گروه خاصی که در آن مشترک‌اند، درک می‌کنند و می‌فهمند و برای گروه دیگر، معنایی ندارد.

مجسم کنید شما و دوستانتان در خیابان با گروهی گردشگر که از کشوری مانند ژاپن یا روسیه به ایران سفر کرده‌اند، برخورد

می‌کنید و آنها را مشغول گفت‌وگو بایکدیگر مشاهده می‌کنید. شما نمی‌توانید دریابید آنها به هم چه می‌گویند و آنها نیز صحبت‌های شما و دوستانتان را درک نمی‌کنند.

زبان، همچنین، عنصر اصلی گسترش یک فرهنگ است؛ زیرا انسان‌ها از طریق آن، اطلاعات، تجربه‌ها، ارزش‌ها و آداب و رسوم خود را به دیگران و به نسل بعدی منتقل می‌کنند.

● امروزه حدود چند هزار زبان در سراسر جهان وجود دارد که مردم به آنها تکلم می‌کنند. برخی از این زبان‌ها در ناحیه‌های کوچک رایج‌اند و گاهی کمتر از هزار نفر سخنگو دارند و بعضی از آنها نیز در قاره‌های مختلف جهان گسترده شدند و میلیون‌ها نفر با آنها تکلم می‌کنند. نمایش پراکندگی همه زبان‌ها بر روی نقشه، کار دشواری است.

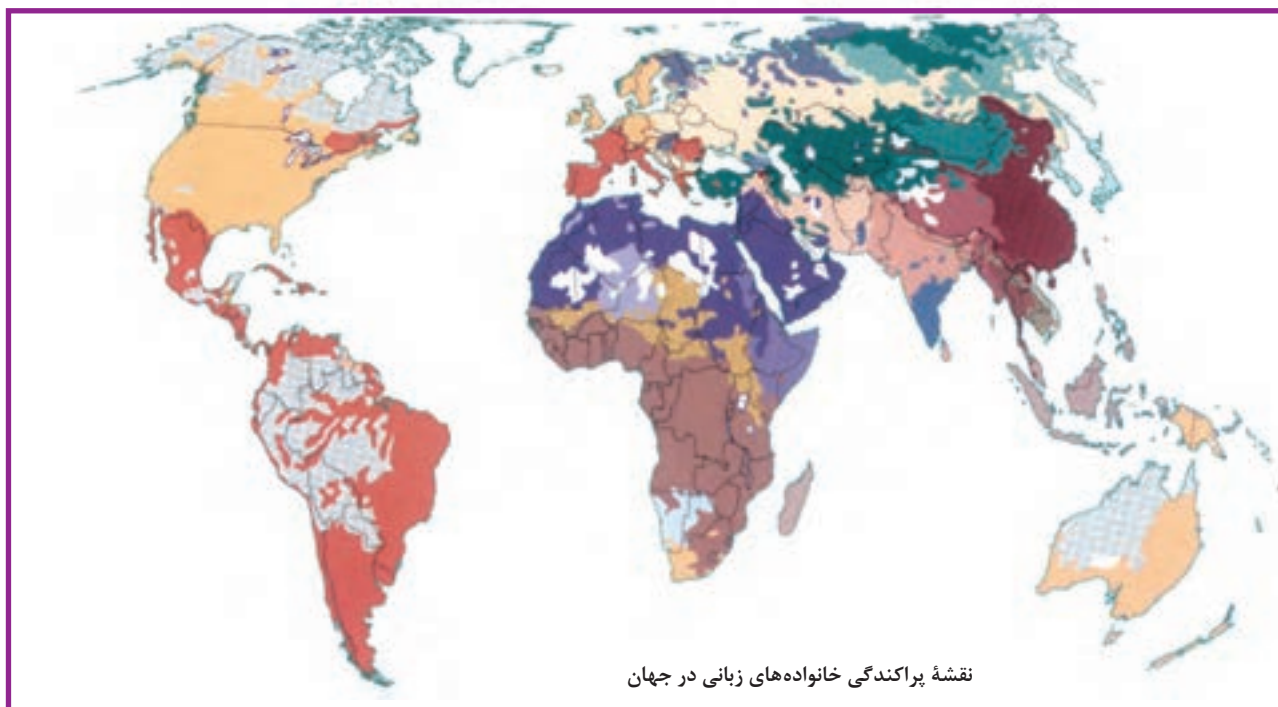
● زبان‌شناسان زبان‌های دنیا را به «خانواده‌های بزرگ زبانی» تقسیم کرده‌اند. منظور از یک خانواده زبانی، گروه بزرگی از زبان‌هاست که یک ریشه اصلی دارند؛ برای مثال، مردم انگلستان، اسپانیا، روسیه، هند و ایران به زبان‌های مختلف صحبت می‌کنند اما همگی جزء خانواده زبانی هند و اروپایی محسوب می‌شوند؛ زیرا ریشه مشترک دارند.

به نقشه پراکندگی خانواده‌های زبانی مهم جهان توجه کنید. کشورهای را که از نظر زبانی هم خانواده‌اند، می‌توان یک ناحیه زبانی به حساب آورد. سه خانواده زبانی مهم و پرتکلم جهان عبارت‌اند از:

۱- خانواده هند و اروپایی

خانواده زبانی هند و اروپایی بزرگ‌ترین و گسترده‌ترین گروه زبانی دنیاست که در چندین قاره گسترده شده است. بیش از نیمی از مردم جهان، به یکی از زیرشاخه‌های این زبان صحبت می‌کنند. زبان هند و اروپایی خود به شاخه‌های مختلف تقسیم می‌شود. یکی از زیرشاخه‌های زبان هند و اروپایی «زبان ایرانی» است.

امروزه مهم‌ترین و پرگویش‌ترین زبان‌های ایرانی که ریشه باستانی مشترک دارند عبارت‌اند از: فارسی، پشتو، تاجیکی، لری، کردی، بلوچی، طبری، گیلکی و تالشی. این زبان‌ها در کشور ایران و خارج از آن، به ویژه در کشورهای همسایه، گسترده شده‌اند.

۲- خانواده چینی - تبتی

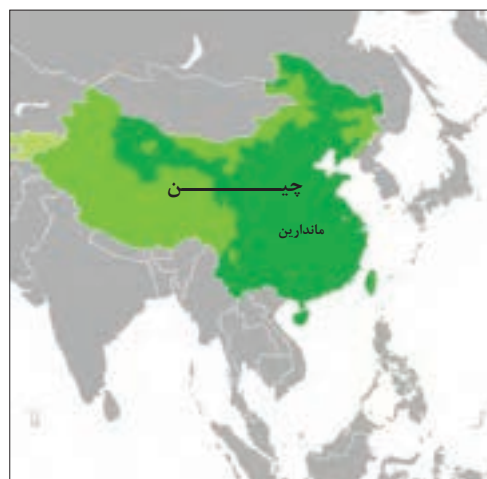
خانواده زبانی چینی - تبتی دومین خانواده بزرگ زبانی از نظر تعداد سخنگوست. و در میان مردم زردپوست ناحیه آسیای شرقی رواج دارد. ماندارین چینی از معروف‌ترین و پرسخنگوترین شاخه‌های این زبان محسوب می‌شود.

۳- خانواده آفرو - آسیایی (سامیایی - حامیایی)

زبان قوم سامی، زبان مردم عرب و یهود و زبان قوم حامی، زبان بعضی از مردم در شمال آفریقا است. در بین زبان‌های خانواده آفرو آسیایی، معروف‌ترین و مهم‌ترین آنها زبان عربی است که در جنوب غربی آسیا و شمال آفریقا بدان تکلم می‌کنند. زبان عربی زبان رسمی حدود بیش از ۲۰ کشور و یکی از زبان‌های رسمی سازمان ملل متحد است. به علاوه، زبان قرآن است و با آنکه قرآن به بسیاری از زبان‌های دنیا ترجمه شده است، میلیون‌ها نفر از مسلمانان جهان آن را به زبان اصلی (عربی) می‌خوانند و می‌آموزند و به همین دلیل، اهمیت ویژه‌ای دارد.

قلمرو زبان عربی

چینی ماندارین و سایر زبان های چینی

فعالیت

- ۱- فعالیت شماره ۱ و ۲، مهارت های نقشه خوانی را انجام دهید.
- ۲- چرا سه زبان چینی، انگلیسی و اسپانیایی از پرمتکلم ترین زبان های جهان محسوب می شوند؟ برای هر مورد، دلیل بیاورید.

تغییر در الگوی پراکندگی زبان ها

- پراکندگی زبان ها در جهان امروز، همواره به شکل کنونی نبوده است. عواملی چون جنگ و فتح سرزمین ها، تجارت و مهاجرت مردم از یک ناحیه به نواحی دیگر، موجب گسترش برخی زبان ها و تغییر در نواحی زبانی شده است.
- یکی از مهم ترین تغییرات تاریخی در الگوهای زبانی جهان در قرن ۱۵ و ۱۶ میلادی معروف به «عصر اکتشافات جغرافیایی»* آغاز شد. وقتی اروپاییان با پیشرفت در دریانوردی، سرزمین های نو را کشف کردند، در امریکای شمالی، استرالیا و نیوزیلند، زبان انگلیسی گسترش یافت؛ در مستعمرات آنها در قاره های آفریقا، امریکای جنوبی و بخش هایی از آسیا نیز زبان های انگلیسی، اسپانیایی، پرتغالی و فرانسوی رواج پیدا کرد.
- در قرن بیستم و بیست و یکم، با پیشرفت های صنعتی و گسترش ارتباطات، برخی زبان ها مانند انگلیسی در سراسر جهان به کار گرفته شد. امروزه از زبان انگلیسی در اغلب نرم افزارهای رایانه ای، برای پایش رفت و آمد هواپیماها و کشتی ها، و نیز در متون علمی و تحقیقاتی بین المللی استفاده می شود.

تنوع زبانی

یکی از موضوعات مورد توجه جغرافی دان ها، اهمیت تنوع جغرافیایی زبان ها است. امروزه در اثر رشد ارتباطات و فناوری اطلاعات، برخی از زبان ها در جهان غلبه بیشتری پیدا کرده اند. همچنین، پیش بینی می شود که در آینده برخی از زبان های بومی و محلی در نواحی مختلف از بین بروند. به همین دلیل، اغلب کشورهای جهان یا نواحی سعی می کنند زبان ملی و زبان های بومی و محلی خود را حفظ کنند تا هویت فرهنگی شان پابرجا بماند.

در کشور انگلستان، مردم ناحیهٔ ولز به زبان ولزی یا ولشی صحبت می‌کنند که با زبان انگلیسی، متفاوت است. ولزی‌ها که در انگلستان «اقلیت» محسوب می‌شوند، با اقداماتی از قبیل ایجاد کانال تلویزیونی، نوشتن و نشر کتاب‌های ادبی و قصه‌نویسی به زبان ولزی برای ترویج این زبان تلاش می‌کنند.

استفاده از دو زبان انگلیسی و ولش بر روی تابلوها در ناحیهٔ ولز - انگلستان

کانادا کشوری انگلیسی‌زبان است، با این حال، در ایالت کبک در این کشور، بیشتر جمعیت به زبان فرانسوی صحبت می‌کنند و زبان رسمی این ایالت، فرانسوی است. مسئولان ایالت کبک به موضوع زبان فرانسه و گسترش آن، حساسیت زیادی دارند و برای ترویج آن تلاش می‌کنند.

بیشتر تابلوهای راهنمایی و نام مغازه‌ها و فروشگاه‌ها به زبان فرانسه نوشته شده است. یکی از اقدامات مسئولان ایالت کبک برای ترویج این زبان، برگزاری کلاس‌های زبان رایگان برای مهاجران است.

تابلوی «ایست» به زبان فرانسوی در ایالت کبک کانادا

بیشتر بدانیم

- منظور از «زبان زندهٔ جهانی» زبانی است که یک یا چند تا از این ویژگی‌ها را داراست: الف) تعداد زیادی سخنگو دارد، ب) در بسیاری از کشورها به عنوان زبان دوم آموخته می‌شود، پ) ادبیات غنی دارد، ت) در روابط سیاسی، بازرگانی و اقتصادی و امور علمی مورد استفاده قرار می‌گیرد.
- یکی از گسترده‌ترین زبان‌های زندهٔ دنیای امروز زبان انگلیسی است.
- در سازمان ملل متحد، ۶ زبان شامل انگلیسی (بریتانیایی)، فرانسوی، چینی، عربی، اسپانیایی و روسی به عنوان زبان‌های رسمی پذیرفته شده‌اند که در ملاقات‌ها و جلسه‌ها و اسناد رسمی مورد استفاده قرار می‌گیرند.

گفت و گو کنید

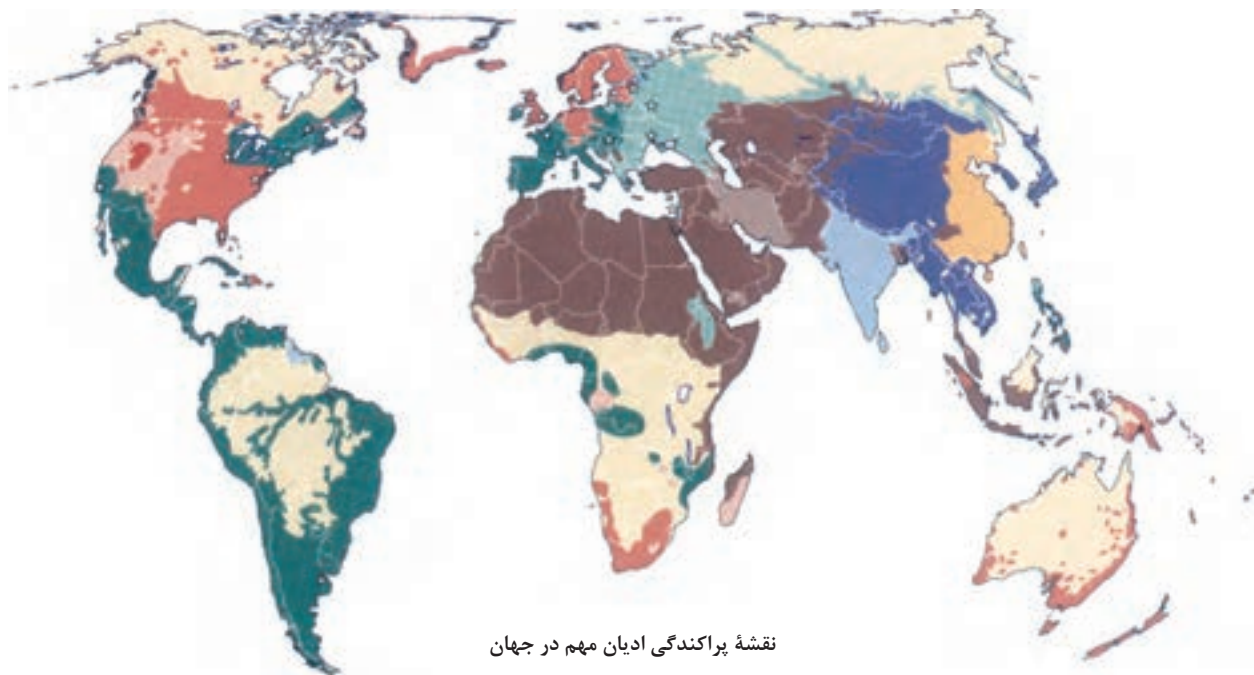
- ۱- آیا ممکن است زبان‌ها نیز مانند گونه‌های زیستی در خطر انقراض قرار بگیرند؟ چه عواملی موجب از بین رفتن زبان‌ها می‌شود؟
- ۲- چرا حفظ تنوع زبان‌ها مهم است؟
- ۳- الف) چرا جامعه ما به تأسیس فرهنگستان زبان و ادب فارسی اقدام کرده است؟
ب) وظیفه این نهاد چیست؟ (پ) چگونه می‌توان از اقدامات این نهاد حمایت و پشتیبانی کرد؟
- ۴- الف) به نظر شما، از چه راه‌هایی می‌توان زبان فارسی را گسترش داد؟ (ب) از چه راه‌هایی می‌توان زبان‌های قومی و محلی کشور ایران را تقویت کرد؟

دین

دین یکی از شاخص‌های مهم فرهنگی است. دین‌ها بر قوانین اجتماعی، عقاید، رفتارها و ارزش‌های اخلاقی، آیین‌ها و مراسم، و همچنین پدیده‌های قابل مشاهده مانند بناها و آثار هنری تأثیر زیادی دارند و به همین سبب، آثار دین را می‌توان در نواحی مختلف مشاهده کرد. به نقشه پراکندگی ادیان عمده جهان توجه کنید. به‌طور کلی، ادیان به دو گروه تقسیم می‌شوند:

الف) ادیان مبتنی بر یکتاپرستی مانند دین اسلام، مسیحیت، یهود و زرتشت؛

ب) ادیان مبتنی بر پرستش غیر خدای یگانه مانند هندوئیسم، بودائیسم، آنیمیسم (مذاهب قبیله‌ای).

راهنما

کاتولیک رم
آرتدوکس

پروتستان
اسلام (سنی)
اسلام (شیعه)

یهودی
هندوئیسم
کنفوسیونیسم

بودایی
شیتونیسم
مذاهب قبیله‌ای

مسیحیت (مختلط)
مورمون

- امروزه بیش از یک و نیم میلیارد نفر از مردم جهان، مسلمان‌اند و علاوه بر آسیا و آفریقا در سایر قاره‌ها نیز پراکنده شده‌اند. تشیع و تسنن دو مذهب بزرگ اسلام هستند.
- دین مسیحیت در آسیا ظهور کرد اما امروزه شمار پیروان آن در قاره‌های اروپا، آمریکا، استرالیا و نیوزیلند و کشورهای مرکزی و جنوبی آفریقا بیشتر است. این دین شامل سه مذهب عمده کاتولیک، پروتستان و ارتدوکس است.
- بیشتر پیروان دین یهود به صورت پراکنده در شهرها و نواحی بزرگ بازرگانی جهان زندگی می‌کنند و سرزمین مشخصی ندارند. یکی از مراکز تجمع یهودیان، سرزمین فلسطین اشغالی است که بعد از جنگ جهانی دوم با حمایت دولت‌های استعماری اشغال شده است.

چشم‌انداز فرهنگی

- چشم‌انداز یعنی منظره قابل رؤیت از یک مکان. ساختمان‌ها و بناها، سبک معماری، نوع سکونتگاه‌های شهری و روستایی، مزارع، جاده‌ها، خیابان‌ها و نظایر آن که در یک چشم‌انداز مشاهده می‌شود، شیوه زندگی مردم یک ناحیه را به مشاهده‌گر نشان می‌دهد. بنابراین، انسان‌ها با تغییراتی که در محیط‌های طبیعی به وجود می‌آورند، «چشم‌اندازهای فرهنگی» خلق می‌کنند. فرهنگ هر ناحیه، موجب به وجود آمدن چشم‌اندازهای خاصی در آن ناحیه می‌شود.

دین و چشم‌اندازهای فرهنگی

در بین عناصر فرهنگی، دین نقش مهمی در خلق چشم‌اندازهای فرهنگی دارد. پیروان یک دین با توجه به باورها و اعتقادات خود،

چشم‌اندازی از دو مسجد آياصوفيه و مسجد آبی - استانبول، ترکیه

چشم‌اندازی از محوطه حرم امام رضا (ع) - مشهد، ایران

یک معبد بودایی - ژاپن

مجسمه شیوا - هند

چشم اندازهای خاصی را در قالب معماری، هنر، نقاشی، مجسمه سازی، ایجاد مکان‌های مقدس و زیارتگاهی به وجود می‌آورند. معمولاً در اطراف شهرهای مذهبی و مجاورت مکان‌های مقدس، بازارها، هتل‌ها، بنگاه‌های مسافرتی و فروشگاه‌های مختلف برای مسافران و بازدیدکنندگان پدید می‌آید.

فعالیت

نمایشگاه عکس برپا کنید. با راهنمایی معلم یک مسابقه عکاسی اجرا کنید. افراد داوطلب از یک چشم انداز فرهنگی عکس بگیرند و در زیر هر تصویر درباره عناصری که در چشم انداز مشاهده می‌شود، توضیح مختصری بنویسند. تصاویر را به دیوار کلاس یا راهروی مدرسه نصب کنید. برای دو مورد از بهترین تصاویر، جایزه در نظر بگیرید.

نواحی فرهنگی عمده جهان

جغرافی دان‌ها برای مطالعه و شناخت تنوع‌های فرهنگی، سطح زمین را به نواحی فرهنگی تقسیم کرده‌اند. این نواحی فرهنگی، در یک یا چند شاخص فرهنگی، مانند دین، زبان، آداب و رسوم، هنر و معماری و نوع فعالیت اقتصادی شباهت‌هایی دارند. شباهت در یک یا چند عامل، هر ناحیه را از نواحی دیگر متمایز می‌کند. تاکنون تقسیم‌بندی‌های مختلفی از نواحی فرهنگی جهان ارائه شده است. این نقشه، یکی از انواع تقسیم‌بندی‌ها را نشان می‌دهد که در آن جهان به شش ناحیه وسیع فرهنگی (قلمرو فرهنگی) تقسیم شده است. این شش ناحیه را نام ببرید.

این نقشه، قلمروهای فرهنگی در مقیاس کلی را نشان می‌دهد. در نقشه‌های کلی و عمومی، اطلاعات تعمیم یافته‌اند و جزئیات به نمایش گذاشته نمی‌شوند و مرز نواحی دقیق نیست. در واقع، هر ناحیه فرهنگی خود از تعداد زیادی ناحیه کوچک، تشکیل شده است.

فعالیت

- ۱- با مطالعه نقشه نواحی فرهنگی جهان در صفحه قبل و پیش دانسته‌های خود، جاهای خالی را پر کنید.
- ۲- با همفکری یکدیگر، یکی از نواحی فرهنگی جهان را روی نقشه انتخاب کنید و براساس معیارهایی، آن را به دو یا چند ناحیه فرهنگی خردتر تقسیم نمایید.

مطالعه برای
انجام دادن
فعالیت

ویژگی‌ها	قلمرو	ناحیه
از ویژگی‌های این ناحیه، غلبه زبان ..... و لاتین، سطوح بالای صنعتی شدن، شهرنشینی و تجارت است. دین مردم این ناحیه مسیحیت است (پروتستان و کاتولیک). دنیاگرایی و کاهش اعتقاد به دین (سکولاریزم) در این ناحیه رواج دارد.	این ناحیه شامل .....، اروپای شمالی و غربی، استرالیا و اقیانوسیه است.	ناحیه فرهنگی اروپایی - غربی
		
رژه اسکاتلندی‌ها در جشن ملی	کلیسای تاریخی نوتردام - پاریس، فرانسه	معماری مدرن - کانادا

اسلاوها به زیرشاخه‌های متعدد زبان اسلاویک و بالتو اسلاویک* صحبت می‌کنند. در این ناحیه، دین مسیحیت شاخه ..... غالب است. گروه‌های اقلیت مسلمان نیز در این ناحیه زندگی می‌کنند. البته ماده‌گرایی* و کاهش اعتقاد به دین به دلیل غلبه طولانی کمونیسم* در این ناحیه رواج دارد. معماری سبک اسلاو در این ناحیه مشاهده می‌شود.	این ناحیه، روسیه و اروپای ..... و مرکزی را دربرمی‌گیرد.	ناحیه فرهنگی اسلاو - ارتدوکس
		
کلیسای جامع سنت باسیل - مسکو، روسیه	مراسم جشن - اسلاوها	عروسک‌های چوبی (ماتروشکا) - صنایع دستی روسیه

ویژگی ها	قلمرو	ناحیه
<p>در این ناحیه، زبان ها، قومیت ها و فرهنگ های متعدد وجود دارد، اما غلبه دین ..... در زندگی اجتماعی، قوانین و باورها، موجب شکل گیری اشتراکات فرهنگی بسیاری شده است. مساجد از مهم ترین جلوه های معماری این ناحیه وسیع اند.</p> <p>(مطالعه موردی جهان اسلام را بخوانید.)</p>	<p>قلمرو وسیعی از قاره آسیا و شمال قاره ..... را دربرمی گیرد. به علاوه، دین اسلام در جنوب شرق آسیا در کشورهایمانند ..... و مالزی گسترش یافته است.</p>	<p>ناحیه فرهنگی اسلام</p>

مسجد محمد علی پاشا- قاهره

برگزاری نماز عید فطر - اندونزی

بازار کرمان - ایران

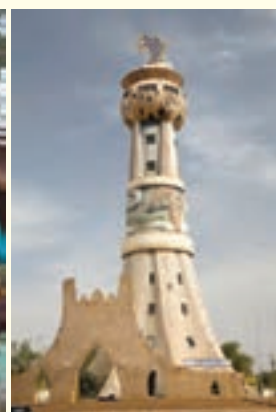
<p>قلمرو نژاد ..... پوست است و فرهنگ آن ترکیبی از فرهنگ قبایل مختلف است و ادیان قبایله ای در این ناحیه وجود دارد؛ هر چند در دوران استعمارگری اروپا و آمریکا از دین ..... تأثیر پذیرفته است. خانواده های زبانی متعددی در این ناحیه وجود دارد. معماری بومی این ناحیه برگرفته از شرایط طبیعی و آب و هوا، و متناسب با مصالح موجود در طبیعت است.</p>	<p>این ناحیه، شامل آفریقای مرکزی و ..... است.</p>	<p>ناحیه فرهنگی آفریقایی</p>
---	---	-------------------------------------

ماسک های آفریقایی

اجرای سرود - دانش آموزان آفریقایی

معماری مدرن آفریقا

ویژگی‌ها	قلمرو	ناحیه
در هند، مذهب هندوئیسم غلبه دارد. هرچند مبدأ دین بودایی نیز کشور هند است اما این دین در شرق آسیا در ژاپن و کره جنوبی گسترش یافته است. تأثیرپذیری از این دو دین و زندگی روستایی متأثر از کشت ..... و آب‌وهوای موسمی از دیگر اشتراکات این ناحیه است. غلبه جلوه‌های طبیعت و استفاده از چوب و سقف‌های چند طبقه در معماری این نواحی مشاهده می‌شود.	این ناحیه مشرق و جنوب و جنوب‌شرقی آسیا را در برمی‌گیرد. خاستگاه دو تمدن بزرگ چین و ..... بوده است.	ناحیه فرهنگی جنوب و شرق آسیا

جشن سال نو - چین

معماری سنتی - ژاپن

جشن شتر - ایالت راجستان هند

مذهب کاتولیک، که با مذاهب بومی و قبیله‌ای آمیخته شده، و همچنین زبان‌های دو کشور استعمارگر ..... و ..... در این ناحیه رواج دارد. به‌طور کلی، اقتصاد و فرهنگ این ناحیه، مشابه اروپای مدیترانه‌ای است.	این ناحیه شامل امریکای ..... و ..... است.	ناحیه فرهنگی امریکای لاتین
---	---	-----------------------------------

فروشگاه صنایع دستی - پرو

استادیوم ماراکانا و مجسمه حضرت عیسی (ع)
ریودوژانیرو - برزیل

فروش میوه در خیابان - مکزیک

پخش فرهنگی

به تصاویر توجه کنید؛ در هر تصویر چه پدیده‌ای را مشاهده می‌کنید؟ به نظر شما خاستگاه این پدیده‌ها کجاست و چگونه به این ناحیه‌ها منتقل شده‌اند؟

پیتزا فروشی - ژاپن

ورزش کاراته - ایران

شعبه یک فست فود امریکایی - عربستان

جشن نوروز - روستایی در قزاقستان

پدیده پخش یا انتشار فرایندی است که طی آن یک موضوع یا پدیده مانند زبان، مذهب، افکار و ایده‌ها، نوآوری، وسایل و ابزار، لباس، شیوه زندگی و حتی بیماری از یک مکان به سایر مکان‌ها گسترش می‌یابد.

● پخش فرهنگی از زمان‌های بسیار کهن وجود داشته است. بسیاری از ابداعات بشر که در تمدن‌های اولیه شکل گرفته‌اند، مانند شیوه کشاورزی، خط، ذوب فلزات و تولید سلاح‌های جنگی، کم‌کم از ناحیه مبدأ خود به نواحی اطراف گسترش یافته‌اند. در گذشته، جنگ‌ها و دادوستد میان نواحی نقش مهمی در پدیده پخش فرهنگی داشته است. برای مثال، آموشد کاروان‌ها در مسیر جاده ابریشم موجب گسترش ابداعات، افکار، کالاها و... در سرزمین‌های مختلف می‌شد.

بسیاری از ادیان و زبان‌های دوره‌های تاریخی در جهان گسترش یافته‌اند. دین اسلام فقط در محل ظهور یا کانون خود باقی نماند بلکه در بخش‌های وسیعی از جهان، انتشار یافت.

نقشه گسترش اسلام در دوره‌های مختلف

قصر الحمرا - گسترش معماری اسلامی در اسپانیا - این بنا که از شاهکارهای معماری اسلامی به شمار می‌رود، در فهرست میراث جهانی یونسکو ثبت شده است.

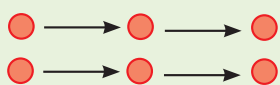

- در دنیای امروز علاوه بر مهاجرت و دادوستد، گردشگری و جهان‌گردی، استفاده از انواع رسانه‌ها (کتاب و مجلات، تلویزیون و اینترنت و...) و انقلاب در فناوری اطلاعات و ارتباطات، نقش مهمی در پخش فرهنگی دارند.
- گاهی دو ناحیه فرهنگی به هم خیلی نزدیک‌اند و پدیده فرهنگی در اثر تماس مستقیم مردم، از ناحیه‌ای به ناحیه دیگر منتقل می‌شود؛ مانند ورزش «هاکی» که مبدأ آن کشور کانادا است اما در بین مردم ایالات متحده آمریکا و نواحی مرزی آن کشور با کانادا رواج بسیار یافته است.
- گاهی پخش و انتشار از یک فرهنگ به فرهنگ‌های دیگر بدون آنکه فرهنگ‌ها در تماس مستقیم با یکدیگر باشند، اتفاق می‌افتد. امروزه برخلاف گذشته، با توجه به گسترش رسانه‌ها، نوع دوم پخش فرهنگی غالب است و رسانه‌ها نقش عمده‌ای در تغییر علائق، رفتارها، سبک زندگی روزانه (شیوه لباس پوشیدن، نوع غذا، تفریحات و...) حتی در نواحی دورافتاده دارند.
- امروزه فرایند یکسان‌سازی فرهنگ‌ها و توسعه فرهنگ کشورهای سلطه‌گر خطری بزرگ برای فرهنگ و هویت ملی و بومی نواحی جهان می‌باشد.

بیشتر بدانیم

• **کارل ساوئر (۱۹۷۵-۱۸۸۹ م.)**، جغرافی‌دان بزرگ آلمانی، در زمینه جغرافیای فرهنگی و مفهوم چشم انداز فرهنگی مطالعات زیادی انجام داد.

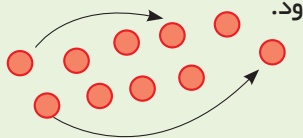
• **تورستن هاگر اشتراوند (۲۰۰۴-۱۹۱۶ م.)**، جغرافی‌دان سوئدی، در زمینه پخش فرهنگی و نوآوری فرهنگی پژوهش‌های زیادی انجام داد. او در مطالعات خود به سه نوع پخش از نظر فضایی اشاره کرده است:

پخش مجاورتی: در این نوع پخش، پدیده مستقیماً از یک مکان

به مکان مجاور می‌رود؛ مانند بیماری وبا.

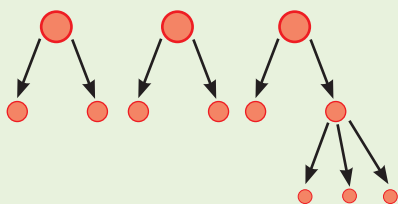
پخش مجدد (مکان یابی دوباره): پدیده مکان اولیه را کاملاً ترک می‌کند و به مکان جدید می‌رود. این نوع پخش، بیشتر در مورد مهاجران مطرح می‌شود؛ مانند انتقال آفریقایی‌ها به عنوان برده به قاره آمریکا و استقرار آنها در سرزمین‌های جدید.

پخش سلسله مراتبی: در این نوع پخش، پدیده یا نوآوری به طور منظم از مکان‌های بزرگ‌تر

یا مراکز به مکان‌های کوچک‌تر منتقل می‌شود؛ مانند تلویزیون که ابتدا در شهرهای بزرگ

و سپس در شهرهای کوچک و روستاها گسترش یافت.

برای مشاهده تصاویر بیشتر درباره نواحی فرهنگی و پخش فرهنگی، به لوح فشرده پیوست کتاب یا پایگاه اینترنتی شبکه رشد به نشانی www.roshd.ir مراجعه کنید.

فعالیت

۱- تصویر زیر، روستایی را در ایران نشان می‌دهد. این تصویر به کدام یک از موضوعات این درس مربوط است؟ برداشت خود را توضیح دهید.

- ۲- با کاوش و بررسی در محل زندگی خود، چند پدیده، مانند نوع پوشاک، غذا، ورزش و رسوم، را که از نواحی دیگر ایران یا جهان به ناحیه زندگی شما منتقل شده است، شناسایی و در کلاس معرفی کنید.
- ۳- چه عواملی موجب پخش فرهنگی می‌شود؟ نام ببرید.
- ۴- به نظر شما، پخش فرهنگی در چه زمینه‌هایی مثبت و قابل قبول، و در چه زمینه‌هایی نامناسب و منفی است؟ نظر خود را با استدلال توضیح دهید.

ارائه در کلاس

یکی از موضوعات زیر را انتخاب کنید.

- ۱- فرض کنید قرار است یک همایش (سمینار) علمی با موضوع «اهمیت و حفظ تنوع فرهنگی» برگزار شود و از شما خواسته‌اند پوستر این همایش را تهیه و طراحی کنید و روی آن پیام مناسبی نیز بنویسید. به‌طور گروهی و داوطلبانه، یک پوستر مناسب طراحی و تولید کنید و آن را در کلاس به نمایش بگذارید. درباره طرح پوستر، معنا و مفهوم رنگ‌ها و نمادها و اجزا و مراحل تهیه آن توضیح دهید.
- ۲- با جست‌وجو در منابع، درباره مبدأ و چگونگی پخش یک پدیده مانند تقویم، بازی چوگان، قنات، قایق‌های بادبانی، چاپ و کاغذ، نقاشی مینیاتور یا برخی محصولات کشاورزی مانند چای و... مطالبی تهیه کنید و نتایج تحقیق خود را با استفاده از نقشه و تصویر در کلاس ارائه دهید.

مهارت‌های جغرافیایی

نقشه‌خوانی

۱- با استفاده از نقشه پراکندگی خانواده‌های زبانی بگویید زبان‌های هندواروپایی در کدام قاره‌ها و کدام نواحی گسترده شده است.

۲- با توجه به نقشه قلمرو کشورهای عربی‌زبان در صفحه ۷۱ و با مراجعه به یک اطلس، نام کشورها را روی نقشه کتاب بنویسید.

(تهیه نقشه موضوعی)

طرح نقشه (نقشه گنگ) جهان را از پیوست آخر کتاب کپی کنید. سپس با توجه به متن مطالعه‌موردی (۱)، با استفاده از یک اطلس، روی آن کشورهای جهان اسلام را رنگ کنید. نام کشورها را روی نقشه بنویسید. راهنمای مناسبی برای نقشه طراحی کنید و کشورهای مسلمان را در سه بخش آفریقا، آسیای جنوب شرقی و آسیای جنوب غربی با سه رنگ مختلف نشان دهید.

نواحی اقتصادی (کشاورزی و صنعت)

همان طور که در فصل اول گفته شد، یکی از معیارهایی که براساس آن می توان نواحی را از یکدیگر متمایز نمود و مطالعه کرد، معیار اقتصادی است. اقتصاد، نظامی از تولید، توزیع، مبادله و مصرف کالاها و خدمات توسط گروه های مختلف اجتماعی در یک ناحیه است.

گفت و گو کنید

تصاویر زیر فعالیت های اقتصادی را در نواحی مختلف جهان نشان می دهد.

- ۱- هر تصویر کدام عنصر تعریف اقتصاد را که در متن بالا گفته شده است، نشان می دهد؟
- ۲- با توجه به پیش دانسته هایتان، فعالیت های اقتصادی را که در تصاویر زیر می بینید، به چند گروه یا بخش طبقه بندی کنید.
- ۳- الف) آیا همواره هر جامعه دارای یک نظام اقتصادی است؟ چرا؟ ب) چرا شکل گیری نظام اقتصادی در جوامع، همواره به رابطه انسان و محیط طبیعی وابسته است؟ پ) آیا ممکن است در آینده، انسان از وابستگی به محیط طبیعی بی نیاز شود؟

طبقه‌بندی فعالیت‌های اقتصادی

در گذشته، فعالیت‌های اقتصادی به سه گروه یا سه بخش عمده تقسیم می‌شدند. از دهه ۱۹۸۰ میلادی، یک بخش دیگر به بخش‌های قبلی افزوده شد و فعالیت‌های نوع چهارم، نام گرفت. به عبارت دیگر، امروزه فعالیت‌ها را به چهار گروه یا بخش تقسیم می‌کنند:

۱- فعالیت‌های نوع اول (کشاورزی): به فعالیت‌هایی گفته می‌شود که با استخراج و به دست آوردن مواد خام یا محصول از زمین یا دریا سروکار دارند؛ مانند زراعت، دام پروری، صید ماهی، جنگل‌داری و استخراج معدن.

۲- فعالیت‌های نوع دوم (صنعت): شامل فعالیت‌هایی است که طی آنها منابع و مواد اولیه در کارخانه‌ها تغییر شکل می‌یابند و به کالا تبدیل می‌شوند؛ مانند تولید انواع کالاهایی که در زندگی روزانه از آنها استفاده می‌کنیم.

۳- فعالیت‌های نوع سوم (خدمات): به فعالیت‌هایی گفته می‌شود که در فرایند آنها خدماتی به دیگران ارائه می‌شود؛ مانند حمل و نقل، بانکداری، امور پزشکی و درمانی، امور آموزشی، قضایی، خرید و فروش، تجارت و مانند آن.

۴- فعالیت‌های نوع چهارم: بخشی از فعالیت‌های اقتصادی که فراهم‌کننده خدمات مربوط به جمع‌آوری و پردازش اطلاعات و فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی (ICT) و پژوهش و تحقیق و توسعه است.

نسبت اشتغال در فعالیت‌های چهارگانه در کشورها و نواحی مختلف جهان، متفاوت است. در برخی نواحی جهان، نسبت اشتغال در فعالیت‌های نوع اول و دوم، و در برخی دیگر فعالیت‌های نوع سوم و چهارم غلبه دارد.

کشاورزی

یکی از نیازها و نگرانی‌های مهم بشر امروز، تأمین غذاست و امنیت غذایی* جزء اهداف و برنامه‌های مهم همه کشورهای محسوب می‌شود. به همین سبب، کشاورزی یک فعالیت بسیار مهم اقتصادی است. کشاورزی از گذشته‌های بسیار دور و شکل‌گیری اولین سکونتگاه‌ها در کنار رودها تا امروز، که تقریباً در همه کشورهای انجام می‌شود، اهمیت خود را در زندگی بشر حفظ کرده است.

نواحی عمده کشاورزی در جهان

برای طبقه‌بندی نواحی کشاورزی در جهان از معیارهای گوناگونی استفاده می‌شود؛ برای مثال، معیشتی یا تجاری بودن، اندازه و وسعت زمین، مالکیت زمین (شخصی، دولتی، اجاره‌ای و ...) میزان سرمایه، نیروی انسانی و کاربرد ماشین‌آلات و فناوری و ...

- به طور کلی، نواحی کشاورزی در جهان دو نوع‌اند: نواحی کشت معیشتی (غیر تجاری) و نواحی کشت تجاری.

در کشاورزی معیشتی تولید محصول یا پرورش دام بیشتر در حد مصرف خانوار کشاورز یا فروش محلی صورت می‌گیرد و میزان تولید و سود اقتصادی، کم است.

- در کشاورزی تجاری تولید محصول کشاورزی یا پرورش دام به منظور فروش در بازارهای داخلی یا صادرات به کشورهای دیگر و با هدف کسب سود انجام می‌شود. در این نوع کشاورزی، معمولاً از فناوری‌های پیشرفته و ابزارآلاتی مانند تراکتور، کمباین، بذر اصلاح شده و کود شیمیایی استفاده می‌شود. این نوع کشت به سرمایه بسیار نیاز دارد و میزان تولید محصول نیز در آن زیاد است.

کشاورزی تجاری به دنبال رشد جمعیت در جهان گسترش یافته است و هم در کشورهای پیشرفته و هم در کشورهای کمتر توسعه‌یافته جهان رواج دارد.

در این جدول، طبقه‌بندی نواحی کشاورزی بر اساس کشت‌های معیشتی و تجاری را مشاهده می‌کنید.

ویژگی‌ها - نواحی	نوع کشاورزی	
چرای شبانی و کوچ افراد و دام‌ها به منظور یافتن آب و علوفه در استپ‌ها؛ مانند بخش‌هایی از عربستان، ایران، آسیای مرکزی و جنوب غربی آسیا، ساوانا و ...	گله‌داری شبانی	کشاورزی معیشتی (غیر تجاری)
قطع درختان و سوزاندن پوشش گیاهی در نواحی استوایی توسط ساکنان بومی و کشت محصولاتی چون ذرت و رها کردن زمین پس از ضعیف شدن آن و به جست‌وجوی زمین دیگر رفتن (بسوزان و برو)	کشت نوبتی (کوچنده)	
تراس‌بندی مزارع برنج در آسیای موسمی روی دامنه‌های ملایم، و مزارع کم‌وسعت اما پرمحصول، مانند مزارع برنج فیلیپین، تایلند و ...	کشت برنج آبی (عراقی)	
در نواحی سرد و خشک آسیا، دره‌های رودها در جنوب غربی آسیا و قسمتی از اروپا، کشت غلات، ارزن، لوبیا، سیب زمینی و ... توسط خانوار روستایی و پرورش گاو و گوسفند	کشت غله روستایی و دامداری	
در ارتفاعات یا دره‌ها یا جلگه‌های رودخانه‌ای مناطق استوایی مانند ارتفاعات مکزیک و آند، استفاده از وسایل ابتدایی، کشت ذرت و سیب زمینی و گندم و پرورش لاما* و گوسفند	زراعت بدوی ساکن	
کشت غلاتی مانند گندم، جو، ذرت و برنج در مقیاس وسیع با استفاده از وسایل پیشرفته برای عرضه به بازارهای جهانی؛ مانند ناحیه میدوست در امریکا، کانادا، روسیه و ...	کشت غله تجاری	کشاورزی تجاری
پروراندن دام برای استفاده از گوشت همراه با دامداری مجهز در کنار کشت غله تجاری مانند هلند، فرانسه، استرالیا، امریکا	دامداری تجاری	
تولید تخصصی یک محصول گرمسیری مانند موز، قهوه و نیشکر در نواحی استوایی برای فروش گسترده در بازارهای جهانی	کشت تخصصی تک‌محصولی (پلانتیشن)	
کشت متمرکز میوه و سبزی با تمرکز روی یک محصول؛ مانند باغ‌های زیتون در یونان	باغداری تجاری	
پرورش درختان انگور، زیتون، انجیر و مرکبات همراه با دامداری نسبتاً کوچک (بز و خوک)	کشاورزی مدیترانه‌ای	
گله‌داری‌های بزرگ توسط خانوارهای کشاورز مانند گله‌داران استرالیا، زلاندنو و آرژانتین	گله‌داری مزرعه‌ای	

انواع کشاورزی معیشتی (غیر تجاری)

گفت و گو کنید

- ۱- در هر یک از تصاویر بالا کدام نوع کشاورزی معیشتی نشان داده شده است؟ با استفاده از اطلاعات جدول صفحه قبل پاسخ دهید.
- ۲- به نظر شما، آیا امروزه فراهم کردن مواد غذایی مانند میوه و سبزیجات، گوشت قرمز، مرغ، تخم مرغ و لبنیات برای ساکنان شهرها از طریق کشاورزی معیشتی (غیر تجاری) در روستاها امکان پذیر است؟ درباره چند نمونه از محصولات کشاورزی و دامی که روزانه مصرف می کنید، پرس و جو کنید. این محصولات در کدام نوع کشاورزی تولید شده و به دست شما رسیده اند؟
- ۳- یک مورد از محاسن و معایب هر یک از انواع کشاورزی معیشتی و تجاری را بیان کنید.
- ۴- فعالیت های بخش کشاورزی علاوه بر تأمین مواد غذایی، نیازهای بخش صنعت را نیز برطرف می کند. دست کم سه محصول کشاورزی مرتبط با بخش صنعت را نام ببرید؛ مثال: ابریشم.

برای مشاهده تصاویر بیشتر انواع نواحی کشت، به لوح فشرده پیوست کتاب یا پایگاه اینترنتی شبکه رشد به نشانی www.roshd.ir مراجعه کنید.

الف- کشت غله تجاری

مزرعه گندم - فرانسه

کشت برنج - فیلیپین

● غلات مانند گندم، برنج، ذرت، جو، چاودار و ارزن نقش مهمی در تأمین غذای مردم جهان دارند. در کشورهای آسیایی و آفریقایی بخش عمده غذای مردم را غلات تشکیل می دهد. میانگین تولید سالانه غلات در جهان ۱/۵ میلیارد تن است که البته در سال های مختلف، کاهش یا افزایش می یابد.

از مهم ترین نواحی کشت غله تجاری در دنیا مزارع وسیع گندم در چین، هند، ایالات متحده آمریکا، روسیه، کانادا، فرانسه و استرالیاست. این کشورها بخش عمده گندم جهان را تولید می کنند.

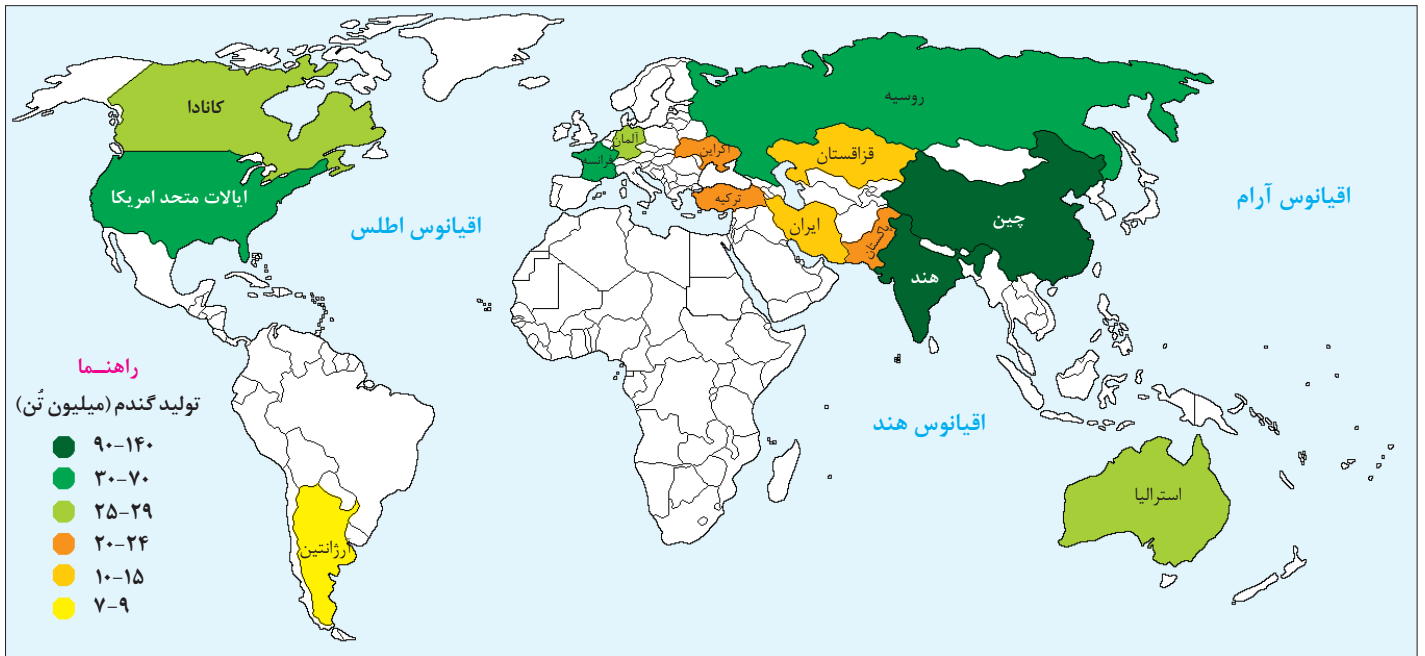
● ذرت به طور وسیعی در اغلب نواحی دنیا کشت می شود. ایالات متحده آمریکا حدود ۴۰ درصد ذرت جهان را تولید می کند.

● برنج از غلات مهم است و نقش مهمی در تأمین غذای جهان دارد اما به دلیل اینکه به شرایط خاص آب و هوایی گرمسیری و نیمه گرمسیری و رطوبت هوا و آب زیاد وابسته است، در نواحی خاصی کشت می شود. بیشتر برنج دنیا در قاره آسیا، به ویژه آسیای شرقی و جنوب شرقی، کشت می شود. به جدول تولیدکنندگان عمده برنج در صفحه بعد توجه کنید و تعدادی از آنها را نام ببرید.

● مزارع غله تجاری معمولاً بسیار بزرگ اند و کاشت و برداشت

محصول در آنها به صورت ماشینی انجام می شود. گاه این مزارع به صورت یک شرکت یا اتحادیه بزرگ اداره می شوند. در این نوع کشاورزی، معمولاً در کنار مزارع، کارخانه هایی برای تبدیل، بسته بندی و توزیع محصولات در بازارهای مصرف پدید می آید که در اصطلاح به آنها «کشت و صنعت» می گویند. معمولاً از بقایای برداشت غلات برای خوراک دام استفاده می شود.

نقشه نواحی مهم کشت گندم در جهان (بیش از ۷ میلیون تن در سال) (۲۰۱۳ میلادی)

● از دهه ۱۹۷۰ میلادی با انقلاب سبز* و به کار بردن روش‌های علمی، بذره‌های اصلاح شده، کود و آفت‌کش‌های شیمیایی و ماشین‌آلات، برخی کشورها موفق شدند تولید کشاورزی خود را به چند برابر افزایش دهند که از جمله این کشورها می‌توان به فیلیپین و پاکستان اشاره کرد که در زمینه تولید برنج به خود کفایی رسیدند.

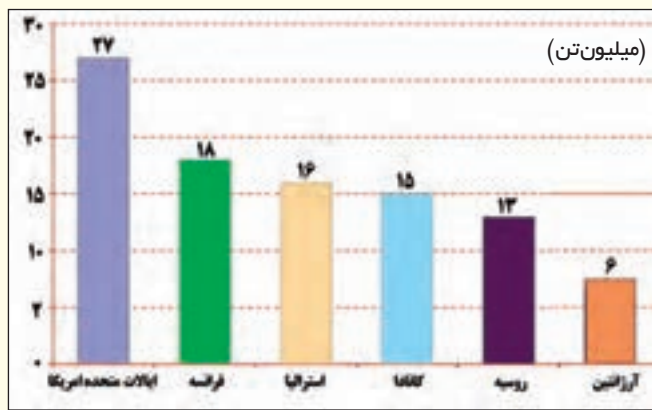
تولید کنندگان و مصرف کنندگان مهم گندم جهان (۲۰۱۴-۲۰۱۳ میلادی، گزارش فائو)

ردیف	کشور	تولید گندم (میلیون تن)	مصرف گندم (میلیون تن)
۱	چین	۱۲۲	۱۲۳
۲	هند	۹۴	۹۳
۳	امریکا	۵۸	۲۴
۴	روسیه	۵۲	۳۵
۵	فرانسه	۳۹	۱۸
۶	کانادا	۳۸	۱۸
۷	آلمان	۲۵	۱۵
۸	پاکستان	۲۴	۲۳
۹	استرالیا	۲۳	۶
۱۰	اکراین	۲۳	۱۱

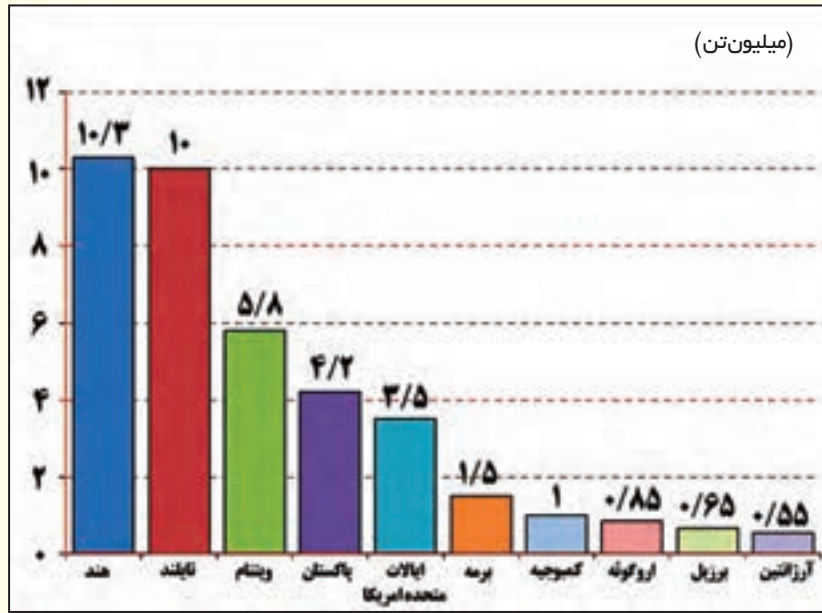
تولید کنندگان عمده برنج جهان (۲۰۱۳-۲۰۱۲ میلادی)

ردیف	کشور	میزان تولید (میلیون تن)
۱	چین	۲۰۲
۲	هند	۱۵۵
۳	اندونزی	۶۵
۴	بنگلادش	۵۰
۵	ویتنام	۴۲
۶	تایلند	۳۴
۷	برمه	۳۲
۸	فیلیپین	۱۶
۹	برزیل	۱۳/۵
۱۰	پاکستان	۹/۲
۱۱	کامبوج	۸/۸
۱۲	ژاپن	۸/۴

مهم ترین صادر کنندگان گندم (۲۰۱۳) گزارش شورای جهانی غلات

مهم ترین صادر کنندگان برنج (۲۰۱۳)

توجه: آمار تولید و صدور غله کشورهای در سال های مختلف، متفاوت است. برای مثال، در سال ۲۰۱۶ میلادی روسیه با صدور ۲۵ میلیون تن گندم رتبه نخست جهان را به خود اختصاص داد و از سایر کشورها پیشی گرفت.

بیشتر بدانیم

فائو اعلام کرد **ایران** در سال ۲۰۱۵ میلادی با تولید ۱۴ میلیون تن گندم، یازدهمین تولیدکننده بزرگ گندم جهان بوده است.

فعالیت

- نمودارها و جدول‌ها را مطالعه کنید و به پرسش‌ها پاسخ دهید .
- ۱- با توجه به جداول تولید کنندگان برنج و گندم، بین قاره‌های تولید کننده این دو محصول چه تفاوتی وجود دارد؟ با استفاده از داده‌های جدول‌ها توضیح دهید .
  - ۲- کدام کشورها هم در تولید گندم و هم برنج رتبه اول و دوم جهان را به خود اختصاص داده‌اند؟
  - ۳- با آنکه چین بزرگ‌ترین تولید کننده گندم جهان است، در نمودار صادر کنندگان این غله دیده نمی‌شود؛ چرا؟
  - ۴- با استفاده از داده‌های نمودارها، صادرات کدام غله در جهان بیشتر است؟ چرا؟
  - ۵- میزان تولید و صدور برنج و گندم را در رتبه‌های اول و آخر جداول و نمودارها مقایسه کنید. چه نتیجه‌ای می‌گیرید؟
  - ۶- وضعیت ایران را از نظر تولید گندم در جهان چگونه ارزیابی می‌کنید؟
  - ۷- الف) به نظر شما، چرا مردم کشور ما مصرف برنج ایرانی را به برنج‌های وارداتی ترجیح می‌دهند؟ ب) چند گونه معروف برنج ایرانی را نام ببرید . پ) ایران از وارد کنندگان عمده برنج است. برای افزایش تولید برنج در کشور و کاهش واردات آن چه می‌توان کرد؟

ب- دامداری تجاری

در دامداری تجاری، دامداران برای تولید گوشت، شیر و سایر لبنیات یا پشم به نگهداری از دام‌ها و پروار بندی آنها با استفاده از تجهیزات مدرن و روش‌های علمی اقدام می‌کنند. این گونه دامداری‌ها ممکن است در کنار مزارع بزرگ غله تجاری ایجاد شوند و از بقایای محصولات کشاورزی برای تغذیه دام استفاده کنند.

ایالات متحده آمریکا، اتحادیه اروپا، استرالیا، زلاندنو، آرژانتین و برزیل از مهم‌ترین مراکز دامداری تجاری در جهان هستند.

پ - کشت تک محصولی تخصصی (پلانتیشن)

به تصاویر زیر توجه کنید؛ آیا تاکنون فکر کرده‌اید که محصولات چون موز، قهوه، آناناس و کاکائو که در نواحی بسیار دور از ما کشت می‌شوند، چگونه به دست ما می‌رسند؟

● این محصولات استوایی در مزارعی که به «پلانتیشن» معروف است، پرورش داده می‌شوند. پلانتیشن عبارت است از زمین‌های وسیع کشاورزی که به تولید یک محصول خاص اختصاص دارد. این محصولات برای صادرات و عرضه به بازارهای فروش جهانی تولید می‌شوند. مزارع محصولات خاص نواحی گرم و مرطوب استوایی در کشورهای مجاور استوا در قاره‌های آسیا، آفریقا و امریکای جنوبی قرار دارند.

برخی محصولات کشاورزی پلانتیشن‌ها

● در گذشته، وقتی اروپاییان قاره آمریکا را کشف و به آنجا مهاجرت کردند و در آنجا ساکن شدند، برخی از تاجران ثروتمند، مزارع تجاری وسیع تک محصولی (پلانتیشن) را به ویژه در جنوب ایالات متحده احداث کردند. مالکان سفیدپوست و ثروتمند، بردگان سیاه‌پوست را استثمار و به کار در این مزارع مجبور می‌کردند و از راه تجارت این محصولات، سود بسیاری به دست می‌آوردند. کارگران مجبور بودند ساعت‌های زیادی در هوای گرم و مرطوب برای اربابان کار کنند؛ در حالی که از هرگونه حقوقی محروم بودند و همواره مجازات و تنبیه می‌شدند.

دو تصویر نقاشی از پلانتیشن پنبه و نیشکر، اربابان سفیدپوست امریکایی و کارگران برده مربوط به قرن هجدهم و نوزدهم

● امروزه صاحبان اغلب مزارع تک محصولی تخصصی (پلانتیشن‌ها) شرکت‌های بزرگ، به ویژه شرکت‌های چندملیتی هستند؛ زیرا این گونه مزارع به سرمایه‌گذاری زیادی نیاز دارند. شرکت‌های چندملیتی شرکت‌هایی هستند که معمولاً بخش مرکزی آنها در کشورهای پیشرفته صنعتی قرار دارد و شعبه‌ها و کارخانه‌های مونتاژ آنها در سایر نواحی ایجاد شده‌اند. این شرکت‌ها در خارج از مرزهای کشور مبدأ فعالیت می‌کنند.

شرکت‌های چندملیتی، که عمدتاً امریکایی و اروپایی هستند، با احداث این مزارع در کشورهای نواحی استوایی سرمایه‌گذاری می‌کنند و از نیروی کارگر ارزان قیمت آنها در مزارع خود بهره می‌برند. برخی از این شرکت‌ها سالانه میلیاردها دلار از تولید و صدور این محصولات، سود به دست می‌آورند.

● بیشتر مزارع تک محصولی نواحی استوایی در نزدیکی ساحل دریاها واقع شده‌اند تا بتوان از کشتی برای صدور محصولات به نواحی مختلف جهان استفاده کرد.

● از نظر کارشناسان محیط‌زیست، در کشت تک محصولی، به دلیل اینکه مزارع سالیان متمادی به کشت یک محصول اختصاص می‌یابند، خطر فرسایش و ضعیف شدن خاک زیاد است. به علاوه، استفاده مداوم و زیاد از کودها و آفت‌کش‌های شیمیایی در این مزارع نیز به محیط‌زیست این نواحی آسیب می‌رساند.

دفتر مرکزی یک شرکت چند ملیتی تولید موز - اوهایو

کارخانه و آزمایشگاه فراوری قهوه

برداشت و جمع آوری آناناس در یک مزرعه تک محصولی

فعالیت

۱- بخشی از کتاب «صدسال تنهایی» اثر گابریل گارسیمارکز، نویسنده مشهور آمریکای لاتین، به موضوع بهره‌کشی یک شرکت چندملیتی آمریکایی که در کلمبیا و سایر کشورهای آمریکای لاتین فعالیت می‌کرد، پرداخته است. گزیده متن کتاب را بخوانید و برداشت خود را از آن توضیح دهید. به موضوع رابطه شرکت چندملیتی با مردم و با حکومت کشور میزبان توجه کنید.

۲- برخی معتقدند که بیشتر محصولات که در مزارع تک‌محصولی و خاص تولید و به کشورهای مختلف صادر می‌شوند، عمدتاً غیر ضروری و لوکس هستند و می‌توان به جای آنها محصولات غذایی ضروری پرورش داد. نظر شما در این باره چیست؟

۳- تعدادی از محصولات استوایی، مانند موز و آناناس را که در بازار وجود دارد شناسایی کنید. نام کشور تولید کننده این محصولات را روی برجسب آنها بیابید. درباره شرکت چندملیتی تولید کننده آنها اطلاعاتی از اینترنت گرد آوری کنید و نتیجه را در کلاس گزارش دهید.

... این مرتبه، اعتراض کارگران نسبت به کمبود وسایل بهداشتی در منازل، فقدان خدمات درمانی و وضع افتضاح کار بود. به علاوه، اظهار می‌داشتند که دستمزد آنها را به جای پول با کوپن می‌دهند که آن هم فقط برای خرید ژامبون ویرجینیا از سوپرمارکت «شرکت موز» اعتبار دارد. دلیل زندانی کردن خوزه آرکادیو دوم این بود که گفته بود این روش کوپن دادن، حيله‌ای است که شرکت موز به کار بسته تا بتواند در هزینه کشتی‌های حامل میوه خود صرفه‌جویی کند ... خانواده‌های کارگران در زاغه‌های محقری درهم می‌لولیدند ... مدت‌ها طول کشید تا تقاضای کارگران رسماً به شرکت موز ابلاغ گردد ...

آقای براون (مدیر شرکت موز) همین که از ماجرای اعتصابات مطلع شد، با چند نماینده سرشناس دیگر از ماکوندو ناپدید شد ...

... اعلام شد که فرمانده کل قوای نظامی استان روز جمعه آینده برای رسیدگی به موضوع وارد آنجا خواهد شد ... بیش از سه هزار نفر کارگر، زن و بچه در محوطه جلوی ایستگاه ازدحام کرده بودند. ستوان بیانیة شماره ۴ فرماندهی کل نظامی استان را قرائت کرد و اعتصاب کنندگان را یک مشت خرابکار نامید و به ارتش اختیار داد که به آنها شلیک کند و آنها را بکشند ... ردیف مسلسل‌ها شلیک را آغاز کردند ...

«صدسال تنهایی»، گابریل گارسیمارکز

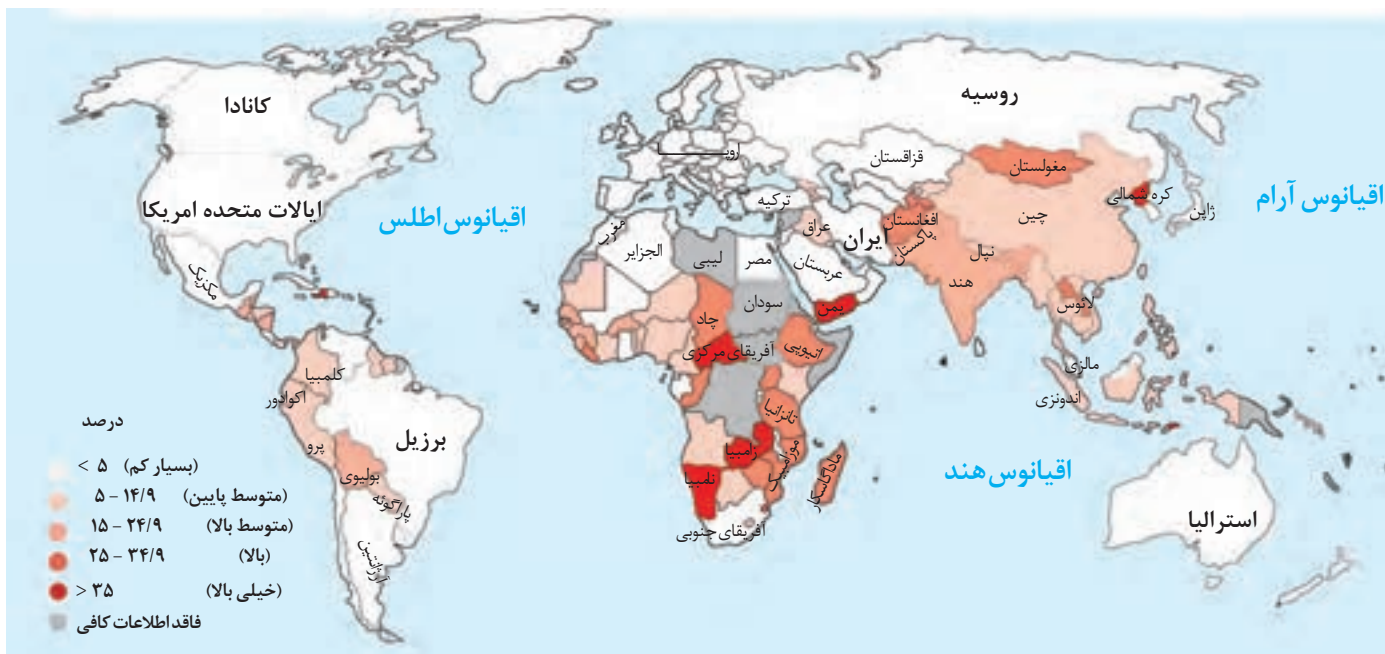
بحران گرسنگی در جهان

گرسنگی* و سوء تغذیه* از مسائل مهم جهان امروز است. براساس گزارش فائو، بیش از ۸۰۰ میلیون نفر از مردم جهان به سوء تغذیه دچارند و میلیون‌ها نفر گرسنه در قاره‌های آسیا، آفریقا و آمریکای لاتین و حوزه کارائیب زندگی می‌کنند. در یکی دو دهه اخیر، مردم کشورهای چون زامبیا، ماداگاسکار، اتیوپی، چاد، سودان، افغانستان و یمن با مشکل گرسنگی، دست به گریبان بوده‌اند. کودکان، قربانیان اصلی سوء تغذیه محسوب می‌شوند و گرسنگی آسیب‌های جدی و جبران‌ناپذیر چون ناتوانی یادگیری و مرگ زودرس به آنها وارد می‌کند.

جهان قابلیت تولید غذای کافی برای همه جمعیت را دارد. پس علت گرسنگی و دسترسی نداشتن گروه‌هایی از مردم جهان به غذا چیست؟ علت اصلی گرسنگی «فقر» است. بی‌عدالتی، یعنی توزیع نابرابر درآمدها، در جهان موجب می‌شود عده‌ای قادر به خرید مواد غذایی نباشند. جنگ‌ها و مهاجرت‌های اجباری عامل دیگر فقر و بی‌پولی و به دنبال آن گرسنگی محسوب می‌شوند. تغییرات آب‌وهوایی و وقوع خشکسالی، سیل، طوفان و نظایر آن نیز موجب کاهش ذخیره جهانی غلات و بالا رفتن قیمت‌های مواد غذایی می‌شوند و در نتیجه، بر ناتوانی مردم در خرید غذا و افزایش گرسنگی تأثیر می‌گذارند.

حملات جنگی عربستان سعودی به یمن از سال ۱۳۹۴ به بعد و محاصره این کشور موجب گرسنگی شدید در این ناحیه شده است. طبق گزارش یونیسف*، جنگ عربستان ۳۷۰ هزار کودک یمنی را در معرض سوء تغذیه شدید قرار داده است.

میزان سوء تغذیه در جمعیت جهان، گزارش فائو (۲۰۱۶-۲۰۱۴ م)

فعالیت

- ۱- با همفکری با دوستانتان، راه‌حل‌های پیشنهادی اعم از راه‌حل‌های بنیادی و راه‌حل‌های موقت و فوری خود را برای حل بحران گرسنگی جهان روی یک برگه کاغذ فهرست کنید. سپس پیشنهادهایتان را در کلاس مطرح و نقد کنید.
- ۲- با توجه به نقشه و راهنمای آن، کشورها را از نظر سوء تغذیه مقایسه و نقشه را تفسیر کنید.
- ۳- روز جهانی غذا (۱۶ اکتبر، ۲۴ مهرماه) را در تقویم پیدا کنید. تحقیق کنید چرا این روز را چنین نام‌گذاری کرده‌اند.
- ۴- درباره وضعیت گرسنگی و مرگ و میر کودکان در **یمن**، اطلاعاتی از اینترنت گردآوری و در کلاس بیان کنید. وظیفه ما در این زمینه چیست؟ توضیح دهید.

صنایع شیمیایی - آلمان

ناحیه صنعتی تولید سرامیک - جمهوری چک

ناحیه صنعتی کی هین - ژاپن

امروزه بسیاری از کالاهایی که در زندگی روزانه از آنها استفاده می‌کنیم در کارخانه‌ها تولید می‌شوند. زندگی بشر امروز به انواع صنایع کارخانه‌ای، شامل ماشین‌آلات و ابزار، الکترونیک، پوشاک و نساجی و چرم، محصولات غذایی، چوب و کاغذ، صنایع شیمیایی و دارو و... وابسته است.

آیا می‌توانید از هریک از این صنایع، کالایی مثال بزنید که در زندگی روزانه از آن استفاده می‌کنید؟

صنایع کارخانه‌ای، تقریباً در همه کشورها وجود دارد، اما نواحی جهان از نظر تعداد صنایع، کمیت و کیفیت تولیدات کارخانه‌ای و همچنین سودی که از راه صدور کالاهای صنعتی به دست می‌آورند، یکسان نیستند. مهم‌ترین نواحی صنعتی یا قطب‌های صنعتی جهان عبارت‌اند از:

(الف) امریکای شمالی: شامل ایالات متحده آمریکا و کانادا است. نواحی صنعتی ایالات متحده آمریکا بیشتر در شمال شرق و از کوه‌های آپالاش تا دریاچه‌های پنج‌گانه گسترده شده‌اند.

(ب) اروپای غربی: مهم‌ترین نواحی صنعتی اروپا در غرب این قاره قرار دارند. ناحیه‌رور در کشور آلمان و نواحی صنعتی انگلستان، فرانسه و شمال ایتالیا از نواحی صنعتی مهم در جهان هستند.

(پ) مشرق، جنوب و جنوب شرقی آسیا: ژاپن از مهم‌ترین نواحی صنعتی در این بخش از جهان است. چین در دو دهه اخیر در زمینه صنعت به رشد قابل ملاحظه‌ای دست یافته و به یک قدرت صنعتی جهانی تبدیل شده است. هند نیز، به ویژه در ناحیه کلکته و بمبئی، از نظر توسعه صنعت اهمیت جهانی یافته است. کشورهای کره جنوبی، تایوان، مالزی و سنگاپور در چند دهه اخیر به تولیدکنندگان و صادرکنندگان مهم کالاهای صنعتی در جهان تبدیل شده‌اند.

(ت) روسیه و اروپای شرقی: ناحیه مسکو، قفقاز، ولگا (در کشور شوروی سابق) و جمهوری‌های چک و لهستان از اروپای شرقی، نواحی صنعتی مهم این بخش هستند.

صنایع نو با فناوری پیشرفته

شاید پیش از این اصطلاح صنایع «های‌تک» (High Technology) را شنیده باشید. این صنایع که به‌طور عمده با میکروالکترونیک‌ها و ریزپردازنده‌ها سروکار دارند، در سی سال اخیر در جهان رشد قابل توجهی یافته‌اند. صنایع الکترونیک شامل رایانه‌ها و تجهیزات آنها، وسایل صوتی و تصویری، تلفن‌های هوشمند همراه، صنایع هوافضا، لیزر، روبات‌ها و زیست‌فناوری، انرژی‌های نو، مهندسی پزشکی و به‌طور کلی، صنایع دانش‌بنیان از جمله صنایع نوین یا «های‌تک» هستند. این صنایع، با فعالیت‌های اقتصادی نوع چهارم ارتباط نزدیکی دارند.

ویژگی‌های مهم صنایع نو

- این صنایع عمدتاً بر محور فناوری پیشرفته و استفاده از متخصصان و محققان قرار دارند.
- پیشرفت آنها بر مبنای نوآوری و رقابت است (برای مثال، تولیدکنندگان گوشی‌های تلفن همراه هر ساله گزینه‌های جدیدی به مدل‌های قبلی اضافه می‌کنند تا از سازندگان دیگر جلو بیفتند و در رقابت، سود بیشتری نصیب خود کنند).
- این صنایع ناگزیر به برقراری ارتباط با فناوری‌های روز دنیا و صادر کردن کالاهای تولید شده به کشورهای دیگر جهان‌اند.

پارک‌های علم و فناوری

امروزه کشورها سعی می‌کنند با ایجاد پارک‌های علمی و فناوری، صنایع نو را گسترش دهند. این پارک‌ها معمولاً در نزدیکی قطب‌های صنعتی ایجاد می‌شوند و از تحقیقات دانشگاهی استفاده می‌کنند. در این مناطق، آزمایشگاه‌های متعدد تحقیقاتی و پژوهشگرانی که به ابداع و نوآوری مشغول‌اند، تمرکز یافته‌اند.

شهر علمی تسوکوبا در ژاپن از مهم‌ترین مراکز علمی و فناوری جهان است. دانشگاه تسوکوبا و ده‌ها مؤسسه تحقیقاتی خصوصی و دولتی در این ناحیه قرار دارند. همه روزه آخرین دستاوردهای علمی این مراکز در زمینه زیات‌ها، مراکز فضایی و ماهواره‌ها و موشک‌ها در معرض بازدید علاقه‌مندان قرار می‌گیرد.

ژاپن از پیشرفته‌ترین کشورها در تولید انواع روبات است. از این روبات‌ها برای کار در نیروگاه‌های هسته‌ای و اکتشافات فضایی گرفته تا آزمایشگاه و رستوران و ... استفاده می‌شود.

کشور ایران تلاش می‌کند با پیشرفت در صنایع نوین و فناورانه، هم نیازهای داخلی را برطرف کند و هم با تولید و صدور کالاهای صنعتی پیشرفته، در بازارهای جهانی جایگاهی به‌دست آورد.

شهرک علمی تحقیقاتی - اصفهان

پارک فناوری پردیس - تهران

دره سیلیکون کجاست؟

شرکت‌های مشهوری چون اپل، گوگل، اینتل، یاهو، سونی، ایچ پی، سامسونگ، ایسوس در این منطقه مستقرند.

دره سیلیکون (سیلیکون‌ولی) از اولین و مهم‌ترین نواحی صنایع نو و دارای فناوری پیشرفته در جهان است و به آن قلب صنایع فضای مجازی جهان نیز می‌گویند.

این دره در جنوب شرقی سانفرانسیسکو در ایالت کالیفرنیا قرار دارد و نام آن از تعداد زیادی شرکت‌های تولیدکننده «تراشه‌های سیلیکونی» که اولین بار در این منطقه مستقر شده‌اند، گرفته شده است.

صدها شرکت بزرگ مرتبط با نرم‌افزار رایانه و اینترنت و پردازش اطلاعات جهان در این ناحیه مستقرند. این منطقه صدها مهندس و مخترع و محقق از سراسر جهان را به خود جذب کرده است که در مراکز پژوهش و دانشگاهی و آزمایشگاهی آن مشغول به کارند.

شرکت‌های مستقر در دره سیلیکون هم با یکدیگر تبادل اطلاعات دارند و هم برای کسب سود بیشتر به رقابت شدید تجاری می‌پردازند.

مردم جهان با خرید محصولات این شرکت‌ها، همه ساله میلیون‌ها دلار پول به «سیلیکون‌ولی» می‌فرستند!

خدمات

مرکز تجارت ملی - شانگهای - چین

بخش خدمات، فعالیت‌های متنوعی را دربر می‌گیرد و گسترش فعالیت‌های خدماتی بر چشم‌انداز و منظره شهرها تأثیرات بسیاری می‌گذارد. مؤسسات و نهادهای مالی، بانک‌ها، مؤسسات گردشگری و مجتمع‌های رفاهی، مؤسسات حمل و نقل، مراکز درمانی-آموزشی و... موجب پیدایش ساختمان‌های بلندمرتبه و برج‌های عظیم در شهرها شده‌اند. مراکز خرید و مجتمع‌های تجاری چندطبقه که هم بخش خرید و هم بخش‌های تفریحی دارند، در بسیاری از شهرهای بزرگ جهان گسترش یافته‌اند. این مراکز معمولاً طراحی و معماری مشابهی دارند.

مرکز خرید - دوبی - امارات متحده عربی

یکی از فعالیت‌های مهم بخش خدمات، تجارت است که نقش مهمی در اقتصاد جهان دارد و در درس بعد، آن را بررسی می‌کنیم.

فعالیت

- ۱- الف) در محل زندگی خود، چند نمونه از کالاها یا خدماتی را که محصول صنایع پیشرفته و نو هستند، شناسایی کنید و نام ببرید. ب) ویژگی‌های صنایع پیشرفته را بیان کنید.
- ۲- پرس و جو کنید: مهم‌ترین فعالیت‌هایی که در پارک‌های علم و فناوری ایران صورت می‌گیرد، کدام‌اند؟ شرایط ورود پژوهشگران جوان به این پارک‌ها چیست و چگونه می‌توانند در آنجا فعالیت کنند؟
- ۳- در صورتی که در شهر یا منطقه محل زندگی‌تان پارک علم و فناوری وجود دارد، به همراه معلم خود از آن بازدید کنید و مشاهدات خود را به صورت گزارشی کوتاه بنویسید.

ارائه در کلاس

مهارت‌های جغرافیایی

تولید نقشه موضوعی

طرح نقشه (نقشه گنگ) کشورهای جهان را از ضمیمه آخر کتاب کپی بگیرید و با راهنمایی معلم و استفاده از اطلاعات جدول صفحه ۸۹ نقشه کشورهای عمده تولیدکننده برنج آسیارا تهیه و رنگ آمیزی کنید. میزان تولید و رتبه کشورهای را از زیاد به کم، با به کار بردن طیفی از رنگ‌ها و طراحی راهنمای مناسب نمایش دهید.

به طور گروهی، یکی از دو موضوع زیر را انتخاب کنید.

- ۱- درباره یکی از محصولات استوایی، نحوه تولید، ناحیه کشت و میزان استفاده و فروش آن محصول در جهان، اطلاعاتی گردآوری کنید و آن را در قالب گزارشی در کلاس ارائه دهید.
- ۲- در محل زندگی خود درباره یکی از انواع کشاورزی سنتی یا تجاری مطالعه و جست‌وجو کنید و سپس، درباره آن گزارشی همراه با عکس تهیه کنید و به کلاس ارائه دهید.

نواحی اقتصادی (تجارت و اقتصاد جهانی)

درس ۸

گفت و گو کنید

در این نمودار، مهم‌ترین اقلام صادراتی و وارداتی پنج کشور را در چند سال اخیر مشاهده می‌کنید. آن را مطالعه کنید و به پرسش‌ها پاسخ دهید.

واردات

صادرات

نفت خام، نفت گاز، نفت تصفیه‌شده،
قطعات هواپیما، خودرو

هلی‌کوپتر، هواپیما، کشتی، صنایع هوایی و فضایی،
فراورده‌های دارویی، خودرو، قطعات و تجهیزات
حمل‌ونقل و واگن‌سازی، مواد شیمیایی، توربین‌های
گازی، غله و پنیر

خودرو، هواپیما، هلی‌کوپتر، تجهیزات
هوانوردی، رادیویی، لوازم منزل، گندم
و بنزین

نفت خام، نفت تصفیه شده، نفت گاز،
کودهای نیتروژنه و طلا

اتومبیل و وسایل حمل‌ونقل، کامیون‌های
باربری، دارو، قطران زغال‌سنگ، نفت
تصفیه‌شده

نفت خام، موز، خرچنگ و ماهی‌های
فراوری شده

نفت خام، نفت گاز، دارو

خودرو، کشتی‌های مسافری و باربری، قطعات
اپتیک، مدارهای پیچیده الکترونیکی، چاپگرهای
صنعتی، تجهیزات حمل و نقل، پوشاک

خودرو، ضایعات آهن، نفت خام و
نفت تصفیه شده، روغن پالم

الیاف نخی، و پنبه‌ای، انواع پوشاک
مردانه و زنانه نخی، برنج، ریسمان و
طناب

- ۱- چرا هریک از این کشورها به وارد کردن این اقلام نیاز دارد؟ صادر کردن این اقلام برای هر کشور چه ضرورتی دارد؟ توضیح دهید.
- ۲- الف) از نظر اقلام صادراتی بین این کشورها چه تفاوت عمده‌ای مشاهده می‌کنید؟ به نظر شما کدام اقلام صادراتی سودآوری بیشتری دارند؟ چرا؟
ب) آیا می‌توانید این پنج کشور را به دو گروه جداگانه تقسیم کنید؟ چگونه؟
- ۳- به کالاهای مصرفی در محیط زندگی خود توجه کنید و تعدادی از کالاهایی را که تمام یا بخشی از آنها در کشورهای دیگر تولید و سپس به کشور ما وارد شده‌اند، نام ببرید.

تجارت (بازرگانی)

تجارت، خرید و فروش کالاها و خدماتی است که نیازها یا خواسته‌های ما را برآورده می‌کنند. آیا می‌توان زندگی اجتماعی را بدون مبادله کالاها و خدمات تصور کرد؟ تجارت و دادوستد کالاها و خدمات ممکن است در داخل مرزهای یک کشور و بین بخش‌های مختلف آن جریان داشته باشد و یا بین یک کشور و کشورهای دیگر صورت بگیرد. امروزه هیچ کشوری از نظر منابع و مواد خام و کالاهای صنعتی خودکفا و بی‌نیاز از مبادله با سایر نواحی جهان نیست.

اقتصاد جهانی

منظور از اقتصاد جهانی، تجارت بین‌المللی کالاها و خدمات است که بر مبنای ارزش یک پول معین صورت می‌گیرد. بخش‌های مختلف اقتصاد هر کشور با تجارت بین‌المللی سروکار دارد. شاید کاغذ همین کتابی که در دست شماست، از چوب درختانی در جنگل‌های آسیای جنوب شرقی به دست آمده باشد. اغلب ما در زندگی روزانه با اقتصاد جهانی سروکار داریم ولی ممکن است به آن توجه نکرده باشیم. برای مثال، برخی کالاهایی که ما مصرف می‌کنیم در کارخانه‌هایی در مناطق دوردست خارج از کشور تولید شده و به دست ما رسیده و یا ممکن است مواد خام به کار رفته در آنها یا ابزارآلات و ماشین‌های کارخانه تولیدکننده آن از خارج از کشور تهیه شده باشند. از سوی دیگر، کشور ما محصولاتمانند نفت، مواد پتروشیمی، قالی و خشکبار به کشورهای دیگر صادر می‌کند. افزایش یا کاهش قیمت این محصولات در بازارهای جهانی بر روی اقتصاد و زندگی ما تأثیر می‌گذارد.

تخلیه و بارگیری کالا - بندر امام خمینی

کشتی نفت کش ایرانی در حال بارگیری - بندر خارک

۱- الف) باراهنمایی معلم، پرس و جو کنید: مهم ترین اقلام صادراتی و وارداتی کشور ایران در سال گذشته چه بوده است؟
 ب) به نظر شما، آیا باید در اقلام صادراتی و وارداتی کشور ما تغییری ایجاد شود؟ چرا و چگونه؟ نظر خود را با دلیل بیان کنید.

نابرابری در اقتصاد جهانی

همان طور که گفته شد، در جهان امروز همه کشورهای ناگزیر به مبادله و تجارت اند، اما نکته مهم این است که همه نواحی و کشورها در اقتصاد جهانی موقعیت یکسانی ندارند و جایگاه آنها متفاوت است. این جایگاه متفاوت، تأثیرات زیادی در زندگی مردم کشورهای مختلف می گذارد.

برای آنکه به وضعیت نابرابر نواحی در اقتصاد جهانی امروز بهتری ببریم، باید به پیشینه تعامل و روابط اقتصادی در جهان توجه کنیم؛ همان طور که در درس تاریخ مطالعه کرده اید، در گذشته های دور، تجارت بیشتر در سطح محلی صورت می گرفت. به تدریج، با ایجاد راه ها و کاروان سراها و استفاده از چارپایان و کاروان ها، مبادله کالاها در نواحی دوردست گسترش یافت. سپس، با پیشرفت هایی که در ساخت کشتی ها حاصل شد، میزان مبادلات تجاری بین نواحی مختلف افزایش یافت. شبکه راه های به هم پیوسته جاده ابریشم که

این تصویر، راهپیمایی نمک یکی از اعتراضات تأثیرگذار گاندی، رهبر جنبش استقلال هند و همراهانش را علیه انحصار طلایی انگلستان در تولید نمک در هند نشان می دهد. طی این راهپیمایی، مسیری ۳۹۰ کیلومتری پیموده شد. در خلال این راهپیمایی، ۸۰ هزار نفر بازداشت شدند.

تا قرن پانزدهم میلادی شکل گرفت، بزرگ ترین شبکه دادوستد جهانی بود که از طریق مسیری طولانی، شرق و غرب جهان آن روز را، از چین در شرق آسیا تا اروپا در کنار دریای مدیترانه، در بر می گرفت.

با ورود به عصر اکتشافات جغرافیایی و پیشرفت در دریانوردی در قرن های پانزدهم و شانزدهم میلادی، اروپاییان به سرزمین هایی نو در امریکا و اقیانوسیه دست یافتند و با تصرف بخش هایی از آسیا، آفریقا و امریکای جنوبی و ایجاد مستعمرات، به استخراج و غارت منابع طبیعی آنها پرداختند. از قرن هجدهم، با وقوع انقلاب صنعتی، استعمارگری اروپایی ها در جهان گسترش یافت. در این

دوره، کارخانه های انگلستان و دیگر کشورهای اروپایی برای تولید کالاهای صنعتی به مواد اولیه و خام نیاز داشتند و استعمارگران اروپایی با تسلط بر نواحی مختلف جهان، منابع و مواد اولیه گران بها مانند طلا و الماس، نفت، چوب و دیگر مواد معدنی را به کشورهای خود سرازیر کردند.

در نظر بگیرید که کشور وسیعی مانند هند مدت چند قرن، مستعمره انگلستان بود، کشور کوچکی چون هلند، سال ها سرزمین وسیع و زرخیز اندونزی را در سیطره خود گرفته بود، کشور بلژیک سال ها کنگو را غارت و چپاول کرد و الجزایر سال ها مستعمره فرانسه بود. البته کشورهای استعمارگر در سایر نواحی جهان نیز، که رسماً مستعمره آنها نبودند، از طریق فشار بر حکومت ها یا دخالت های نظامی، امتیازاتی به نفع خود می گرفتند.

این ثروت رایگان و ارزان از عوامل مهم رشد سریع کشورهای اروپایی بود.

پس از جنگ های جهانی اول و دوم، نهضت های استقلال طلبانه در کشورهای مستعمره بیشتر شد و به تدریج، کشورهای مستعمره به استقلال دست یافتند و به عضویت سازمان ملل متحد درآمدند. بدین ترتیب، دوره استعمار کهن که در آن قدرت نظامی و اشغال

سرزمین‌ها اهمیت ویژه‌ای داشت، به پایان رسید اما رابطه نابرابر اقتصادی بین نواحی جهان همچنان ادامه پیدا کرد و شکل‌های جدیدی به خود گرفت.

بیشتر بدانیم

چنان‌که پیش‌تر خوانده‌اید، علل و عواملی را که مانع پیشرفت صنعتی و اقتصادی کشورهای کمتر توسعه یافته صنعتی می‌شوند به دو دسته می‌توان تقسیم کرد: **عوامل خارجی** که همان استعمار و تسلط کشورهای قدرتمند و سلطه‌گر بر این کشورهاست و **عوامل داخلی** مانند حکومت‌های مستبد و وابسته در این کشورها که به منافع ملی و پیشرفت کشور خود بی‌توجه بوده‌اند، ناآگاهی و بی‌سوادی مردم، جنگ‌ها و کشمکش‌های داخلی و نداشتن اتحاد، خودباوری و ایمان و اراده و پشتکار برای تغییر وضع موجود.

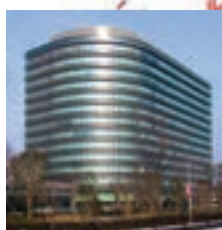
● پس از جنگ جهانی دوم، کشورهای جهان به دو بلوک غرب (کشورهای سرمایه‌داری آمریکا و اروپای غربی) و بلوک شرق (کشورهای کمونیستی شوروی سابق، چین و اروپای شرقی) تقسیم شدند. جنگ‌های جهانی اول و دوم خسارت‌های زیادی به کشورهای سرمایه‌داری صنعتی زد. این کشورها و در رأس آنها آمریکا برای بهره‌برداری از منابع سرزمین‌های دیگر و همچنین جلوگیری از گسترش کمونیسم، وارد مرحله تازه‌ای شدند و آن مرحله صدور سرمایه - علاوه بر صدور کالا - بود؛ به این ترتیب که علاوه بر وارد کردن فشارهای سیاسی به حکومت‌ها، به سرمایه‌گذاری و ایجاد کارخانه‌های مونتاژ در دیگر نقاط جهان و بهره‌کشی از آنها اقدام کردند. البته، در این مرحله کشورهایی که از نظر علم و فناوری صنعتی عقب‌مانده بودند، همچنان به فروش منابع و مواد اولیه و خام، و خرید و واردات کالاهای کارخانه‌ای از کشورهای پیشرفته صنعتی ادامه دادند. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های این دوره، گسترش شرکت‌های چندملیتی بود.

دفتر مرکزی زیمنس، مونیخ - آلمان

دفتر مرکزی سامسونگ، سئول - کره جنوبی

دفتر مرکزی تویوتا، توکیو - ژاپن

امروزه بیش از ۶۰ هزار شرکت چندملیتی که هزاران شعبه در کشورهای مختلف جهان دارند، مشغول فعالیت‌اند و بعضی از آنها درآمدهای هنگفت و شگفت‌انگیزی دارند. برای مثال، درآمد شرکت‌هایی چون جنرال الکتریک، رویال داچ شل، آگزون موبیل، توتال، فولکس واگن و بی پی (بریتیش پترولیوم) به تنهایی از تولید ناخالص داخلی* چند کشور جهان بیشتر است.

به تصویر صفحه قبل توجه کنید. در این تصویر نام برخی از شرکت‌های چند ملیتی را می‌بینید. تاکنون نام کدام یک را شنیده یا محصولات آن را دیده‌اید؟

به وسایل صوتی و تصویری یا گوشی‌های تلفن همراه که در محیط زندگی‌تان از آنها استفاده می‌شود، دقت کنید و چند شرکت سازنده آنها را نام ببرید. شرکت‌های تولید کننده این کالاها، چند ملیتی هستند.

● شرکت‌های چند ملیتی نقش مهمی در تجارت جهانی دارند. همان‌طور که پیش‌تر گفته شد، شعبه اصلی این شرکت‌ها در کشورهای پیشرفته صنعتی (مادر) است و طراحی و فناوری علمی اصلی تولید در کشور مادر صورت می‌گیرد. شرکت‌های چند ملیتی شعبه‌هایی نظیر کارخانه‌های مونتاژ یا شرکت‌های وابسته در کشورهای دیگر ایجاد می‌کنند تا بتوانند کالاها و خدمات خود را در آن کشورها تولید کنند و به فروش برسانند. به عبارت دیگر، شرکت‌های چند ملیتی از شرکت‌های محلی در کشورهای میزبان برای تولید یا فروش کالاها و خدمات خود استفاده می‌کنند.

در هفتاد سال اخیر، صنایع و بانک‌های ایالات متحده آمریکا، اروپای غربی و ژاپن به شکل قابل توجهی در دیگر مناطق جهان، سرمایه‌گذاری کرده‌اند. ایالات متحده آمریکا برای تشویق شرکت‌های خود به سرمایه‌گذاری در خارج از کشور، به آنها کمک‌های مالی و حمایتی کرده است.

● شرکت‌های چند ملیتی به سرمایه‌گذاری در کشورهای دیگر علاقه‌مندند؛ زیرا از این طریق به امتیازات زیادی دست پیدا می‌کنند. اولاً، با احداث کارخانه یا شرکت در کشورهای دیگر از منابع طبیعی آن نواحی استفاده می‌کنند؛ دوم اینکه از نیروی کار ارزان قیمت این نواحی برخوردار می‌شوند و سوم، چون در کشورهای کمتر توسعه یافته صنعتی، نظام مالیاتی و بیمه کارگران و قوانین و مقررات زیست محیطی، چندان جدی و سخت نیست، فعالیت شرکت‌های چند ملیتی در این گونه کشورها، آسان‌تر و ارزان‌تر تمام می‌شود. شرکت‌های چند ملیتی به دنبال افزایش فروش و سود خود هستند و به منافع کشورهای میزبان چندان توجهی ندارند. این شرکت‌ها گاه انحصار تولید یک کالا را در دست می‌گیرند و کارخانه‌های داخلی کشورها را از دور رقابت، خارج می‌کنند و موجب ورشکستگی آنها می‌شوند. در این صورت، وابستگی نواحی به کشورهای توسعه یافته صنعتی بیشتر می‌شود.

انواع نواحی از نظر مبادلات تجاری جهانی: به طور کلی، در نتیجه فرایندی که تاکنون در اقتصاد جهانی طی شده است،

نواحی از نظر نوع غالب مبادلات اقتصادی به دو گروه اصلی تقسیم می‌شوند:

۱- کشورهایی که اقتصاد آنها به طور عمده مبتنی بر تولید و صدور مواد اولیه و خام و منابع انرژی و معدنی است؛

۲- کشورهایی که اقتصاد و درآمد آنها به طور عمده مبتنی بر تولید و صدور انواع کالاهای کارخانه‌ای و صنعتی همراه با فناوری‌های پیشرفته و نوین است.

اقتصاد کشورهای گروه اول در برابر نوسانات قیمت در بازارهای جهانی آسیب‌پذیری زیادی دارد و کاهش قیمت خرید محصولات آنها می‌تواند شوک‌های عظیمی به اقتصادشان وارد کند. در این نوع اقتصاد، حمایت از بخش‌های تولیدی داخلی ضعیف است و واردات گسترش زیادی دارد.

● در بین کشورهای صادرکننده مواد خام و منابع انرژی، برخی کشورهای صادرکننده نفت و گاز برای دفاع از منافع خود و جلوگیری از آسیب پذیری ناشی از کاهش قیمت نفت در بازار جهانی، با یکدیگر متحد شده و سازمان «اوپک» را به وجود آورده‌اند.

بیشتر بدانیم

اوپک (OPEC)

اوپک یا سازمان کشورهای صادرکننده نفت، یک کارتل* بین‌المللی است و در حال حاضر دوازده کشور ایران، عراق، کویت، عربستان سعودی، امارات متحده عربی، قطر، الجزایر، لیبی، نیجریه، اکوادور، آنگولا، ونزوئلا عضو آن هستند. اوپک که هدف آن دفاع از منافع کشورهای صادرکننده نفت است، تلاش می‌کند که کشورهای عضو بتوانند متحد و هماهنگ عمل کنند و نفت را با بهترین قیمت، بفروشند. این سازمان در سال ۱۹۶۰ میلادی برای مقابله با سیاست‌های استثماری شرکت‌های بزرگ نفتی آمریکا و اروپا به وجود آمد. تا آن زمان، این شرکت‌ها فناوری تولید نفت خام و شبکه حمل و نقل آن را در اختیار داشتند و از افزایش قیمت نفت در بازارهای جهانی جلوگیری می‌کردند. مقر سازمان اوپک در وین است و کشورهای عضو برای تبادل نظر در موضوعاتی چون تعیین سهمیه فروش نفت، قیمت گذاری و نظایر آن با یکدیگر جلسات گفت‌وگو برگزار می‌کنند.

ساختمان اوپک - وین

اجلاس اوپک - وین

نابرابری اقتصادی، نابرابری فضایی

ما در جهانی آکنده از نابرابری زندگی می‌کنیم؛ جهانی که در آن تعداد زیادی از مردم مجبور به تحمل فقر و رنج‌اند. در جغرافیای پایه نهم با موضوع نابرابری جهانی آشنا شدید و آموختید که یکی از ملاک‌های سنجش و مقایسه کشورهای در این زمینه «شاخص توسعه انسانی» است. همچنین، دریافتید که شاخص توسعه انسانی سه عامل را در بر می‌گیرد:

۱- درآمد و رفاه، ۲- امید به زندگی یا متوسط طول عمر، ۳- سواد و آموزش.

عامل اول جنبه اقتصادی دارد. امروزه ثروت و درآمد جهان به شدت در دست برخی کشورهای متمرکز شده است؛ به طوری که مردم برخی از کشورهای درآمد و سطح زندگی و رفاه خوبی دارند؛ در حالی که در برخی کشورهای دیگر، بخش بزرگی از مردم با فقر و کمبود امکانات زندگی مواجه‌اند.

گزارش‌های پژوهشگران درباره وضعیت ثروت و فقر در دنیا نشان می‌دهد که این شکاف هر روز بیشتر می‌شود.

بر اساس برآورد بانک جهانی، بیش از ۲ میلیارد نفر از مردم جهان روزانه با یک دلار یا کمتر از یک دلار زندگی می‌کنند.

در کلکته هند، تعداد زیادی از مردم و از جمله حدود ۲۰۰ هزار کودک در خیابان زندگی می‌کنند.

بر اساس آمار سازمان ملل، صد میلیون نفر از مردم جهان در خیابان‌ها، زیر پل‌ها و گورستان‌ها و نظایر آن می‌خوابند و هیچ نوع مسکن و سرپناهی ندارند.

درآمد سرانه کشور نروژ ۴۷ برابر در آمد سرانه در کشور اریتره و در آمد سرانه آلمان ۲۵ برابر در آمد سرانه افغانستان است.

به گزارش آکسفام* ۸۵ نفر از ثروتمندترین افراد جهان هم اکنون نیمی از ثروت جهان را در اختیار دارند.

نمودار توزیع ثروت در جمعیت بزرگسال جهان - گزارش آکسفام ۲۰۱۵ میلادی.

منظور از ثروت، دارایی افراد است نه درآمد؛ ثروت یعنی هر آنچه قابلیت فروش و تبدیل شدن به پول را دارد.

فعالیت

همفکری کنید و نمودار را بخوانید. الف) هر ضلع نمودار نشان دهنده چه موضوعی است؟ ب) چهار بخش هرم را با یکدیگر مقایسه و تفسیر کنید. پ) تفاوت قاعده و رأس هرم را بیان کنید.

نابرابری اقتصادی در فضای جغرافیایی جلوه‌گر می‌شود. به عبارت دیگر، چون منابع و امکانات و خدمات به طور عادلانه توزیع نمی‌شوند، نابرابری را می‌توان در سطح زمین و فضایی که انسان‌ها در آن زندگی می‌کنند، مشاهده کرد. در نتیجه نابرابری اقتصادی، ناحیه‌هایی پدید می‌آیند که از نظر امکانات و تسهیلات و چشم‌اندازهای جغرافیایی با یکدیگر تفاوت دارند.

محلۀ فقیرنشین شهری - کلمبیا

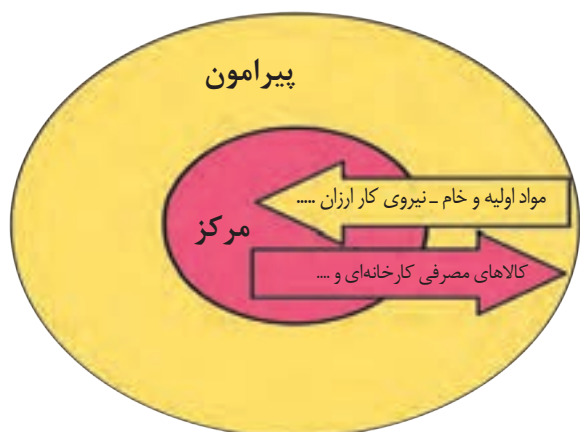
مرکز خرید لی تاتار- هنگ کنگ

زاغه نشینی - اتیوپی

محلۀ ثروتمند نشین - موناکو

مرکز-پیرامون

در نظام سرمایه داری جهانی، بر اساس روابط و مبادله نابرابری که بین نواحی پدید آمده است، برخی نواحی نقش «مرکز» یافته و بر سایر نواحی غالب و مسلط شده‌اند. برخی نواحی نیز نقش «پیرامون» دارند که به لحاظ اقتصادی به مرکز وابسته‌اند. بر اساس این نظریه، مرکز، پیرامون را استثمار می‌کند و بر آن سیطره اقتصادی دارد. به مدل توجه کنید؛

مرکز: منظور از مرکز، کانون‌های سلطه اقتصادی بر جهان است. کشورهای توسعه یافته صنعتی که از نظر درآمد و ثروت بالاترین موقعیت را دارند، مرکز نامیده می‌شوند. این کشورها مانند یک قطب آهن‌ریا عمل می‌کنند و بخش عمده‌ای از سود و ثروت جهان را دریافت و جذب می‌کنند. آنها حتی به صدور سرمایه، یعنی سرمایه‌گذاری در دیگر نواحی جهان می‌پردازند. از ویژگی‌های کشورهای مرکز، برخورداری از صنایع نو و خدمات پیشرفته، فناوری بالا و نیروی ماهر و متخصص، و زیرساخت‌های مناسب برای توسعه اقتصادی مانند حمل و نقل پیشرفته و سطح بالای زندگی و رفاه اجتماعی است.

کشورهای مرکز، مواد خام را با قیمت ارزان‌تر از کشورهای پیرامون به دست می‌آورند و کالاهای ساخته شده صنعتی را با سود بیشتر به آنها می‌فروشند. کشورهای مرکز همچنین از طریق سرمایه‌گذاری یا شرکت‌های چند ملیتی از نیروی کار ارزان قیمت کشورهای پیرامون استفاده می‌کنند. کشورهای امریکای شمالی، اروپای غربی، ژاپن و استرالیا جزء کشورهای مرکز هستند.

کشورهای مرکز گاهی با روش‌های مختلف افراد با استعداد و متخصص یا به اصطلاح، مغزهای متفکر را نیز از کشورهای پیرامون به خود جذب می‌کنند. در حالی که کشورهای پیرامون هزینه‌های تحصیل و رشد این افراد را پرداخته‌اند.

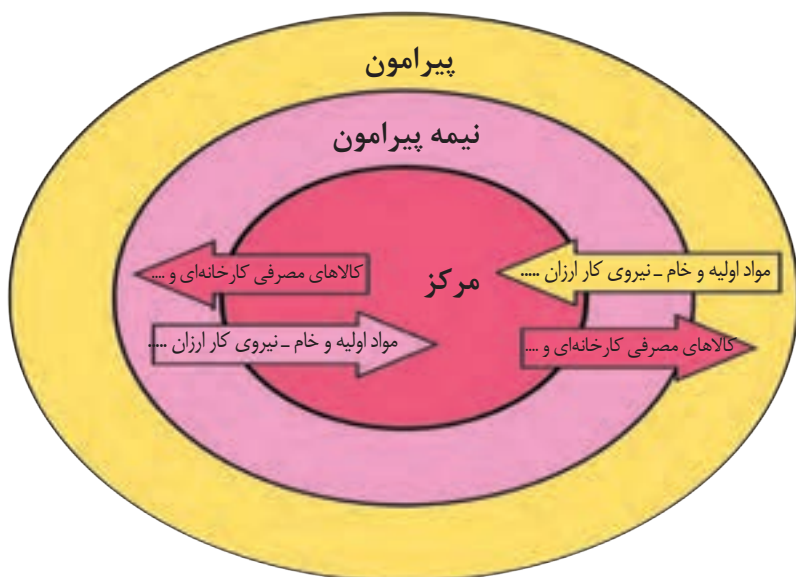
پیرامون: کشورهای پیرامون عمدتاً تولیدکننده و صادرکننده مواد اولیه و خام‌اند. این کشورها از نظر توسعه صنعتی و فناوری‌های نوین در سطح پایین‌تری قرار دارند. این کشورها که به واردات کالاهای صنعتی از مرکز وابسته‌اند، بازار خوبی نیز برای تولیدات آنها هستند و بنابراین، سود هنگفتی نصیب کشورهای مرکز می‌کنند. از دیگر ویژگی‌های کشورهای پیرامون، کمبود نیروی کار ماهر و متخصص و زیرساخت‌ها و تجهیزات لازم برای توسعه صنعتی است.

از جمله کشورهای پیرامون در قاره‌های آسیا، آفریقا و امریکای لاتین می‌توان به کشورهای افغانستان، بنگلادش، مراکش، نامبیا، پرو و نیکاراگوئه اشاره کرد.

جایگاه کشورها به عنوان مرکز و پیرامون در طول زمان ثابت نیست و ممکن است تغییر کند. نظریه پردازان مرکز – پیرامون معتقدند که در طول زمان گروهی از کشورها جایگاه نیمه پیرامون یافته‌اند.

نیمه پیرامون: منظور از کشورهای نیمه پیرامون کشورهایی هستند که بین مرکز و پیرامون قرار گرفته‌اند. این کشورها از نظر

اقتصادی از کشورهای پیرامون قوی‌ترند اما هنوز از نظر قدرت اقتصادی به کشورهای مرکز نرسیده‌اند. این کشورها بین کشورهای مرکز و پیرامون نقش واسطه بازی می‌کنند و ساختار اقتصادی و اجتماعی آنها دچار تغییرات و تحولات صنعتی و فناورانه شده است. از جمله کشورهای نیمه پیرامون می‌توان به چین، که در دو دهه اخیر خیز اقتصادی فوق العاده‌ای در جهان برداشته است و همچنین کره جنوبی و سنگاپور اشاره کرد.

فعالیت

۱- الف) ویژگی‌های کشورهای مرکز و پیرامون و نیمه پیرامون را در جدولی دسته بندی کنید. ب) به نظر شما، یک کشور چگونه می‌تواند جایگاه خود را در مدل مرکز- پیرامون ارتقا دهد و از وابستگی به مرکزرها شود؟

تجارت بین‌المللی و حفاظت از اقتصاد کشورها

اگر ارزش صادرات یک کشور بیشتر از واردات آن باشد، موازنه تجاری* مثبت است و آن کشور می‌تواند از راه سودی که به دست می‌آورد، استانداردهای زندگی و رفاه را در کشور خود بهبود بخشد. اگر ارزش واردات بیشتر از صادرات باشد، موازنه، منفی است که به آن کسری تجاری می‌گویند و برای اقتصاد کشور نامطلوب است.

معمولاً، کشورها برای اینکه تأثیرات منفی تجارت خارجی (صادرات و واردات) را بر صنایع و اقتصاد خود کاهش دهند و به رونق و توسعه اقتصادی دست یابند، کارهایی انجام می‌دهند. برخی از این کارها عبارت‌اند از: وضع تعرفه‌های گمرکی و مالیات بر کالاهای وارداتی، محدود یا ممنوع کردن واردات برخی کالاها در دوره‌های زمانی خاص، تشکیل اتحادیه‌های اقتصادی - تجاری منطقه‌ای و ایجاد مناطق آزاد تجاری.

۱- اتحادیه‌های اقتصادی - تجاری منطقه‌ای (ناحیه‌ای)

اتحادیه‌های اقتصادی - تجاری منطقه‌ای، میان کشورهای همسایه شکل می‌گیرد. کشورهای عضو این اتحادیه‌ها بر اساس موافقت‌نامه‌هایی که امضا می‌کنند، سعی می‌کنند مالیات‌ها و تعرفه‌های گمرکی را بین خودشان کاهش دهند یا بردارند تا تجارت بین کشورهای منطقه، افزایش یابد و به رونق و توسعه اقتصادی کشورها کمک شود. از جمله اتحادیه‌های اقتصادی منطقه‌ای می‌توان به اِکو، آسه‌آن و نفتا اشاره کرد.

فعالیت

- ۱- با توجه به سیاست‌های اقتصاد مقاومتی، به نظر شما واردات کدام کالاها به کشور باید محدود یا ممنوع شود؟ دلیل بیاورید.
- ۲- متن صفحه بعد را مطالعه کنید و فعالیت زیر را انجام دهید.
الف) عبارت‌ها را به طور مناسب، به هم مربوط کنید:

موقعیت جغرافیایی

- (امریکای جنوبی)
- (آسیای جنوب شرقی)
- (آسیای غربی)
- (امریکای شمالی و مرکزی)

اتحادیه منطقه‌ای

- (نفتا)
- (اِکو)
- (آسه‌آن)

ب) ایران عضو کدام یک از این اتحادیه‌هاست؟ چند عضو این اتحادیه را نام ببرید. دو هدف این اتحادیه را بنویسید.

پ) کدام هدف در همه اتحادیه‌های اقتصادی - تجاری، مشترک است؟

ت) چه عواملی موجب می‌شود که این کشورها با یکدیگر اتحادیه‌ای تشکیل بدهند؟

ه) آیا این اتحادیه‌های منطقه‌ای فقط اهداف اقتصادی دارند؟

اهداف عمده	کشورهای عضو	سال تأسیس و مقر اصلی	نام اتحادیه منطقه‌ای	نقشه قلمرو کشورهای عضو
<ul style="list-style-type: none"> - حذف تدریجی موانع تجاری در منطقه - برنامه توسعه حمل و نقل و ارتباطات بین کشورهای عضو - بهبود شرایط توسعه اقتصادی و افزایش سطح زندگی و رفاه مردم منطقه - تدوین برنامه‌های مشترک فرهنگی و مبادلات فرهنگی 	ایران، پاکستان، ترکیه، افغانستان، جمهوری آذربایجان، قزاقستان، ازبکستان، ترکمنستان، تاجیکستان	۱۹۶۴ م تهران (ایران)	اگو (ECO) / سازمان همکاری‌های اقتصادی	
<ul style="list-style-type: none"> - پایین آوردن تعرفه‌های تجاری بین کشورهای عضو - تشویق اعضا به همکاری و مبادله اطلاعات علمی، اقتصادی، فنی و فرهنگی - امنیت و ثبات سیاسی در منطقه جنوب شرقی آسیا - توسعه فرهنگی و گردشگری 	تایلند، اندونزی، مالزی، سنگاپور، فیلیپین، برونئی، ویتنام، لائوس، میانمار، کامبوج	۱۹۶۷ م جاکارتا (اندونزی)	آسه آن (ASEAN) / اتحادیه کشورهای جنوب شرقی آسیا	
<ul style="list-style-type: none"> - برداشته شدن محدودیت‌های تجارت و سرمایه‌گذاری بین سه کشور در یک دوره زمانی - برداشته شدن تعرفه‌های کشاورزی و خواربار - امکان سرمایه‌گذاری آمریکا و کانادا در مکزیک 	کانادا، ایالات متحده آمریکا، مکزیک	۱۹۹۴ م اتاوا (کانادا)	نفتا (NAFTA) / سازمان تجارت آزاد امریکای شمالی	

۲- مناطق آزاد تجاری

مناطق آزاد تجاری مناطقی هستند که در اصل برای توسعه صادرات یک کشور و رونق اقتصادی آن ایجاد می‌شوند. در این مناطق، تولیدکنندگان و بازرگانان می‌توانند بدون پرداخت حقوق و عوارض گمرکی یا معافیت‌های مالیاتی، به صادرات و واردات و انبارداری کالاها بپردازند. به‌طور کلی در این مناطق، مقررات و قوانین اقتصادی ویژه و متفاوت با دیگر نواحی سرزمین وجود دارد.

برخی صاحب نظران معتقدند که همه مناطق آزاد در رسیدن به اهداف خود موفق نبوده‌اند؛ زیرا در برخی کشورها به پایگاه واردات تبدیل شده‌اند و نتوانسته‌اند به توسعه اقتصادی کمک کنند. مناطق آزاد تجاری اغلب در مجاورت بنادر مهم ایجاد می‌شوند. از مناطق آزاد تجاری ایران می‌توان منطقه قشم، منطقه کیش و منطقه آزاد تجاری - صنعتی انزلی را نام برد.

بیشتر بدانیم

تفاوت منطقه آزاد تجاری - صنعتی و منطقه ویژه اقتصادی

مناطق آزاد تجاری - صنعتی و ویژه اقتصادی هر دو به منظور ایجاد تحرک اقتصادی، صادرات غیر نفتی، انتقال کالا و فناوری به کشور ایجاد می‌شوند. در این مناطق، فعالیت‌های اقتصادی مشمول معافیت مالیاتی است و امکان استفاده از ماشین‌آلات و تجهیزات و مواد اولیه و مصرفی بدون پرداخت حقوق گمرکی وجود دارد. به عبارت دیگر، همه شرایط برای مناطق آزاد تجاری - صنعتی و مناطق ویژه اقتصادی یکسان است اما در مناطق آزاد تجاری امکان تأسیس بانک و بیمه و گشایش اعتبارات اسنادی و معافیت مالیات بر درآمد کل فعالیت خدماتی نیز وجود دارد که این در مورد مناطق ویژه صدق نمی‌کند.

تجارت بین‌المللی و حمل و نقل دریایی

در بین روش‌های مختلف حمل و نقل (زمینی، هوایی و دریایی)، حمل و نقل دریایی جایگاه ویژه و متمیزی دارد؛ به طوری که حدود ۹۰ درصد تجارت جهانی از نظر وزن کالاهایی که جابه‌جا می‌شوند، از طریق حمل و نقل دریایی و توسط کشتی‌ها صورت می‌گیرد. حمل و نقل دریایی به دلیل پایین‌تر بودن هزینه‌ها با وجود وزن زیاد کالاهای جابه‌جا شده و نیز قابلیت جابه‌جایی کالا تا مسافت‌های دوردست، بر دیگر شیوه‌های حمل و نقل برتری دارد.

بنادر آزاد تجاری شانگهای - چین
رتبه نخست بنادر جهان از نظر تعداد جابه‌جایی کانتینر

امروزه بیشتر مبادلات اقتصادی کشورها از طریق انواع کشتی‌های فله‌بر* (که غلات، زغال، سنگ آهن، سیمان و ... حمل می‌کنند)، کشتی‌های کانتینری*، کشتی‌های نفتکش و شناورهای تانکر حمل‌کننده گاز انجام می‌گیرد. کشتی‌های بزرگ، کالاها را در بندرهای اصلی و بزرگ تخلیه می‌کنند. این کالاها توسط کشتی‌ها و شناورهای کوچک‌تر در بنادر فرعی کشورها توزیع می‌شوند.

کشتی فله بر متعلق به کشور پرتغال (ساخت ژاپن)

یک کشتی بزرگ کانتینری - آلمان

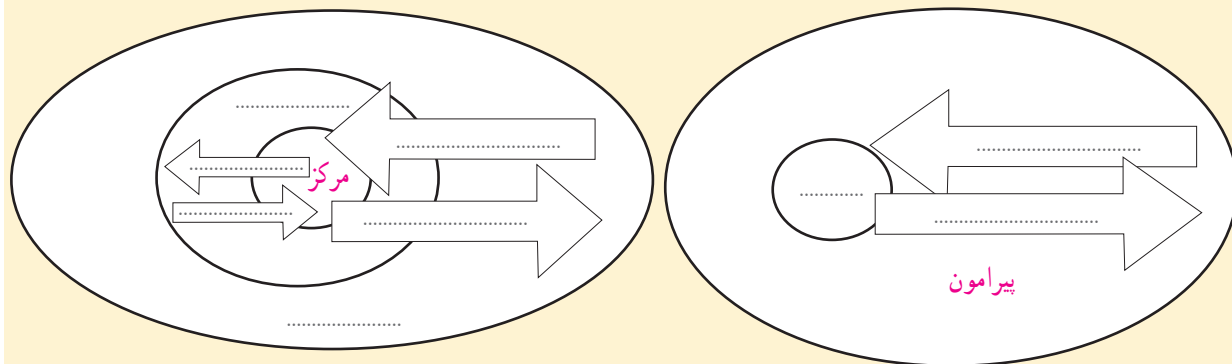
برخی از مهم‌ترین بنادر جهان

- برای مشاهده تصاویر بیشتر و فیلم‌های کوتاه بنادر ایران به لوح فشرده پیوست کتاب یا پایگاه اینترنتی ما به نشانی www.roshd.ir مراجعه کنید
 - به پایگاه اینترنتی بانک اطلاعات دریایی ایران به نشانی www.imrh.ir (بخش دانش آموزی) مراجعه کنید و باراهنمایی معلم، اطلاعاتی را استخراج و در کلاس گزارش دهید.

فعالیت

- ۱- چه موقع می توان گفت که یک منطقه آزاد تجاری در دستیابی به اهداف خود موفق بوده است؟
- ۲- آیا کشورهای محصور در خشکی نیز از تجارت و حمل و نقل دریایی بهره مند می شوند و به آن نیاز دارند؟ چگونه؟
- ۳- روی مدل مرکز-پیرامون، جای های خالی را با کلمات مناسب پر کنید.

ارائه در کلاس

به طور گروهی درباره یکی از پیمان های اقتصادی یا اتحادیه های تجاری منطقه ای مانند اوپک، اِکو، آسه آن یا نفتا تحقیق کنید و نتایج را به صورت گزارشی کوتاه در کلاس ارائه دهید.

در گزارش خود به آخرین اخبار یا تصمیم گیری های این اتحادیه اشاره کنید.

هنگام ارائه گزارش از نقشه، تصاویر و رسانه های متنوع استفاده کنید.

مهارت های جغرافیایی

ترسیم نقشه موضوعی

از طرح نقشه (نقشه گنگ) کشورهای جهان در ضمیمه آخر کتاب کپی بگیرید. سپس، با استفاده از اطلاعات صفحه ۱۰۴ کتاب، کشورهای عضو اوپک را روی نقشه معین و رنگ آمیزی کنید. عنوان نقشه را بنویسید و راهنمای مناسب برای آن طراحی کنید.

راهی به سوی آینده

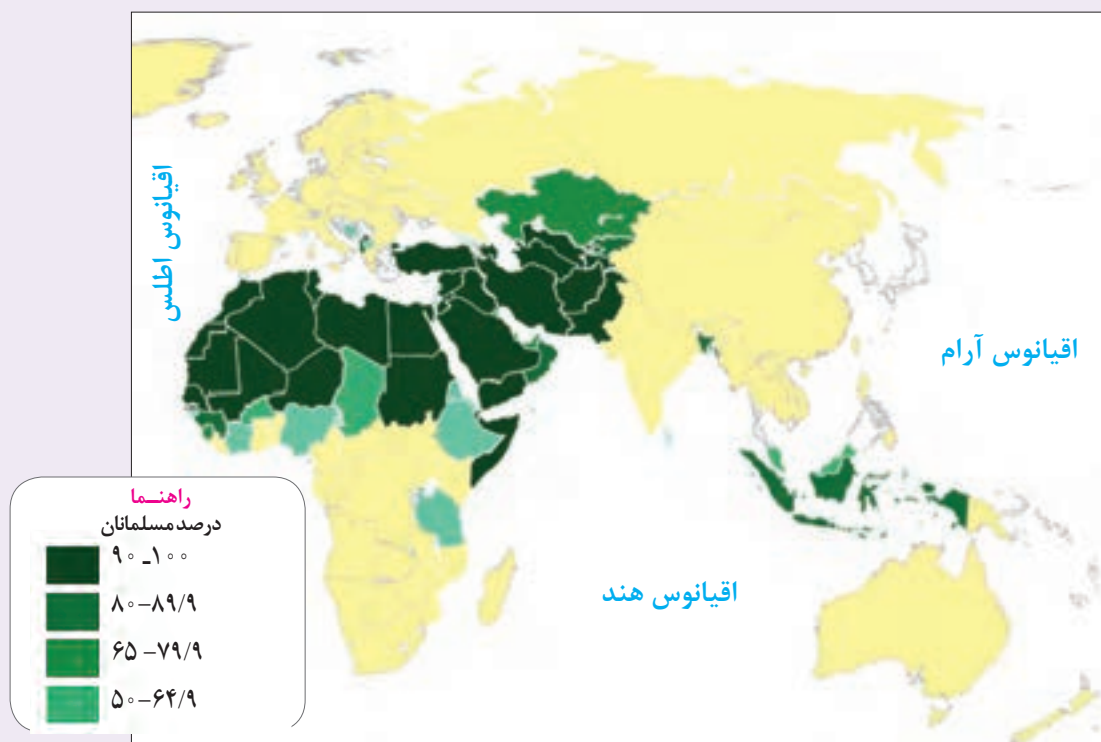

اکنون که فصل «نواحی انسانی» را به پایان رسانده اید، چه پرسش هایی درباره موضوعات مربوط به این فصل (فرهنگی و اقتصادی) برای شما به وجود آمده است که مایلید در آینده از طریق کاوشگری پاسخ آنها را پیدا کنید.

پرسش های خود را روی یک برگه، بنویسید و به معلم بدهید.

ناحیه فرهنگی جهان اسلام

در جهان امروز، مسلمانان در بخش‌های گسترده‌ای از کره زمین پراکنده شده‌اند. جمعیت آنها بیش از ۱/۵ میلیارد نفر است و حدود ۲۳ درصد جمعیت جهان را تشکیل می‌دهند. بخش عمده‌ای (حدود ۶۰ درصد) از مسلمانان جهان در قاره آسیا زندگی می‌کنند. جنوب غربی آسیا، کانون اولیه پخش و گسترش اسلام و مکان بیشترین تمرکز مسلمانان جهان است. پس از جنوب غربی آسیا و آسیای میانه، آفریقا دومین مرکز مهم سرزمین‌های اسلامی محسوب می‌شود. مسلمانان، بیشتر در شمال این قاره گسترده شده‌اند. دین اسلام از سمت شرق نیز تا جنوب شرقی آسیا و کشورهای مالزی و اندونزی گسترش یافته است. به علاوه، در کشورهای هند، میانمار، سیلان و مالدیو نیز شمار مسلمانان در خور توجه است. تعداد قابل توجهی از مسلمانان نیز در قاره‌های اروپا و آمریکا زندگی می‌کنند.

همان‌طور که می‌بینید در این پهنه وسیع، مسلمانان در کشورهای مختلف زندگی می‌کنند. کشورهایی که از نظر زبان، آداب و رسوم و عناصر فرهنگی با یکدیگر متفاوت‌اند. در این گستره، اقوام مختلف عرب، ایرانی، ترک، بنگالی، مغولی، مالایایی، هندی، مصری، مراکشی و بربر زندگی می‌کنند اما دین اسلام و عناصر فرهنگ اسلامی، عامل وحدت بخش در این ناحیه (منطقه) وسیع‌اند و همین عامل، به آن هویت ویژه و متمایزی می‌بخشد. ● اعتقاد به دین اسلام موجب شده است که اشتراکات فراوانی در مراسم و آیین‌ها (از جمله عید فطر، عید قربان و مبعث) هنر و معماری اسلامی، قوانین و اخلاق و ارزش‌ها در این منطقه وسیع پدید آید.

- مراسم عبادی و عظیم «حج» یک گردهمایی بزرگ فرهنگی است که در آن، مسلمانان سراسر جهان دور هم جمع می‌شوند و اتحاد و برادری و یکپارچگی خود را نشان می‌دهند. این مراسم، علاوه بر تقویت حس دوستی و همدلی، موجب آشنایی بیشتر ملت‌های مسلمان با یکدیگر می‌شود.
- مسلمانان جهان قابلیت‌های زیادی برای پیشرفت در عرصه‌های مختلف، فرهنگی و اقتصادی دارند اما متأسفانه ناحیه فرهنگی جهان اسلام با

مراسم افطاری - ایران

مسجد ظهیر - مالزی

جشن عید فطر - مصر

چالش‌ها و مشکلاتی نیز روبه‌روست. یکی از مشکلات عمده در این ناحیه، توطئه دشمنان امت اسلامی است که سعی می‌کنند بین مسلمانان اختلاف ایجاد کرده از این تفرقه برای تأمین منافع خود بهره‌جویی کنند. قدرت‌های سلطه‌گر، چون آمریکا، انگلیس و رژیم اشغالگر صهیونیستی، از دیرباز، ایجاد اختلاف بین فرقه‌های اسلامی به‌خصوص سنی و شیعه را در دستور کار خود قرار داده‌اند تا مسلمانان را نسبت به هم دچار سوءظن و کینه کنند. چالش دیگر، ایجاد «گروه‌های تکفیری» مانند القاعده و داعش است که به دست همین قدرت‌های سلطه‌گر ایجاد شده است. این گروه‌ها، ظاهر اسلامی دارند اما عملاً در خدمت استعمارگران هستند و تلاش می‌کنند چهره نادرست و وحشت‌آوری از دین اسلام به جهانیان نشان دهند. از سوی دیگر، راه را برای عملیات نظامی و جنگ افروزی قدرت‌های سلطه‌گر در سرزمین‌های اسلامی باز می‌کنند. رویکرد و آرمان والای انقلاب اسلامی ایران، وحدت مسلمانان جهان، شناخت دشمن و دفاع از مسلمانان مظلوم فلسطین، یمن، سوریه و ... است که می‌تواند الهام بخش همه مسلمانان و موجب همبستگی آنها شود.

● افزایش همبستگی مسلمانان جهان و همکاری در زمینه‌های علمی و فرهنگی، نقش مهمی در پیشرفت همه‌جانبه مسلمانان دارد.

یکی از اتحادیه‌های بین‌المللی و فرهنگی مسلمانان، آیسسکو است. آیسسکو (ISESCO) سازمان اسلامی آموزشی، علمی و فرهنگی است که ۵۷ کشور اسلامی، از جمله ایران، عضو این سازمان‌اند. وظیفه آیسسکو گسترش علم و فناوری، ایجاد تعامل فرهنگی میان ملل مسلمان و ارتباط و همکاری دانشمندان و اندیشمندان این کشورها با یکدیگر، و تحکیم فرهنگ اسلامی و شناساندن آن به جهانیان است.

گفت و گو کنید

- ۱- فعالیت مهارت‌های جغرافیایی صفحه ۸۲، تهیه نقشه موضوعی کشورهای مسلمان را در کلاس به نمایش بگذارید.
- ۲- عوامل وحدت‌بخش و اشتراکات ناحیه فرهنگی جهان اسلام را که باعث تمایز آن از سایر نواحی می‌شوند، فهرست کنید.
- ۳- با توجه به پیش‌دانسته‌های خود بگویید کدام منابع ثروت و موقعیت‌های جغرافیایی ممتاز موجب می‌شود دشمنان، جهان اسلام را هدف توطئه‌های خود قرار دهند.
- ۴- به نظر شما، برای مبارزه با چالش‌هایی چون تفرقه‌افکنی میان مسلمانان یا گروه‌های تکفیری چه راه‌حلی وجود دارد؟ چند راه‌حل پیشنهاد کنید.
- ۵- تصاویر تعدادی از مساجد در نواحی مختلف جهان را در لوح فشرده پیوست کتاب مشاهده کنید. طراحی و معماری کدام یک بیشتر نظر شما را جلب می‌کند؟ چرا؟

فصل ۴ نواحی سیاسی

مفاهیم کلیدی

- ناحیه سیاسی
- جغرافیای سیاسی
- قلمرو جغرافیایی و مرز
- کانون ناحیه سیاسی
- ژئوپلیتیک
- منطقه ژئوپلیتیکی

- ناحیه سیاسی چه ویژگی‌هایی دارد و ارکان آن کدام‌اند؟
- موضوع جغرافیای سیاسی چیست و جغرافیا و سیاست چه تأثیراتی بر یکدیگر دارند؟
- ارکان اصلی کشور به عنوان یک ناحیه سیاسی کدام‌اند؟ و هر یک از آنها چه اهمیتی دارد؟
- معنا و مفهوم ژئوپلیتیک چیست و مناطق ژئوپلیتیکی چه ویژگی‌هایی دارند؟

معنا و مفهوم ناحیه سیاسی

در فصل‌های دوم و سوم کتاب با نواحی طبیعی، فرهنگی و اقتصادی آشنا شدید. در این درس نواحی سیاسی را مطالعه می‌کنیم و نخست، ویژگی‌های اصلی ناحیه سیاسی را برمی‌شمریم. ابتدا مثال را به دقت بخوانید و سپس، فعالیت را انجام دهید.

تصویر روبه‌رو یک مدرسه را نشان می‌دهد. این مدرسه سه رکن اصلی دارد: **فضا و قلمرو جغرافیایی، سازه یا ساختار انسانی و نظام مدیریت.**

۱- همان‌طور که در نقشه می‌بینید، مدرسه یک **فضای جغرافیایی** را اشغال کرده است و قلمرویی دارد. وسعت فضای مدرسه حدود 73° مترمربع است و از جنوب به خیابان شهید باهنر و از شرق به بلوار آیت الله اشرفی اصفهانی محدود شده است.

۲- منظور از **سازه (ساختار) انسانی،** جمعیت و روابط اجتماعی بین افراد است. سازه انسانی مدرسه، شامل دانش‌آموزان و کارکنان آن یعنی مدیر، معاونان، معلمان، مسئول کتابخانه، مربی پرورشی و خدمتگزاران، است که با یکدیگر روابط متقابل دارند.

۳- این مدرسه یک **نظام مدیریت** یا ساختار سازمانی دارد. مدیر و معاونان با همکاری انجمن اولیا و مربیان، مدرسه را اداره می‌کنند.

• اکنون به سه وظیفه مهم نظام مدیریت مدرسه در جهت رسیدن به اهداف آن، توجه کنید.

الف) تنظیم امور فضا: مدیریت مدرسه، امور مربوط به فضای مدرسه را اداره می‌کند؛ برای مثال، دیوارکشی مناسب، نصب در برای ورود و خروج ایمن، چگونگی اختصاص یافتن فضای مدرسه به کلاس‌ها، نمازخانه، کتابخانه، آزمایشگاه، فراهم کردن تجهیزات لازم برای هر بخش از فضای مدرسه و امنیت و نظافت و بهداشت مدرسه.

ب) تنظیم روابط سازه انسانی: مدیریت، بر روابط اجتماعی بین دانش‌آموزان با یکدیگر و با کارکنان مدرسه نظارت می‌کند تا نظم و مقررات حفظ و حقوق و مسئولیت‌ها رعایت شود و هر یک از کارکنان و دانش‌آموزان به نقش و وظیفه خود به درستی عمل کنند.

پ) تنظیم امور مدرسه با خارج از آن: مدیریت مدرسه با اداره آموزش و پرورش ناحیه در ارتباط است؛ بخشنامه‌ها و دستورالعمل‌ها را از آنها دریافت می‌کند و وضعیت آموزشی دانش‌آموزان و عملکرد کارکنان را به آنها گزارش می‌دهد. مدیریت مدرسه با سایر مدارس در زمینه‌هایی چون مسابقات ورزشی، انجام آزمون و نظایر آن ارتباط برقرار می‌کند. همچنین، برای اموری چون امنیت، آب، برق، گاز، تعمیرات ساختمان مدرسه و سرویس رفت و آمد دانش‌آموزان با نهادها و مراکز مختلفی در خارج از مدرسه در ارتباط است. مدیریت مدرسه همچنین با خانواده‌های دانش‌آموزان ارتباط برقرار می‌کند.

فعالیت

تصویر روبه‌رو، یک فروشگاه چند طبقه را که در مساحتی معادل ۲۰۰۰ مترمربع در مجاورت یک خیابان اصلی واقع شده است، نشان می‌دهد.

الف) همفکری کنید و درباره سه رکن اصلی این فروشگاه توضیح دهید:

- ۱- قلمرو جغرافیایی فروشگاه
- ۲- سازه انسانی فروشگاه
- ۳- نظام مدیریت فروشگاه

ب) به نظر شما، مدیریت فروشگاه در هر یک از موارد زیر چه وظایفی بر عهده دارد؟ توضیح دهید.

- ۱- تنظیم امور فضا
- ۲- تنظیم روابط سازه انسانی
- ۳- تنظیم روابط فروشگاه با خارج از آن.

اکنون با درک مثال‌ها و انجام دادن فعالیت، به مفهوم ارکان ناحیه سیاسی بهتری می‌برید.

ارکان ناحیه سیاسی

به‌طور کلی، هر ناحیه سیاسی سه رکن یا سه ضلع دارد: قلمرو و فضای جغرافیایی، سازه (ساختار) انسانی و نظام مدیریت.

ناحیه سیاسی به بخشی از سطح زمین گفته می‌شود که تحت مدیریت سیاسی یا فرمانروایی یک قدرت سیاسی باشد. این قدرت یا مدیریت سیاسی ممکن است متعلق به یک فرد، یک نهاد، یک سازمان، شورا یا حکومت باشد که اداره آن فضای جغرافیایی را بر عهده گرفته است. ناحیه سیاسی نیز می‌تواند یک روستا، یک شهر، یک استان، یک کشور و حتی ناحیه وسیعی فراتر از یک کشور باشد.

انواع نواحی سیاسی

با توجه به مقیاس فضای جغرافیایی و نظام مدیریت که یک فضای جغرافیایی را اداره می‌کند، نواحی سیاسی به انواع مختلف تقسیم می‌شوند که عبارت‌اند از: ناحیه سیاسی فروملی، ملی، فراملی (منطقه‌ای) و ویژه.

۱- ناحیه سیاسی فروملی

یک واحد جغرافیایی مانند روستا، شهر، بخش، شهرستان و استان است که تحت مدیریت دهرداری، شهرداری، بخشداری، فرمانداری و استانداری قرار دارد.

ناحیه فروملی — شهرستان‌های استان خراسان جنوبی

ناحیه ملی — کشور مستقل ایران

۲- ناحیه سیاسی ملی

هر کشور مستقل که نظام حکومتی مستقلی دارد، یک ناحیه سیاسی ملی محسوب می‌شود.

ناحیه سیاسی فراملی - اتحادیه اروپا

۳- ناحیه سیاسی فراملی (منطقه‌ای)

عبارت است از چند کشور که تحت اداره یک نظام مدیریت منطقه‌ای قرار گرفته‌اند؛ مانند اتحادیه اروپا.

اتحادیه اروپا از ۲۷ کشور اروپایی تشکیل شده است. این کشورها مستقل‌اند اما با هم متحد هستند و پذیرفته‌اند که از نظام مدیریت مشترکی تبعیت کنند. کشورهای عضو این اتحادیه برای تحقق مدیریت مشترک، رؤسای را برای شورا و مجلس قانون‌گذاری اروپا، بانک مرکزی اروپا و نظایر آن انتخاب می‌کنند.

کشورهای اتحادیه اروپا در امور سیاست خارجی، کشاورزی، تجارت، محیط زیست و نظایر آن، از اصول و شیوه‌های مشترکی پیروی می‌کنند. اغلب کشورهای اتحادیه اروپا یورو را به عنوان واحد پول مشترک پذیرفته‌اند. همچنین، برای تسهیل رفت‌وآمد مردم به برخی کشورهای عضو به منظور زندگی، کار، تحصیل یا سرمایه‌گذاری، اخذ روادید (ویزا) بین این کشورها لغو شده است و افراد می‌توانند بر طبق پیمان «شنگن» آزادانه و بدون نیاز به روادید به این کشورها، سفر کنند.

۴- ناحیه سیاسی ویژه

ناحیه‌ای است که نظام مدیریت مخصوص به خود دارد؛ مانند نواحی خودمختار و مناطق آزاد تجاری.

• نواحی خودمختار به استان‌ها یا ایالت‌هایی گفته می‌شود که به دلیل شرایط قومی و مذهبی و نظایر آن، از استقلال محدودی برخوردارند و در امور سیاست خارجی و دفاع، تابع حکومت مرکزی هستند. به عبارت دیگر، خودمختاری، استقلال محدود یک واحد سیاسی در اداره امور خود در داخل یک کشور است.

از نواحی خودمختار جهان می‌توان به نخجوان در جمهوری آذربایجان، بندر هنگ‌کنگ (چین) و کردستان در عراق اشاره کرد.

• مناطق آزاد تجاری چنان‌که در درس قبل گفته شد، مناطقی هستند که برخی قوانین و مقررات کشور در آنها اجرا نمی‌شود؛ برای مثال، اتباع خارجی می‌توانند بدون اخذ روادید (ویزا) از قبل، به مناطق آزاد تجاری یک کشور وارد شوند و یا قوانین مالیاتی و گمرکی کشورها در مورد سرمایه‌گذاری در مناطق آزاد اجرا نمی‌شود.

ناحیه سیاسی ویژه - ناحیه خودمختار نخجوان

ناحیه سیاسی ویژه - منطقه آزاد قشم - ایران

همه نواحی سیاسی، اعم از فروملی، ملی، فراملی و ویژه، سه رکن اصلی دارند:
قلمرو و فضای جغرافیایی، سازه انسانی و نظام مدیریت.

کانون ناحیه سیاسی

هر ناحیه سیاسی کانونی دارد که محل تمرکز قدرت سیاسی است و قدرت سیاسی از آن نقطه در سطح ناحیه سیاسی اعمال می‌شود. کانون نواحی سیاسی همان پایتخت‌ها، مراکز ایالت‌ها و استان‌ها و شهرهای مهم ناحیه‌ای یا مقر سازمان‌های بین‌المللی هستند.

فضای جغرافیایی ناحیه سیاسی

هر ناحیه سیاسی فضای جغرافیایی را در بر می‌گیرد و نظام مدیریت، برای اداره بهتر امور، آن فضا را به واحدهایی تقسیم بندی کرده است. برای مثال فضای جغرافیایی کشور ما به استان، شهرستان و... تقسیم بندی شده است.

مرز ناحیه سیاسی

هر ناحیه سیاسی دارای مرز و قلمروی است. خطوط مرزی حد اعمال اراده سیاسی یک نظام مدیریت یا حکومت هستند. به عبارت دیگر، از آن حد به بعد، مدیریت و اراده سیاسی نهاد فرمانروایی، قابلیت اعمال و اجرا ندارند. به تصویر روبه رو توجه کنید. رابطه تابلو با مرز ناحیه سیاسی چیست؟ توضیح دهید.

فعالیت

۱- الف) چرا شهرستان و استان، ناحیه سیاسی محسوب می‌شود؟
ب) چرا دانش‌آموزی که مدرسه‌اش در ناحیه ۶ آموزش و پرورش یک شهر قرار گرفته است، نمی‌تواند برای پیگیری امور کارنامه خود به ناحیه ۷ آموزش و پرورش آن شهر مراجعه کند؟ چرا فردی که می‌خواهد شماره پلاک خودرو دریافت نماید در استان کرمان زندگی می‌کند، نمی‌تواند در استان یزد این کار را انجام دهد؟ توضیح دهید.

۲- با توجه به پیش‌دانسته‌های خود، درباره استان محل زندگی‌تان به عنوان یک ناحیه سیاسی توضیح دهید.

قلمرو جغرافیایی: (مساحت و موقعیت نسبی).....

سازه انسانی: (تعداد کل جمعیت استان و ترکیب آن).....

نظام مدیریت: (سازمان اداره کننده و مرکز یا کانون آن).....

جغرافیای سیاسی

اکنون که مفهوم ناحیه سیاسی را دریافتید، خوب است بدانید مطالعه نواحی سیاسی یکی از موضوعات رشته «جغرافیای سیاسی» است. جغرافیای سیاسی شاخه‌ای از علوم جغرافیایی است. عنوان جغرافیای سیاسی، از دو عنصر «جغرافیا» و «سیاست» ترکیب شده است؛ زیرا جغرافیا و فضای جغرافیایی بر تصمیمات سیاسی، تأثیر می‌گذارند و برعکس، سیاست و تصمیم‌گیری‌های سیاسی نیز روی فضای جغرافیایی اثر می‌گذارند و آنها را تغییر می‌دهند.

برای اینکه هر چه بیشتر به این رابطه پی ببرید، مثال‌ها را بخوانید و فعالیت را انجام دهید.

۱

مثال

• تصمیم‌گیری‌های مدیریت سیاسی و اداری یک ناحیه بر فضای جغرافیای آن ناحیه تأثیر می‌گذارد؛ برای مثال، کلان‌شهر مشهد از جمله شهرهایی است که میزان سفرهای درون‌شهری در مناطق مرکزی آن، به‌ویژه در ایام تابستان، بسیار زیاد است. مراکز مهم تجاری، مذهبی، فرهنگی و خدماتی این شهر بیشتر در مرکز آن مستقر شده‌اند. همین امر موجب راه‌بندان‌های شدید، اتلاف وقت مردم و آلودگی هوا شده است.

شورای ترافیک استان خراسان رضوی و سازمان حمل و نقل شهرداری مشهد با طراحی و اجرای محدوده طرح ترافیک زوج و فرد، سعی در حل این مشکل کرده‌اند. براساس این طرح، ورود خودروهای غیرمجاز به محدوده تخلف محسوب می‌شود و جریمه دارد. برای کنترل این محدوده، دوربین‌های مخصوصی در معابر نصب شده‌اند. آمدوشد در محدوده طرح ترافیک بیشتر با وسایل حمل و نقل عمومی صورت می‌گیرد.

اجرای طرح ترافیک چه تأثیراتی بر فضای جغرافیایی این ناحیه دارد؟

مثال

۲

• منطقه خلیج فارس منطقه‌ای مهم و حیاتی است زیرا این منطقه در حال حاضر مهم‌ترین انبار نفت جهان است و کشورهای عمده صادر کننده نفت در این منطقه واقع اند. وجود آبراهه مهمی چون تنگه هرمز و دسترسی به آب‌های آزاد اقیانوس‌ها از طریق آن، اهمیت خاصی به این منطقه داده است. خلیج فارس از دیرباز مورد توجه قدرت‌های بزرگ جهان بوده است.

در گذشته، کشورهای استعمارگر روسیه و انگلستان برای دستیابی به این منطقه با یکدیگر به رقابت می‌پرداختند. امروزه نیز کشورهای سلطه‌گر نظیر آمریکا و انگلیس با ایجاد پایگاه‌های نظامی و نفوذ در کشورهای اطراف خلیج فارس، سعی می‌کنند کنترل این منطقه را به دست گیرند. از این رو، منطقه خلیج فارس سیاست‌های جهانی را تحت تأثیر قرار می‌دهد و موجب کشمکش بین حکومت‌ها می‌شود.

مثال

۳

• شبه‌جزیره کریمه در شمال دریای سیاه و جنوب اوکراین واقع شده است. این شبه‌جزیره که یک منطقه گردشگری و کشاورزی نیز است، موقعیت جغرافیایی مهمی دارد. کریمه تا پیش از «فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی*» بخشی از خاک اوکراین محسوب می‌شد. در سال ۲۰۱۶ میلادی، مردم کریمه در یک همه‌پرسی خواهان الحاق (پیوستن) جمهوری خودمختار کریمه به روسیه شدند و به این ترتیب، کریمه به روسیه پیوست. روسیه در این شبه‌جزیره پایگاه‌های دریایی دارد. دولت‌های غربی معتقدند که تسلط بر منطقه کریمه، فرمانروایی بر دریای سیاه و منطقه اوراسیاست و به همین دلیل، به پیوستن کریمه به روسیه اعتراض دارند. امروزه این شبه‌جزیره به موضوع کشمکش بین اوکراین و روسیه با مداخله آمریکا و دولت‌های غربی عضو پیمان ناتو* تبدیل شده است.

موقعیت جغرافیایی شبه جزیره کریمه

منظره‌ای از شبه جزیره کریمه

مثال

۴

• توافق‌ها و تصمیمات سیاسی و اقتصادی حکومت‌ها بر فضای جغرافیایی تأثیر می‌گذارد. در سال ۱۹۸۶ میلادی، براساس تصمیم و توافق حکومت‌های انگلستان و فرانسه طی قرارداد مشترکی، عملیات احداث تونل مانس آغاز شد و سرانجام، در سال ۱۹۹۴ میلادی این تونل افتتاح گردید. تونل مانس با ۵۲ کیلومتر طول، در ۴۰ متری زیر دریا ساخته شده است. این تونل که برخی آن را یکی از عجایب هفت‌گانه جدید جهان نامیده‌اند، انگلستان را که از قاره اروپا جدا مانده بود، به آن قاره متصل کرده است. سفر مردم به دو کشور فرانسه و انگلستان را نیز از طریق قطار به یکدیگر آسان نموده و به این ترتیب، روابط اقتصادی و تجاری بین این کشور با قاره اروپا تسهیل شده است.

مثال

۵

• سیاست‌ها و تصمیماتی که حکومت یک کشور در زمینه اقتصاد، اشتغال و توزیع درآمد اتخاذ می‌کند و همچنین نوع برنامه‌ریزی و بودجه‌ای که به نواحی مختلف کشور (شهر، روستا، استان و ...) اختصاص می‌دهد، بر توزیع امکانات و تجهیزات در نواحی مختلف اثر می‌گذارد. در نتیجه، ممکن است توزیع امکانات مناسب و عادلانه یا به دور از عدالت باشد و چشم‌اندازها و فضاهای جغرافیایی متفاوتی ایجاد شود.

خیابانی در مانیل پایتخت فیلیپین

بیش از چهار میلیون نفر از مردم فیلیپین در زاغه‌ها زندگی می‌کنند.

استفاده از کار کودکان در جمع‌آوری زباله - فیلیپین

ایدئولوژی حکومت‌ها بر فضای جغرافیایی تأثیر می‌گذارد. به تصاویر زیر توجه کنید.

بانوان در فضای مخصوص خود به راحتی و با رعایت موازین شرعی و دینی ورزش و تفریح می‌کنند. ساختن این نوع فضاهای جغرافیایی تجلی ایدئولوژی اسلامی و توجه به ارزش‌های دینی در حکومت اسلامی است.

دو قطبی شدن شهرها و پیدایش مناطق مرفه‌نشین، که به طبقه ثروتمند اختصاص دارد و مناطق فقیرنشین که فاقد امکانات اند، از ویژگی‌های ایدئولوژی سرمایه‌داری است.

آثار معماری سوسیالیستی در اتحاد شوروی سابق و کشورهای اروپای شرقی دیده می‌شود. ایدئولوژی سوسیالیسم با مالکیت خصوصی مخالف است و منافع جمعی را بر منافع فردی مقدم می‌شمارد و بر تساوی و برابری تأکید می‌کند. از این رو، در فضاهای شهری این کشورها بلوک‌های مسکونی یک‌دست و هم‌شکل که نمای یکسان دارند، فراوان مشاهده می‌شود.

گفت و گو کنید

گفت‌وگو کنید و پاسخ دهید.

- ۱- کدام یک از مثال‌های ۱ تا ۶، تأثیر فضای جغرافیایی بر سیاست و کدام یک تأثیر تصمیم‌گیری‌های سیاسی را بر فضای جغرافیایی نشان می‌دهد؟
- ۲- الف) به نظر شما، کدام یک از مثال‌ها تأثیرات متقابل جغرافیا و سیاست را نشان می‌دهد؟ ب) از این مثال‌ها چه نتیجه‌ای می‌گیرید؟
- ۳- آیا می‌توانید یک منطقه جغرافیایی - به جز آنچه در مثال‌ها بیان شد - را نام ببرید که روی سیاست‌های جهانی تأثیر می‌گذارد؟

اکنون با توجه به مثال‌ها و فعالیتی که انجام دادید، به تعریف جغرافیای سیاسی بهتری می‌برید. برای جغرافیای سیاسی، تعاریف متعددی ارائه شده است اما به‌طور کلی،

جغرافیای سیاسی علم مطالعه کنش‌های متقابل جغرافیا و سیاست است و پیامدهای تأثیر این دو بر یکدیگر را تحلیل می‌کند.

پیش‌گامان جغرافیای سیاسی

موضوع جغرافیای سیاسی پیشینه‌ای طولانی دارد. در دوره باستان، اندیشمندان و فلاسفه و مورخان چون افلاطون و ارسطو و هرودت و استرابو به مطالعه روابط کشورها و حکومت با محیط طبیعی‌شان توجه کردند. در دوره شکوفایی فرهنگ و تمدن اسلامی و رکود علمی در اروپا، حکیمان و سفرنامه‌نویسان و مورخان چون ابن‌بطوطه،

آن روبرت ژاک تورگو (۱۷۸۱-۱۷۲۷م.)

فارابی، ناصر خسرو و... نظریه‌هایی در موضوع حکومت و همچنین شرایط طبیعی سرزمین‌ها مطرح کردند. ابن‌خلدون اندیشمند مسلمان اولین کسی است که نظریه‌ای مدون درباره کشور و دولت ارائه نمود و به موضوع قبیله و شهر در محیط بیابانی توجه کرد. با ورود به دوره نوزایی و از سده شانزدهم میلادی به بعد، به تدریج زمینه‌های وضع عنوان «جغرافیای سیاسی» و پدید آمدن این رشته علمی فراهم شد.

● بنابر مطالعاتی که تاکنون انجام شده ژاک تورگو، فیلسوف و سیاستمدار فرانسوی، نخستین کسی است که در سال ۱۷۵۱ میلادی - یعنی بیش از ۲۶۵ سال قبل - عنوان جغرافیای سیاسی را در دانشگاه سوربن به کار برد. وی طرح کتابی با عنوان جغرافیای سیاسی را ارائه داد. تورگو جغرافیای طبیعی را پایه و بنیاد جغرافیای سیاسی می‌دانست و به ارتباط میان هنر حکومت‌داری و کشورداری با محیط طبیعی و رابطه ملت و حکومت توجه داشت. تورگو جغرافیای سیاسی را علم کشورداری می‌دانست.

ایمانوئل کانت (۱۸۰۴-۱۷۲۴م.)

● ایمانوئل کانت، فیلسوف معروف آلمانی، بیش از بیست سال در دانشگاه انسان‌شناسی و جغرافیا تدریس کرد. او از نخستین کسانی است که ضمن توجه به جغرافیای طبیعی و انسانی، در آثار خود از عنوان جغرافیای سیاسی استفاده کرده است. او جغرافیای سیاسی را دانش جهانی و با ارزشی می‌دانست که در پی‌ریزی نظام‌های سیاسی و حقوقی تأثیرگذار است.

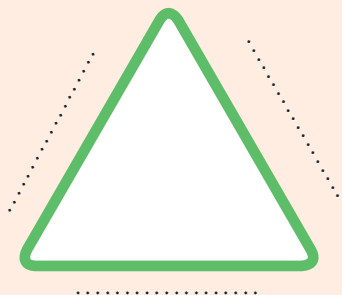

فردریش راتزل (۱۸۴۴-۱۹۰۴م.)

● فردریش راتزل از مشهورترین پیش‌گامان جغرافیای سیاسی است. راتزل، زیست‌شناس و جغرافی‌دان آلمانی، در سال ۱۸۹۷ میلادی کتاب «جغرافیای سیاسی» را نوشت و نظریه معروف «فضای زیستی یا حیاتی» را مطرح کرد. به نظر او، کشورها و حکومت‌ها همواره درگیر کشمکش بر سر تصاحب و کنترل فضای جغرافیایی هستند.

فعالیت

۱- سه رکن ناحیه سیاسی را روی سه ضلع بنویسید.

۲- در جاهای خالی کلمات مناسب بنویسید و سپس، جغرافیای سیاسی را تعریف کنید.

جغرافیای سیاسی

.....
.....

برای دریافت اطلاعات و تصاویر بیشتر درباره این درس به لوح فشرده پیوست کتاب یا پایگاه اینترنتی شبکه رشد به نشانی www.roshd.ir مراجعه کنید.

ارائه در کلاس

یکی از این دو فعالیت را انجام دهید.

۱- در هر گروه، یکی از مثال‌های شماره ۲، ۳، ۴، یا ۵ را انتخاب کنید و درباره تأثیرات متقابل فضای جغرافیایی و سیاست در هر ناحیه مطالبی مفصل تر از آنچه در کتاب آمده، تهیه کنید و در کلاس ارائه دهید. در ارائه خود از نقشه، عکس و سایر رسانه‌ها استفاده کنید.

۲- باراهنمایی معلم، درباره تأثیرات یک تصمیم‌گیری سیاسی بر یکی از نواحی جغرافیایی کشور یا فضای جغرافیایی محل سکونت خودتان، موضوعی را انتخاب کنید و درباره پیامدهای آن مطلبی تهیه کنید و در کلاس ارائه دهید. در ارائه خود از نقشه، عکس و سایر رسانه‌ها استفاده کنید.

مهارت‌های جغرافیایی

روی یک اطلس جغرافیایی یا نقشه دیواری جهان‌نما که در کلاس شما نصب شده است، مکان‌های زیر را پیدا کنید و موقعیت نسبی آنها را توضیح دهید:

بندر هنگ‌کنگ،

شبه‌جزیره کریمه،

تونل مانس،

جمهوری نخجوان،

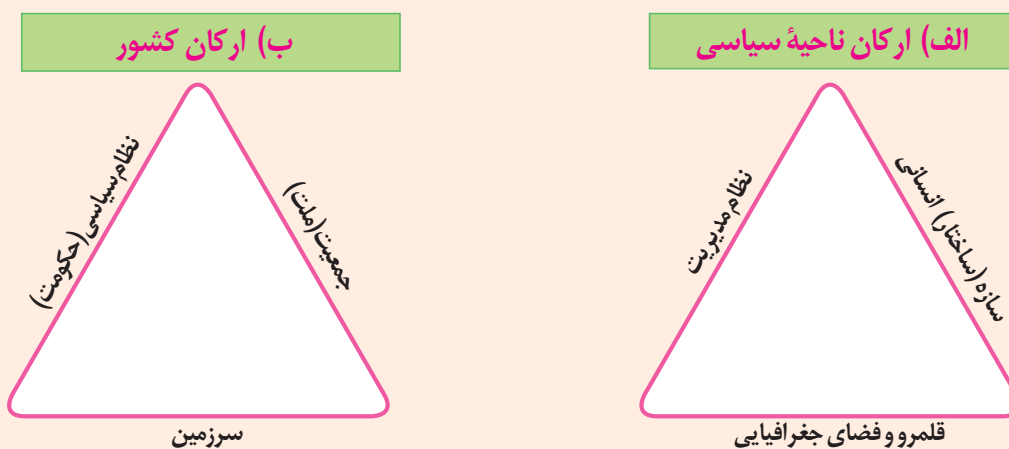
منطقه آزاد تجاری قشم.

کشور، یک ناحیهٔ سیاسی

در درس گذشته آموختیم که کشور یکی از انواع نواحی سیاسی است. چند کشور نام ببرید. فکر کنید و بگویید چه چیزی موجب می‌شود که این واحدهای سیاسی را «کشور» بنامیم؟ در این درس با ویژگی‌های کشورهای عنوان یک ناحیهٔ سیاسی آشنا می‌شوید.

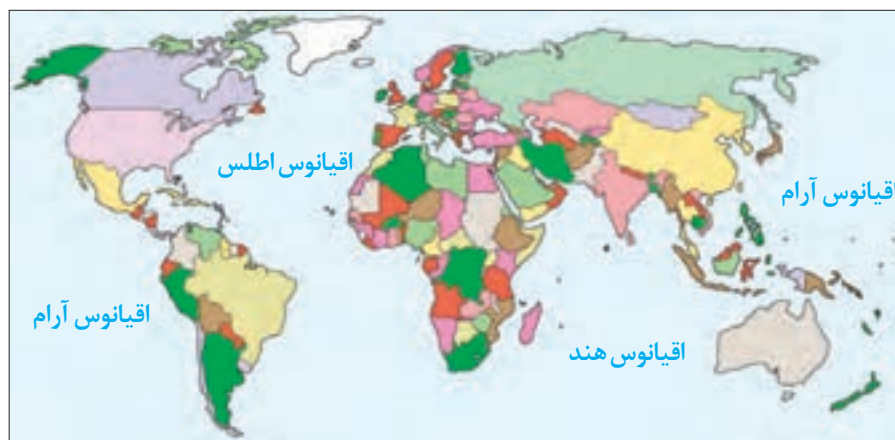
فعالیت

۱- با توجه به آنچه در درس قبل خوانده‌اید، رابطهٔ تصویر الف و ب را توضیح دهید.

۲- آیا می‌توانید با توجه به آنچه در تصویر ب مشاهده می‌کنید، «کشور» را تعریف کنید؟ تعریف خودتان را یادداشت کنید.

به نقشهٔ کشورهای جهان توجه کنید. روی نقشه نواحی سیاسی مختلف را می‌بینید که از یکدیگر مستقل‌اند. این نواحی، کشورها هستند. امروزه ۱۹۳ کشور مستقل در جهان وجود دارد که عضو سازمان ملل متحدند. از هر قاره چند کشور را نام ببرید.

همان‌طور که آموختید، کشور حداقل سه رکن بنیادی دارد :

۱- سرزمین: هر کشور بخشی از سطح زمین را اشغال کرده و زیستگاه مشترک افرادی است که به آن کشور تعلق دارند. هیچ کشوری بدون سرزمین قابل تصور نیست.

۲- جمعیت (ملت): هر کشور دارای جمعیتی است که در محدوده سرزمین مستقر و مقیم‌اند و برای اداره امور خود نظام سیاسی و حکومتی تأسیس می‌کنند.

۳- نظام سیاسی: در واقع، همان حکومت است که وظیفه اداره امور سرزمین و جمعیت را بر عهده دارد.

البته درباره موجودیت یک کشور علاوه بر سه رکن سرزمین، جمعیت (ملت) و حکومت بر عنصر چهارمی نیز تأکید می‌شود که «حاکمیت» است. حاکمیت یعنی داشتن استقلال و بی‌نیاز بودن از نظارت دولت‌های خارجی. حاکمیت یک کشور نشان‌دهنده استقلال و اقتدار سیاسی آن است. اکنون تعریف کشور را بخوانید و با تعریف خودتان، که یادداشت کرده‌اید، مقایسه کنید.

کشور عبارت است از یک ناحیه سیاسی مستقل که دارای سرزمین مشخص، جمعیت دائمی و مقیم و حکومت مرکزی است و بر امور داخلی و خارجی خود حاکمیت دارد.

در این بخش، ویژگی‌های سه رکن بنیادی کشور را بیشتر مطالعه می‌کنیم.

سرزمین

فضا و قلمرو جغرافیایی یک کشور، سرزمین آن است. فضا یا سرزمین یک کشور دارای منابعی است و عرصه‌ای برای فعالیت‌های اقتصادی و کار و زندگی مردم آن کشور محسوب می‌شود. وسعت سرزمین در کشورهای مختلف متفاوت است. سرزمین چه مکان تولد افراد باشد و چه محل سکونت آنها، یکی از بنیادهای هویتی آنان را تشکیل می‌دهد. هویت مکانی احساس تعلق است که به واسطه ارتباط با یک مکان در یک فرد یا گروهی از افراد برانگیخته می‌شود. معمولاً وقتی دو فرد ناآشنا به هم می‌رسند، یکی از پرسش‌های آنها از یکدیگر این است: اهل کجایی؟ اهل جایی بودن نشان‌دهنده مکانی است که فرد به آن تعلق، دلبستگی و عاطفه دارد، آن را خانه، بوم و وطن خود می‌داند.

پس، انسان‌ها نسبت به مکان‌ها و فضاهای خاص نوعی وابستگی از خود نشان می‌دهند. یکی از این فضاها، میهن است. البته وابستگی‌های مکانی و فضایی سطوح مختلفی مانند زادگاه، شهرستان، استان، کشور و قاره را دربرمی‌گیرد.

تعلق‌ها یا وابستگی‌های زادگاهی و وطنی بسیار پایدار و عمیق‌اند. به همین سبب، دیده می‌شود حتی کسانی که سال‌ها از وطن خود دور بوده‌اند، آرزوی بازگشت به وطن را دارند. آنها با وجود سال‌ها دور بودن از وطن، از افتخارات و پیروزی‌های کشور خود احساس غرور و شادمانی می‌کنند و دوست دارند کشورشان را سربلند ببینند.

فعالیت

- ۱- فکر کنید که به کدام مکان‌ها احساس تعلق و وابستگی عاطفی دارید. علت احساس تعلق خود را توضیح دهید.
- ۲- به نظر شما، وابستگی و تعلق عاطفی مردم یک کشور به وطن خود چه آثار و پیامدهایی برای آن کشور دارد؟ نظر خود را با مثال، توضیح دهید.

الف) مرز

● هر کشور برای مشخص کردن قلمرو جغرافیایی خود به تعیین مرز نیاز دارد. مرز، خطی اعتباری و قراردادی است که برای تعیین حدود یک ناحیه سیاسی، از جمله کشور، بر روی زمین مشخص می‌شود.

مرزهای سیاسی مهم‌ترین عامل تشخیص و جدایی کشورها از یکدیگرند. مرزها از این نظر اهمیت دارند که قلمرو رسمی اعمال مدیریت سیاسی هر کشورند و حدود حاکمیت و اداره یک حکومت را تعیین می‌کنند. مرز، آخرین حد قلمرو زمینی، دریایی و هوایی هر کشور است.

همان‌طور که در سال ششم ابتدایی خواندید، ابتدا کشورها برای تعیین خطوط مرزی به توافق می‌رسند و سپس، طبق نقشه ترسیم شده از محل عبور خطوط مرزی، روی زمین علامت‌گذاری می‌کنند.

امروزه خطوط مرزی کشورها ارزش حقوقی و بین‌المللی دارند؛ زیرا محدوده‌های کشورهای هم‌مرز در اسناد سازمان ملل متحد ثبت می‌شود.

نمونه میله‌ها و علائم مرزی

بستن مرز با ایجاد سیم خاردار

انواع مرز

مرز بین کشورها را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد :

۱- مرزهای طبیعی؛ ۲- مرزهای غیر طبیعی (مصنوعی).

۱- مرزهای طبیعی: خطوط مرزی برخی کشورها با استفاده از پدیده‌های طبیعی مانند رود، کوه، بیابان، دریاچه، تالاب و... مشخص می‌شود. به عبارت دیگر، مبنای تعیین مرز دو کشور، پدیده‌های طبیعی هستند که بین آن دو قرار گرفته‌اند.

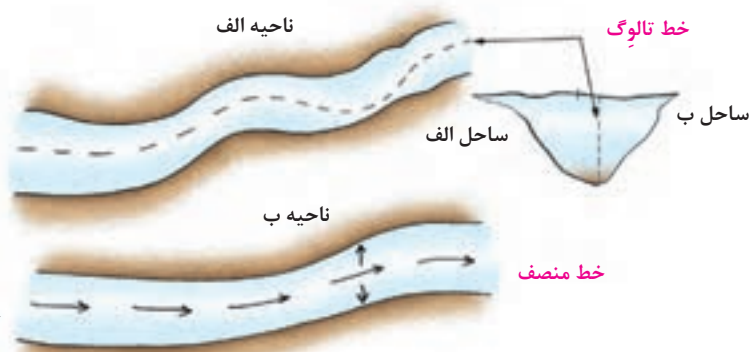
کوه پیرنه - حد فاصل فرانسه و اسپانیا

● **کوه‌ها:** گاهی برای تعیین خط مرزی از امتداد ارتفاعاتی که میان دو کشور قرار گرفته است، استفاده می‌کنند. برای تعیین خط مرزی در امتداد رشته‌کوه‌ها، خط‌الرأس کوه‌ها در نظر گرفته می‌شود. خط‌الرأس خطی است که از متصل کردن نوک بلندترین نقاط کوهستانی به یکدیگر به وجود می‌آید.

● **رودها:** اگر یک رود مرز بین دو کشور باشد، برای تعیین مرز از خط‌منصف یا تالوگ استفاده می‌کنند. خط‌منصف خطی است که از وسط رودخانه می‌گذرد و فاصله مرز از هر دو ساحل به یک اندازه است. ممکن است خط مرزی عمیق‌ترین نقاط بستر رود را به هم متصل کند که به آن تالوگ می‌گویند. در رودهای قابل کشتی‌رانی، تالوگ بهترین خط مرزی است؛ چون هر دو کشور حق کشتی‌رانی در دو طرف آن را دارند.

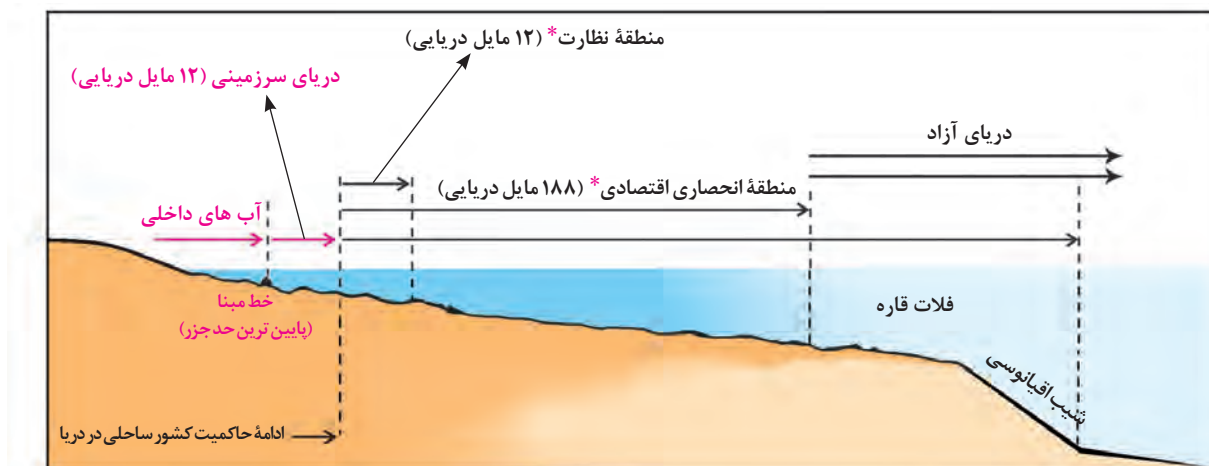

اروندروند - مرز ایران و عراق

تعیین خط مرزی رود به صورت تالوگ و خط منصف

● **دریاها:** بیشتر کشورهای جهان و از جمله کشور ما به علت مجاورت با یک یا چند دریا، مرزهای دریایی دارند. معمولاً تعیین مرزهای دریایی بین کشورها کار آسانی نیست. برای تعیین مرز دریایی، ابتدا خط مبنا را معین می‌کنند. خط مبنا پایین‌ترین حد جزر در دریاست. به آب‌های پشت خط مبنا (به طرف ساحل) آب‌های داخلی می‌گویند که کشور مجاور دریا مالک آنهاست. از خط مبنا به سمت دریا تا حدود ۱۲ مایل دریایی (هر مایل دریایی برابر با ۱۸۵۲ متر است) دریای سرزمینی نامیده می‌شود که آن هم متعلق به کشور مجاور دریاست اما سایر کشورها در آن منطقه حق عبور و مرور بدون ضرر* را دارند.

مأخذ نقشه: نیروی دریایی جمهوری اسلامی ایران

«آب‌های آزاد» به بخش‌هایی از دریا گفته می‌شود که در مالکیت هیچ کشوری قرار ندارند. در آب‌های آزاد کشتی‌رانی، فعالیت نظامی، ماهیگیری، ایجاد تأسیسات و تحقیقات برای همه کشورهای آزاد است؛ مشروط به اینکه مُخَلّ دریانوردی بین‌المللی نباشد.

۲- مرزهای غیرطبیعی (مصنوعی): در بخش‌هایی از زمین که امکان استفاده از پدیده‌های طبیعی برای تعیین خطوط مرزی وجود نداشته باشد، با استفاده از مختصات جغرافیایی (مدارها و نصف‌النهارها)، خط مرزی تعیین می‌شود؛ مانند مرز بین کانادا و آمریکا روی مدار ۴۹ درجه شمالی. مرزهای غیرطبیعی یا مصنوعی همچنین با توافق دو کشور همجوار بر روی زمین تعیین و علامت گذاری می‌شود؛ مانند مرز ایران و افغانستان.

فعالیت

(ب)

مرز بین بلژیک و هلند

(الف)

مرز بین سه کشور در آمریکای جنوبی

- ۱- تصویر الف چه نوع مرزی را نشان می‌دهد؟ با مراجعه به نقشه آمریکا جنوبی، موقعیت کشورها و رودهای مرزی آنها را توضیح دهید.
- ۲- تصویر ب چه نوع مرزی را نشان می‌دهد؟ با توجه به آنچه پیش‌تر درباره اتحادیه اروپا گفته شد، توضیح دهید.
- ۳- دوازده مایل دریایی چند کیلومتر است؟ حساب کنید.
- ۴- **بیندیشیم** : رود به عنوان یک پدیده طبیعی برای تعیین مرز سیاسی دو کشور ممکن است طی زمان چه مشکلاتی ایجاد کند؟ - چرا بهترین خط مرزی در رودخانه‌های قابل کشتی رانی خط تالوگ است؟

انواع مرزها از نظر پیدایش و شکل‌گیری

مرزها از نظر چگونگی پیدایش با یکدیگر متفاوت‌اند. نحوه شکل‌گیری و ایجاد مرزها تأثیر زیادی در امنیت و همکاری یا به عکس، اختلاف و کشمکش بین کشورهای همسایه دارد. مرزها را از نظر پیدایش می‌توان به سه گروه تقسیم کرد:

● **مرزهای پیشتاز (قبل از سکونت):** مرزهایی هستند که از زمان‌های قدیم در نواحی خالی از سکنه ترسیم شده‌اند و بعدها نیز مورد قبول ساکنان دو کشور همسایه قرار گرفته‌اند؛ مانند مرز بین کانادا و آلاسکا که بعدها به تدریج مردم در دو طرف آن اسکان یافتند. این نوع مرزها مشکلی ایجاد نمی‌کنند.

● **مرزهای تطبیقی:** مرزهایی هستند که با در نظر گرفتن شرایط فرهنگی تعیین می‌شوند و گروه‌های انسانی را، که از نظر قومی، زبانی، دینی و غیره متفاوت‌اند، از یکدیگر جدا می‌کنند؛ مانند مرز بین هند و پاکستان که پس از جدایی و استقلال پاکستان از هند، در تعیین آن دقت شد تا منطقه مسلمان‌نشین از هندونشین جدا شود.

● **مرزهای تحمیلی:** مرزهایی هستند که در تعیین آنها شرایط فرهنگی در نظر گرفته نشده است. در نتیجه، افراد یک ملت یا قوم را که دارای دین و زبان مشترک‌اند، از هم جدا می‌کند و موجب می‌شود در دو کشور همسایه و در دو حکومت جداگانه قرار بگیرند؛ مانند مرزهایی که کشورهای استعمارگر در قاره آفریقا بر مبنای قلمرو نفوذ و حاکمیت خود و بدون توجه به اقوام و فرهنگ‌ها ایجاد کردند و یا مرز بین کره شمالی و کره جنوبی.

در سال ۱۹۴۵ میلادی، پس از پایان جنگ جهانی دوم و سال‌ها سیطره ژاپن بر شبه جزیره کره، این کشور به دو کشور کره شمالی و جنوبی تقسیم شد. در آن زمان، کشور کره شمالی به بلوک شرق کمونیستی، یعنی اتحاد جماهیر شوروی و اروپای شرقی، پیوست و کره جنوبی نیز تحت سیطره بلوک غرب، یعنی ایالات متحده آمریکا و اروپای غربی قرار گرفت. در زمان تقسیم کره به دو کشور، آمریکا و اتحاد جماهیر شوروی سابق توافق کردند مرز دو کشور روی مدار ۳۸ درجه تعیین شود. پس از تقسیم کره، بارها بین دو کشور حمله‌های نظامی و درگیری‌های مرزی رخ داده است و اختلافات تا امروز نیز ادامه دارد.

ملاقات پدر و فرزند پس از ۶۵ سال - مردم کره همواره از جدایی یکدیگر در رنج بوده‌اند. در ۱۵ سال اخیر، چندین بار امکان ارتباط بین نسل‌های قدیمی که خانواده‌هایشان در دو کشور کره شمالی و جنوبی زندگی می‌کنند به وجود آمده است. این ملاقات‌ها در منطقه‌ای واقع در کره شمالی صورت می‌گیرد و به افراد اهل کره جنوبی اجازه داده می‌شود برای مدت چند روز از مرز کره شمالی عبور کنند و اقوام خود را ببینند.

● **مرزهای هوایی:** هر کشور علاوه بر اینکه بر مرزهای زمینی و در صورت مجاورت با دریا بر دریای سرزمینی حاکمیت دارد، بر فضای بالای سرزمین خود نیز می‌تواند ادعای حاکمیت داشته باشد. به عبارت دیگر، مرز هر کشور مانند دیواری فرضی است که دورتادور سرزمین آن را احاطه کرده است و از طرف بالا نیز به سمت جو ادامه دارد. هواپیماها برای عبور از مرزهای هوایی هر کشور باید اجازه بگیرند و ورود خود را به آسمان آن کشور اطلاع دهند.

اهمیت مرزها

مرزبانان غیور و پرتلاش به‌طور شبانه‌روزی و تا پای جان از مرزهای کشور ایران پاسداری و محافظت می‌کنند.

مطالعه مرزها از دیرباز کانون پژوهش‌های جغرافیای سیاسی بوده است. مرزها در هر کشوری اهمیت خاصی دارند و امنیت و استقلال هر کشور به مرزهای آن وابسته است. مرزها حدّ حاکمیت ملی یک کشور محسوب می‌شوند.

● مرزها در روابط یک کشور با کشورهای همسایه تأثیرگذارند و می‌توانند عاملی برای ثبات و آرامش یا اختلاف و منازعه باشند. به همین دلیل، حساسیت زیادی نسبت به مرزها وجود دارد و نظارت و مراقبت ویژه‌ای بر آنها اعمال می‌شود.

منازعات مرزی سابقه‌ای طولانی دارند و از زمان جنگ جهانی دوم تاکنون، تقریباً نیمی از کشورهای دنیا درگیر اختلافات مرزی با کشورهای همسایه خود بوده‌اند.

● کشور ما حدود ۸۷۵۵ کیلومتر مرز مشترک با کشورهای همسایه دارد و با ۱۵ کشور از راه خشکی و دریا هم‌مرز است. حفاظت و مدیریت و کنترل مرزهای کشور بر عهده مرزبانان نیروی انتظامی و دفاع از مرزهای زمینی و هوایی و دریایی کشور در برابر تهدیدات خارجی بر عهده نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران است. مرزبانان پرتلاش شرایط دشوار محیطی مانند نگرانی در ارتفاعات و در گرما و سرمای طاقت‌فرسا را تحمل می‌کنند تا امنیت در کشور برقرار باشد و مردم بتوانند با آسودگی زندگی کنند.

● همچنین ساکنان نواحی مرزی (مرزنشینان) کشور ما همواره با مشارکت و همکاری با مرزبانان، از امنیت و استقلال کشور و مرزها دفاع کرده‌اند.

● مرزها تأثیر بسزایی در جابه‌جایی مسافران و مبادلات بازرگانی (صادرات و واردات کالا) و توسعه اقتصادی کشورها دارند. به همین دلیل، امن بودن یا ناامن بودن آنها بر رونق اقتصادی کشورها تأثیر می‌گذارد. امروزه ایران علاوه بر پایانه‌های مرزی هوایی در فرودگاه‌ها،

پاسگاه مرزی

بازارچه مرزی جوانرود - کرمانشاه

در نواحی مرزی زمینی بیش از 20° پایانه مرزی مسافری و حدود 50° پایانه مرزی مبادله کالا با همسایگان دارد که در مجاورت برخی از آنها، بازارچه مرزی نیز به وجود آمده است.

فعالیت

- ۱- در کدام یک از انواع مرزها حداقل کشمکش‌ها و اختلافات مشاهده می‌شود؟ چرا؟ در کدام یک امکان بروز اختلافات و ناآرامی‌ها بیشتر است؟ توضیح دهید.
- ۲- با مشاهده یک نقشه جنوب غربی آسیا، ۱۵ کشوری را که ایران از طریق خشکی و دریا با آنها هم مرز است، نام ببرید.
- ۳- الف) چرا باید از تلاش‌های مرزبانان کشور قدردانی کنیم؟ ب) با توجه به ارزش شغل «مرزبانی»، نامه‌ای برای قدردانی خطاب به مرزبان‌ها بنویسید. این نامه را در کلاس بخوانید.
- ۴- اگر تاکنون از یک پایانه مرزی یا بازارچه مرزی کشور عبور یا دیدن کرده‌اید، درباره موقعیت جغرافیایی آن منطقه و مشاهدات خود از سفر به منطقه مرزی برای هم کلاسی‌هایتان توضیح دهید.
- ۵- **بیندیشیم**: به نظر شما، ایجاد پایانه‌های مرزی کالا در نواحی مرزی ایران چه تأثیراتی بر اقتصاد این نواحی دارد؟ توضیح دهید.

ب) تقسیمات کشوری

در جغرافیای پایه دهم با تقسیمات کشوری ایران و سیر تحول تاریخی آن آشنا شدید. حکومت‌ها برای اداره آسان تر فضای جغرافیایی کشورها و ارائه خدمات مناسب به شهروندان، به مرزبندی سیاسی - اداری در داخل کشور می‌پردازند. میزان اختیارات واحدهای سیاسی درون کشور از نظر بودجه، تأمین منابع مالی و قوانین و... در کشورهای مختلف متفاوت است و به نوع نظام سیاسی آنها بستگی دارد.

پ) پایتخت، کانون سیاسی کشور

پایتخت چند کشور را نام ببرید. با توجه به آنچه تاکنون در درس تاریخ خوانده‌اید، بگوئید کدام شهرهای ایران قبل از تهران پایتخت بوده‌اند؟ آیا می‌توان کشوری را بدون پایتخت تصور کرد؟ چرا در طول تاریخ، هر حکومتی در هر ناحیه‌ای شکل گرفته ابتدا مکان خاصی را به عنوان پایتخت انتخاب کرده است؟

پایتخت مرکز اقتدار سیاسی یک کشور است و فرمان‌ها و تصمیمات سیاسی از این نقطه مرکزی در سراسر آن کشور پخش می‌شود. رؤسای قوای مقننه، مجریه و قضائیه و وزارت‌خانه‌ها و سازمان‌های اصلی دولت‌ها و همچنین سفارت‌خانه‌های خارجی در پایتخت‌ها مستقرند. پایتخت مکان تصمیم‌گیری‌های سیاسی و ملاقات سران یک کشور با نمایندگان حکومت‌های سایر کشورهاست.

پایتخت یک کشور معمولاً به بزرگ‌ترین و مهم‌ترین شهر یا کلان‌شهر* آن تبدیل می‌شود.

عوامل مختلفی در انتخاب یک مکان به‌عنوان پایتخت مؤثرند که برخی از مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:

- داشتن قابلیت‌های محیطی مناسب؛ مانند دسترسی به آب و اراضی حاصلخیز،
  - داشتن جمعیت قابل توجه،
  - در تقاطع راه‌های ارتباطی قرار داشتن، دسترسی آسان به سرتاسر کشور به‌ویژه مرزها،
  - داشتن قابلیت دفاعی مناسب و دور بودن از مرزها.
- برخی از پایتخت‌ها قدمت زیادی دارند و موقعیت پایتخت بودن خود را تا سال‌ها حفظ می‌کنند؛ مانند شهر پاریس.

توکیو ۱۳ میلیون نفر جمعیت

پاریس (۱۲ میلیون نفر جمعیت) قدمت پایتختی بیش از ۱۵۰۰ سال دارد و در مرکز انشعاب راه‌ها و شبکه‌های ارتباطی واقع شده است.

تهران ۸/۶۹۰/۰۰۰ نفر جمعیت

- در برخی کشورها به دلایل مختلف پایتخت از یک شهر به شهر دیگر منتقل می‌شود؛ مانند انتقال پایتخت از شهر ریودوژانیرو به برازیلیا در کشور برزیل یا انتقال پایتخت از کراچی به اسلام‌آباد در پاکستان.
- به طور معمول، تمرکز قدرت سیاسی و وزارت‌خانه‌ها و سازمان‌های دولتی، تمرکز اقتصادی نهادهای مالی و پولی و شرکت‌های بزرگ و ثروت و قدرت در پایتخت‌ها، موجب تبدیل آنها به کلان‌شهرها می‌شود که پیامدهایی چون رشد جمعیت، ترافیک، آلودگی هوا و کمبود مسکن و خدمات را به دنبال دارد.

گفت و گو کنید

- ۱- با توجه به آنچه در درس تاریخ خوانده‌اید، عوامل مؤثر در انتخاب تهران به پایتختی را تحلیل کنید.
- ۲- در سال‌های اخیر، طرح انتقال پایتخت از تهران به مکانی دیگر مطرح شده و حتی در مجلس شورای اسلامی نیز درباره آن گفت‌وگوهایی صورت گرفته است. این طرح موافقان و مخالفانی دارد. به نظر شما دو مزیت و دو پیامد منفی یا مشکل اجرای این طرح چیست؟

ملت

ملت، عنصر بنیادین یک کشور است و بدون آن کشور معنا و مفهومی ندارد. ملت جمعیتی است که در قلمرو یک سرزمین مشخص مستقر شده‌اند و اشتراکات تاریخی، زبانی، مذهبی و اقتصادی و آرمان‌های مشترکی دارند. هویت یک ملت ریشه در تاریخ و فرهنگ مشترک آن دارد و این هویت طی نسل‌های متوالی پدید آمده است. افراد یک ملت به دلیل همین اشتراکات با یکدیگر احساس هم‌بستگی می‌کنند. البته حس ملی‌گرایی تا وقتی مورد تأیید است که به میهن‌پرستی افراطی (ناسیونالیسم) یا برتری‌جویی یک ملت نسبت به دیگر ملت‌ها و نادیده گرفتن حقوق آنها نینجامد.

حکومت

هر کشوری برای اداره امور خود به نظام مدیریت نیاز دارد. آیا وظایف مدیریت مدرسه و فروشگاه را از درس قبل به خاطر می‌آورید؟ این وظایف در چند گروه طبقه‌بندی شده بودند؟ حکومت‌ها، نظام مدیریت کشورند و انواع مختلفی دارند، اما می‌توان گفت همه آنها سه وظیفه مهم بر عهده دارند. به نمودار زیر توجه کنید.

وظایف عمده مدیریت کشور

- (حراست از قلمرو و مرزهای کشور، دفاع در برابر هجوم دشمنان، حفظ منابع طبیعی و بهره‌برداری از آنها و ...)
- (وضع قوانین و مقررات، رسیدگی به اختلافات، قضاوت، خدمات‌رسانی به مردم و رفاه و تأمین اجتماعی و بهداشت، آموزش، خدمات فرهنگی، برقراری نظم و امنیت و ...)
- (روابط سیاسی، اقتصادی و فرهنگی با سایر کشورها، بستن پیمان‌ها و قراردادهای همکاری با نهادهای بین‌المللی، پیشگیری از جنگ، برقراری صلح و توسعه همکاری‌های تجاری و ...)

اداره امور سرزمین

اداره سازه یا ساختار انسانی

روابط خارجی

با توجه به هر یک از ستون‌ها، دست کم دو نمونه نهاد یا سازمان حکومتی را که در کشور ما وظایف مربوطه را به عهده دارند، نام ببرید.

الگوی مدیریت سیاسی فضا

حکومت‌ها از نظر مدیریت فضای جغرافیایی کشور و توزیع قدرت در پهنه سرزمین به سه گروه عمده تقسیم می‌شوند:

۱- نظام سیاسی تک ساخت (یکپارچه)

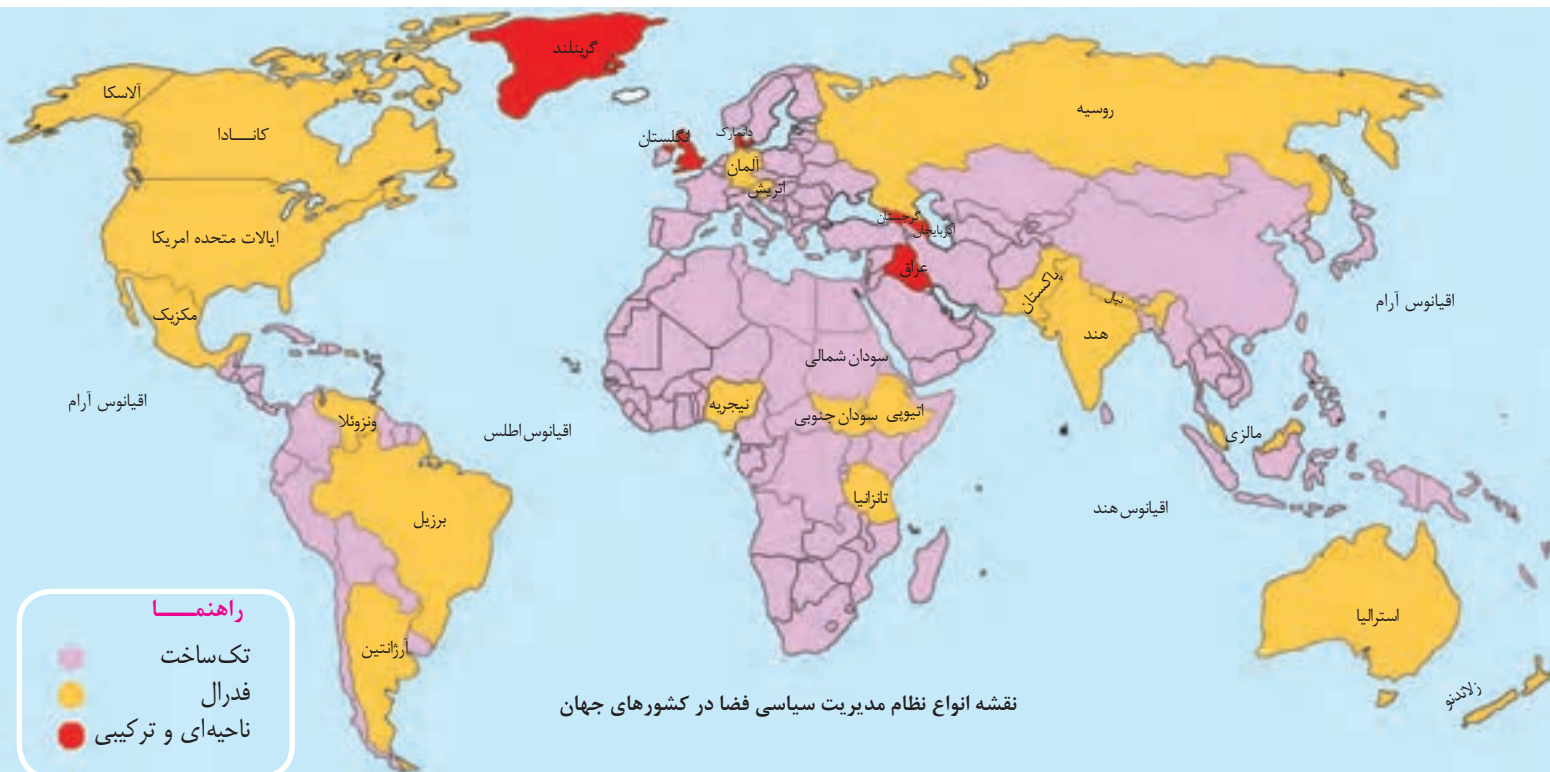
نظام سیاسی تک ساخت از اروپا به دیگر نقاط جهان راه یافته و کشور فرانسه از پیش گامان این الگو است.

در این نوع نظام سیاسی، کشور به واحدهای سیاسی و اداری کوچک‌تر مانند استان و شهرستان تقسیم می‌شود اما حکومت مرکزی حدود اختیارات آنها را تعیین می‌کند. در این نوع نظام اختیارات محلی محدود و نظام قانون‌گذاری و سیاست‌گذاری متمرکز است. قدرت سیاسی از یک کانون، یعنی پایتخت، به سایر نواحی کشور اعمال می‌شود و مدیریت‌های محلی، تصمیمات دولت مرکزی را اجرا می‌کنند. فقط، یک سطح قانون‌گذاری، یعنی مجلس ملی قانون‌گذاری، در مرکز وجود دارد و قوانین و مقررات و تشکیلات اداری در تمام کشور همسان است. برای مثال، در نظام سیاسی تک ساخت، تشکیلات ادارات آموزش و پرورش و قوانین و مقررات آن، شرایط ورود به دانشگاه و یا قوانین اقتصادی مربوط به تجارت و ... در همه نواحی کشور یکنواخت است.

۲- نظام سیاسی فدرال

در این نوع نظام سیاسی، کشور به چند ایالت تقسیم می‌شود و ایالت‌ها اختیارات زیادی دارند. حکومت و توزیع قدرت در سرزمین دو سطح دارد: الف) سطح فدرال (ملی و حکومت مرکزی) ب) سطح ایالت (منطقه).

هر ایالت علاوه بر وجود حکومت و نیروی تصمیم‌گیری در سطح ملی، قوه مقننه و مجریه و قضائیه مستقل نیز دارد. مجلس نمایندگان و سنا در مرکز کشور و مجلس ایالتی در هر ایالت مستقرند و قانون‌گذاری می‌کنند. به همین سبب، برخی قوانین ایالت‌ها با یکدیگر متفاوت‌اند و هر ایالت در امور و برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی و اجتماعی خود به‌طور مستقل تصمیم‌گیری و عمل می‌کند.

در این نوع نظام سیاسی، حکومت مرکزی نقش هماهنگ کننده و ارتباط دهنده ایالت‌ها را بر عهده دارد و ایالت‌ها در دفاع، سیاست خارجی و واحد پول ملی از حکومت مرکزی تبعیت می‌کنند.

برای مثال، در الگوی فدرال در کشوری مانند استرالیا، قوانین آموزش و پرورش، نوع برنامه‌های درسی و دوره‌های تحصیلی در ایالت‌های مختلف، متفاوت است.

البته باید توجه داشت که کشورهای فدرال و کشورهای یکپارچه از نظر واگذاری اختیارات به واحدهای سیاسی - اداری خود کاملاً شبیه به هم نیستند و درجه و میزان تمرکز حکومت و همچنین اختیارات واحدها در آنها متفاوت است.

۳- نظام سیاسی ناحیه‌ای و ترکیبی

در این نوع نظام، بخش اعظم کشور به صورت تک ساخت است؛ فقط یک یا چند بخش کوچک به صورت ناحیه‌ای و خودمختار اداره می‌شوند و مناطق خود مختار اختیارات سیاسی و اجرایی ویژه‌ای در ناحیه خود دارند. نظام سیاسی کشورهای عراق، جمهوری آذربایجان و انگلستان از این نوع است.

پیدایش و بقای یک کشور

کشورهای جهان بر پایه یک یا چند عامل به وجود می‌آیند و به حیات خود ادامه می‌دهند. هویت ملی، همبستگی ملی و پیوستگی سرزمینی از مهم‌ترین عوامل پیدایش و بقای یک کشورند و در صورتی که این عوامل تضعیف شوند، آن کشور در خطر نابودی و فروپاشی قرار می‌گیرد. پس، حکومت‌ها و ملت‌ها باید عوامل پیدایش و بقای کشور خود را بشناسند و برای حفظ و تقویت آنها بکوشند.

فعالیت

۱- با توجه به یک نقشه جهان نما، چند کشور دارای نظام فدرال و چند کشور با نظام یکپارچه نام ببرید.

۲- کدام کشور همسایه ایران با نظام فدرالی و کدام یک با نظام ناحیه‌ای و ترکیبی اداره می‌شود؟

۳- الف) جدولی با دو ستون رسم کنید و حداقل چهار ویژگی نظام سیاسی تک ساخت و چهار ویژگی نظام فدرال را داخل آن بنویسید.

تک ساخت	فدرال
.....	.....

ب) در کدام نظام سیاسی به تفاوت‌های جغرافیایی و فرهنگی بیشتر توجه می‌شود؟ در کدام نظام، حفظ همبستگی و وحدت ملی در شرایط بحرانی آسان تر است؟

۴- **بیندیشیم**: دو کشور آلمان غربی و شرقی، و یمن شمالی و جنوبی پس از اینکه سال‌ها به صورت دو کشور جداگانه در آمده بودند و با دو حکومت متفاوت اداره می‌شدند، سرانجام به هم پیوستند و امروز یک کشورند. با توجه به عنصر «ملت» این موضوع را تحلیل کنید. به نظر شما، آیا ممکن است این اتفاق در آینده برای کشور کره شمالی و جنوبی نیز بیفتد؟ چرا کشور یوگسلاوی سابق از هم پاشید و به چند کشور تجزیه شد؟

مهارت‌های جغرافیایی

ارائه در کلاس

با راهنمایی معلم، یکی از اختلافات مرزی بین کشورها را انتخاب کنید. درباره آن گزارشی تهیه کنید و در کلاس ارائه دهید. در نوشته خود به نوع مرز اشاره و از نقشه جغرافیایی و تصاویر و رسانه‌های مناسب استفاده کنید. بهانه قرار گرفتن اختلاف مرزی ایران و عراق در اروندرود، در جنگ تحمیلی می‌تواند یک گزینه باشد.

- ۱- از طرح نقشه (نقشه گنگ) ایران و کشورهای همسایه در ضمیمه آخر کتاب کپی بگیرید.
- الف) حدود مرزهای رودخانه‌ای ایران را روی آن مشخص کنید.
- ب) بلندترین و کوتاه‌ترین مرز ایران با کشورهای همسایه را با علامت ++ و -- روی نقشه مشخص کنید.
- پ) نام کشورهای همسایه ایران را بنویسید. نام کشورهایی که ایران با آنها مرز آبی (دریایی) دارد را با علامت ستاره معین کنید.
- ت) نام استان‌های مرزی ایران را در مجاورت مرزها بنویسید. چند استان مرزی داریم؟
- ۲- نخست، عدد‌های جدول زیر را به درصد تبدیل کنید. سپس، نمودار مناسبی بر مبنای درصد برای نمایش اطلاعات جدول ترسیم کنید.

طول مرزهای ایران (کیلومتر)	مرزهای رودخانه‌ای	مرزهای زمینی (خشکی)	مرزهای آبی (دریایی)
۸۷۵۵	۱۹۱۸	۴۱۳۷	۲۷۰۰

مأخذ: فرماندهی مرزبانی جمهوری اسلامی ایران

- برای دریافت اطلاعات و تصاویر بیشتر درباره مرزها و مشاهده نماهنگ سرود مرزبانی به لوح فشرده پیوست کتاب یا پایگاه اینترنتی شبکه رشد به نشانی www.rosd.ir مراجعه کنید.

- به پایگاه اطلاع‌رسانی فرماندهی مرزبانی ناجا به نشانی <http://marzbani.police.ir> مراجعه کنید و با توجه به پرسش و درخواست معلم مطالبی را درباره انواع مرزها و مرزبانی، روش‌های قدیمی و جدید کنترل مرزها و... استخراج کنید.

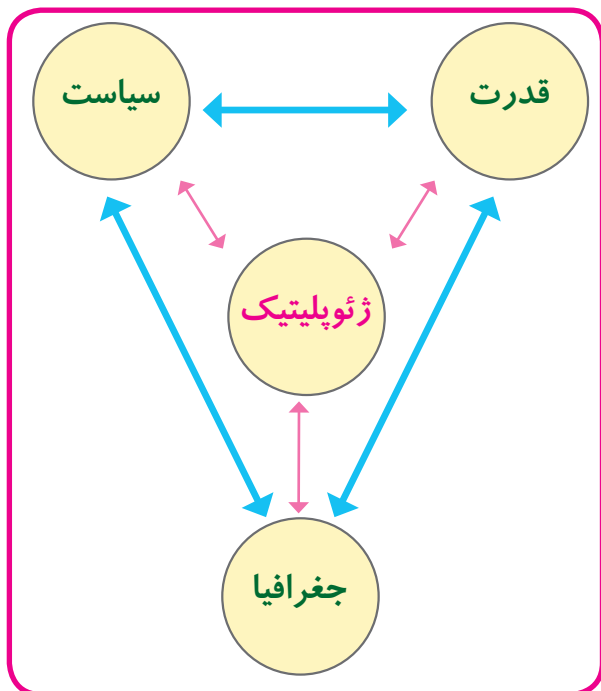
ژئوپلیتیک

گفت و گو کنید

۱- الف) برداشت شما از واژه قدرت چیست؟ چند مثال درباره قدرت یک فرد یا گروه اجتماعی بیان کنید.
 ب) به نظر شما، آیا عوامل جغرافیایی مانند موقعیت جغرافیایی، آب و هوا و منابع طبیعی می‌توانند بر قدرت یک گروه اجتماعی یا ملت تأثیری داشته باشند؟ مثالی ذکر کنید.
 نتایج گفت‌وگوها را به طور خلاصه روی کاغذ بنویسید. سپس در پایان درس دوباره آنها را مرور کنید.

آیا تاکنون اصطلاح «ژئوپلیتیک» را شنیده‌اید؟ امروزه این اصطلاح جغرافیایی در اخبار و موضوعات سیاسی، روابط سیاسی و بین‌المللی، مذاکرات یا رقابت‌ها و کشمکش‌های سیاسی، زیاد به کار می‌رود. صاحب نظران از ژئوپلیتیک و موضوع آن تاکنون تعاریف گوناگونی داده‌اند و در این باره اتفاق نظری وجود ندارد. اصطلاح ژئوپلیتیک از دو واژه «ژئو» مخفف ژئوگرافی به معنای جغرافیا و واژه «پلیتیک» به معنای سیاست ترکیب شده است. برخی آن را معادل «سیاست جغرافیایی» در نظر گرفته‌اند که البته مورد قبول همه نیست. در اینجا برای فهم موضوع ژئوپلیتیک، از تعریف و مدلی که یک جغرافی‌دان سیاسی ایرانی آن را وضع کرده است، استفاده می‌کنیم: «ژئوپلیتیک شاخه‌ای از دانش جغرافیای سیاسی است که با موضوع قدرت و ارتباط آن با جغرافیا و سیاست سروکار دارد و روابط متقابل این سه عنصر را مطالعه می‌کند.»

به مدل توجه کنید؛ در سمت چپ آن، دو عنصر جغرافیا و سیاست را مشاهده می‌کنید. شما در درس ۹ از طریق مثال‌های متعدد با تأثیرات متقابل جغرافیا و سیاست آشنا شدید. همان‌طور که می‌بینید، در این مدل عنصر «قدرت» به رابطه متقابل جغرافیا و سیاست اضافه شده است؛ زیرا جوهره ژئوپلیتیک را «قدرت» تشکیل می‌دهد.

اکنون بیاید برای فهم بهتر موضوع ژئوپلیتیک، اجزا یا عناصر این مدل را بیشتر بررسی کنیم.

قدرت

در فرهنگ فارسی، قدرت به معنای داشتن توانایی است. قدرت به توان و استعداد انسان برای انجام دادن کاری که مطلوب اوست، گفته می‌شود. در زبان فارسی واژه‌های مترادف با قدرت یا مفهوم آن زیادند؛ مانند نفوذ، توانایی، اقتدار، حکم، فرمان و دستور. در مباحث اجتماعی و سیاسی، از قدرت با تعابیری چون کنترل دیگران یا نفوذ داشتن روی آنها، سلطه و توانایی مجبور کردن دیگران به فرمانبرداری، یاد شده است.

برخی از اندیشمندان معتقدند که قدرت‌طلبی و تمایل به داشتن قدرت از خصوصیات و تمایلات طبیعی بشر است. به‌طور کلی، هر فرد و گروه انسانی برای رسیدن به اهداف و خواسته‌های خود باید قدرت داشته باشد. بنابراین، برحسب شرایط و اهداف و خواسته‌ها انواع قدرت وجود دارد: قدرت جسمانی، قدرت علمی، قدرت اقتصادی، قدرت هنری و قدرت سیاسی.

رابطه قدرت و سیاست

سیاست عبارت است از علم اداره یک کشور یا حکومت داری.

سیاستمداران، حکومت‌ها، نهادها و سازمان‌های بین‌المللی همه در پی دستیابی به قدرت اند تا بتوانند از آن برای رسیدن به اهداف، آرمان‌ها و خواسته‌های خود استفاده کنند. به این افراد و گروه‌ها بازیگران سیاسی گفته می‌شود.

بازیگران سیاسی اصلی و عمده جهان عبارت‌اند از:

- حکومت‌های مستقل؛

- رهبران ایدئولوژیک و افراد برجسته سیاسی که روی مردم نفوذ دارند؛

- گروه‌ها و احزاب سیاسی؛

- سازمان‌های مردم‌نهاد و غیرحکومتی (سَمَن NGO) مانند انجمن فعالان حقوق بشر، محیط‌زیست و صلح؛

- سازمان‌های بین‌المللی (مانند سازمان ملل متحد)؛

- نهادهای اقتصادی و تجاری بین‌المللی (مانند شرکت‌های چندملیتی).

بازیگران سیاسی با به دست آوردن قدرت می‌توانند به اهداف خود برسند، مطابق میل یا نظام فکری خود فرمان برانند، منافع خود و هواداران‌شان را تأمین نمایند و رقیبان خویش را از صحنه بیرون کنند.

برای مثال، حکومت‌ها با استفاده از قدرت می‌توانند در داخل یک کشور امنیت و نظم اجتماعی برقرار کنند و در خارج از آن کشور نیز اهداف خود را پیش ببرند. قدرت مانند یک شمشیر دولبه است؛ حکومت‌ها، هم می‌توانند از قدرت برای دست یافتن به اهدافی چون تأمین استقلال و منافع و امنیت ملی کشور خود بهره ببرند و هم می‌توانند آن را علیه ملت خود به کار بگیرند. آنها با به کارگیری

ابزارهای قدرت چون ارتش، پلیس، دستگاه قضایی و اطلاعاتی می‌توانند به آزار مردم خود بپردازند و از قدرتشان برای حفظ بقا و سلطه خود استفاده کنند.

بیشتر بدانیم

● از نظر قرآن کریم منبع اصلی قدرت، خداوند متعال است و این قدرت به صورت امانت به انسان داده شده است تا از آن در جهت کمال خود و مصالح اجتماع استفاده کند.

از دیدگاه اسلام، قدرت سیاسی یک وسیله است که هم می‌تواند جامعه را در مسیر صحیح هدایت کند و ارزش‌های والای انسانی و اجتماعی را محقق سازد و هم می‌تواند منشأ سقوط و گمراهی و ظلم و فساد باشد و به پیدایش استکبار و طاغوت بیانجامد. از دیدگاه اسلام، قدرت سیاسی باید در جهت تحقق این اهداف قرار بگیرد:

۱- اتحاد و هم‌بستگی و برادری مردم؛ ۲- برقراری عدالت و قسط در جامعه؛ ۳- حمایت از مستضعفان و مظلومان در داخل و خارج کشور؛ ۴- تأمین معیشت و امنیت مالی و جانی و آبروی شهروندان؛ ۵- نگرهبانی از آزادی، استقلال و عزت جامعه اسلامی.

● همچنین دیدگاه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نسبت به قدرت سیاسی، قابل توجه است. در اصل ۱۲۱ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در متن سوگندنامه رئیس جمهور از قدرت به عنوان امانتی مقدس که توسط ملت به رئیس جمهور داده می‌شود، نام برده شده است و در اصل ۱۵۲ مربوط به سیاست خارجی آمده است که جمهوری اسلامی دفاع از حق همه مسلمانان و عدم تعهد در برابر قدرت‌های سلطه‌گر را از اصول سیاست خارجی خود می‌داند.

رابطه قدرت و جغرافیا

عوامل و ارزش‌های جغرافیایی، نقش مهمی در تولید قدرت برای یک کشور دارند. صاحب‌نظران ژئوپلیتیک معتقدند عواملی چون موقعیت جغرافیایی، آب و هوا و داشتن منابع زیرزمینی و جمعیت می‌توانند موجب قدرت اقتصادی، سیاسی و نظامی یک کشور شوند یا به عکس، کارکرد منفی داشته باشند و موجب تضعیف قدرت شوند. پیش از آنکه بیشتر به این موضوع بپردازیم، بهتر است به چند نظریه که در این زمینه ارائه شده است، توجه کنیم.

قدرت و نظریه‌های ژئوپلیتیکی

رابطه عوامل جغرافیایی با سیاست و قدرت از گذشته‌های دور مورد توجه اندیشمندان بوده و توجه به آن موجب پیدایش نظریه‌های ژئوپلیتیکی شده است. از معروف‌ترین این نظریه‌ها، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

● در قرن نوزدهم، راتزل که پدر علم جغرافیای سیاسی شناخته می‌شود، نظریه «فضای حیاتی» را مطرح کرد. راتزل می‌گفت اگر کشورهای کوچک برای جمعیت خود فضای کافی نداشته باشند و درصدد توسعه سرزمین‌های خود برنیابند، نابودی آنها حتمی است. او همچنین برای عامل موقعیت جغرافیایی اهمیت قائل بود و اعتقاد داشت که موقعیت یک کشور در مجاورت یک دولت قوی یا ضعیف،

برسیاست و قدرت آن تأثیر می‌گذارد. راتزل از مباحث خود چنین نتیجه می‌گرفت که در کشمکش بر سر قدرت، دولت‌های بزرگ پیروز می‌شوند و کشورهای کوچک را ضمیمهٔ خاک خود می‌کنند.

البته باید توجه کرد که این نظریه در اواخر قرن نوزدهم مطرح شده است و در قرن بیستم با توسعهٔ حقوق و قوانین بین‌المللی، اقداماتی مانند کشورگشایی و تصرف سرزمین‌های دیگر قابل قبول نیست و محکوم شمرده می‌شود؛ هر چند امروزه محدودی از کشورها به حقوق کشورهای دیگر توجه نمی‌کنند و آن را نادیده می‌گیرند. حملهٔ نظامی آمریکا به افغانستان و عراق در سال‌های ۱۳۶۹ و ۱۳۸۰ و اشغال این کشورها یا حملهٔ عراق به کویت در سال ۱۳۶۹، نمونه‌هایی از توسعه‌طلبی کشورهاست.

● برخی از صاحب‌نظران دربارهٔ ارتباط عوامل جغرافیایی با سیاست و قدرت، به عوامل جغرافیایی دیگری چون قدرت خشکی (برّی)، قدرت دریایی، قدرت هوایی و نظایر آن اشاره کرده‌اند.

سِر هلفورد مکیندر (۱۸۶۱-۱۹۴۷ م.)

۱- مکیندر، جغرافی‌دان انگلیسی، در سال ۱۹۰۴ میلادی در مقاله‌ای با موضوع تولید قدرت، به «خشکی‌ها» توجه کرد. او معتقد بود که بخش عمدهٔ خشکی‌های جهان، سه قارهٔ به هم چسبیدهٔ آسیا و اروپا و افریقا است و جزیرهٔ جهانی نام دارد. مکیندر در این جزیرهٔ جهانی منطقهٔ خشکی اوراسیا (از رود ولگا در غرب تا سبیری در شرق) را قلعهٔ (دژ) جهان می‌دانست و می‌گفت این منطقه برای قدرت‌های دریایی، غیر قابل دسترس است.

مکیندر بخش مرکزی این منطقه را محور یا قلب خشکی جهان (هارتلند Heartland) نامید. او معتقد بود که این منطقه، یعنی شرق اروپا، منبع بزرگ قدرت است و هر کس بر منابع آن مسلط شود، می‌تواند بر کل جزیرهٔ جهانی و جهان فرمان براند.

مکیندر معتقد بود بعد از منطقهٔ قلب زمین یا هارتلند، یک هلال داخلی وجود دارد که قدرت دریایی به آن دسترسی دارد و یک هلال خارجی، که شامل قارهٔ آمریکا، اقیانوسیه و جنوب افریقا است.

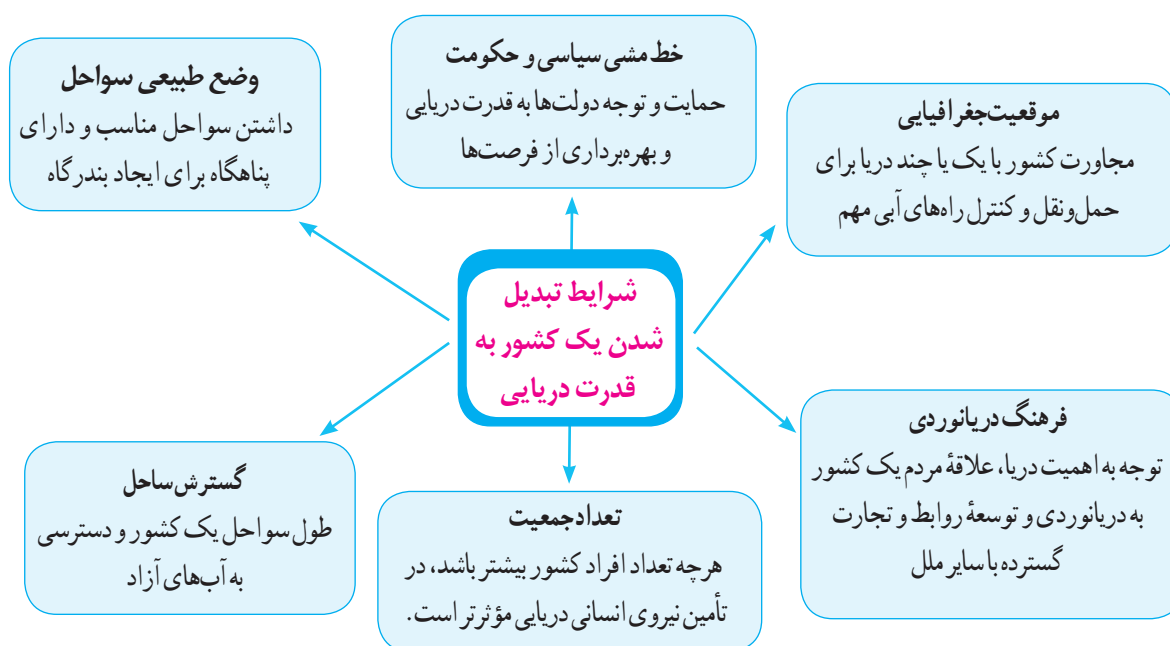
برخی معتقدند نظریهٔ هارتلند یا قدرت خشکی در سیاست‌های جنگ‌طلبانهٔ آلمان، هجوم این کشور به کشورهای مجاور و بروز جنگ‌های جهانی اول و دوم بی‌تأثیر نبوده است.

آلفرد ماهان (۱۹۱۴-۱۸۴۰ م.)

۲- نظریه قدرت دریایی را «آلفرد ماهان» مطرح کرد. او که دریاسالار بود، فضاهای دریایی و اقیانوسی را در شکل‌گیری قدرت جهانی و کنترل و محاصره قدرت خشکی مؤثر می‌دانست. آلفرد ماهان در کتاب خود نشان داد که چگونه انگلستان به دلیل برخورداری از قدرت دریایی برقیان خود پیروز شد. او برای تبدیل شدن یک کشور به یک قدرت دریایی شش شرط پیشنهاد کرده بود:

البته ماهان قدرت دریایی را فقط در نیروی جنگی ناوگان دریایی نمی‌دانست و معتقد بود ملتی به قدرت دست می‌یابد که در تجارت دریایی نیز نیرومند باشد. کتاب معروف ماهان «نفوذ و تأثیر قدرت دریایی در تاریخ» به زبان‌های مختلف ترجمه شد و در کشورهای گوناگون مورد استقبال قرار گرفت. برای مثال، در ژاپن به ناخدایان نیروی دریایی یک جلد کتاب ماهان هدیه داده می‌شد تا رهنمودهای او را به کار ببندند.

فعالیت

- ۱- با مراجعه به قرآن کریم، معنی آیه شریفه «وَاعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ» را پیدا کنید و بنویسید.
- ۲- شرایط مربوط به تبدیل شدن به قدرت دریایی از نظر «ماهان» را بخوانید. سپس، بگویید کدام یک از این شرایط در ایران وجود دارد؟ کدام یک باید تقویت شود؟ پیشنهاد شما برای تقویت آنها چیست؟
- ۳- نظریه را تزل را نقد کنید.

ایران و قدرت دریایی

کشور ایران از سمت شمال و جنوب به دریا دسترسی دارد.

- ایران در سواحل جنوبی بیش از ۲۰۰۰ کیلومتر مرز دریایی دارد. آب‌های پهناوری را که در جنوب ایران واقع شده‌اند، می‌توان به دو بخش تقسیم کرد:
(الف) بخشی که از مصب اروندرود در غرب تا تنگه هرمز امتداد می‌یابد و خلیج فارس نام دارد.
(ب) بخشی که از تنگه هرمز به سمت مشرق تا دهانه خلیج گواتر (گواذر) امتداد می‌یابد و دریای مکران (دریای عمان) نامیده می‌شود.

دریای عمان یا مکران بخشی از اقیانوس هند است و تنها دریای آزاد ایران محسوب می‌شود خلیج فارس نیز از طریق دریای عمان به آب‌های آزاد و سایر مناطق جهان ارتباط دارد.

- نیروی دریایی راهبردی به نیرویی گفته می‌شود که قادر است در محدوده آب‌های عمیق اقیانوسی عملیات انجام دهد؛ به گونه‌ای که بتواند خود را از تهدیدهای روی آب، زیر آب و هوا حفظ کند؛ محدودیتی نیز برای اجرای عملیات در عمق دوردست‌ها نداشته باشد و قادر به حفاظت از منافع ملی کشور در منطقه دریایی باشد.

در سال ۱۳۸۸ با رهنمودهای فرمانده معظم کل قوا، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، نیروی دریایی ارتش جمهوری اسلامی ایران به یک نیروی دریایی راهبردی تغییر جهت داد؛ به طوری که منطقه عملیاتی آن از تنگه هرمز و دریای عمان تا خلیج عدن و اقیانوس هند تا مدار ۱۰ درجه شمالی را شامل گردید.

ساختن زیردریایی‌ها و ناوشکن‌های چندمنظوره و حضور ناوگان ایران در آب‌های اقیانوس هند برای حفاظت از امنیت کشتی‌ها و شناورهای تجاری و نفت‌کش‌ها، همگی حکایت از تلاش ایران برای تبدیل شدن به یک قدرت بزرگ دریایی دارند.

ناوشکن جمهوری اسلامی ایران (جماران) در خلیج عدن در حال تأمین امنیت دریایی

عملیات تبادل کالا بین دو شناور جنگی نیروی دریایی ایران در دریا - دریای عمان

● ایران در دریای عمان دو بندر مهم، یعنی بندر جاسک و بندر اقیانوسی چابهار (در استان سیستان و بلوچستان)، دارد که به دلیل دسترسی به آب‌های آزاد، از قابلیت فوق‌العاده‌ای برای تجارت با جهان و توسعه حمل و نقل دریایی ایران و کشورهای آسیای میانه و قفقاز برخوردارند.

بندر شهید رجایی در نزدیکی تنگه هرمز بیش از نیمی از صادرات و واردات کشور را برعهده دارد.

بندر چابهار- دریای عمان

کلیپ کوتاه فرمایشات مقام معظم رهبری درباره اهمیت دریا و نیروی دریایی، فیلم عملیات نیروی دریایی جمهوری اسلامی ایران در آب‌های خلیج فارس و دریای عمان و کلیپ «سواحل مکران» را در لوح فشرده پیوست کتاب و یا پایگاه اینترنتی شبکه رشد به آدرس www.roshd.ir مشاهده کنید.

قدرت ملی

قدرت ملی، قدرت یک ملت یا کشور برای رسیدن به اهداف و تحقق آرمان‌هایش است. اگر کشوری از قدرت ملی زیادی برخوردار باشد، می‌تواند اهداف و خواسته‌های ملت خود را بدون مانع تأمین کند. برخی از کشورها در سطح جهان قدرت زیادی دارند. برخی دیگر بسیار ضعیف‌اند و قادر به رفع نیازهای اولیه خود نیستند. روابط بین‌المللی و رفتار کشورها با یکدیگر نیز از میزان قدرت آنها تأثیر می‌پذیرد.

عوامل و سرچشمه‌های قدرت ملی

به‌طور کلی، عواملی را که موجب قدرت ملی می‌شود، می‌توان براساس درجه اهمیت به ۹ عامل دسته‌بندی کرد. جدول زیر را مطالعه کنید و فعالیت را در کلاس انجام دهید.

عوامل مؤثر در قدرت ملی

ردیف	عوامل	مصادیق
۱	عوامل جغرافیایی	موقعیت جغرافیایی، آب و هوا، وسعت و شکل کشور، توپوگرافی - منابع زیستی، منابع زیرزمینی، نیروی انسانی و جمعیت و ...
۲	عوامل فرهنگی	درجه سواد، سرانه مصرف کتاب و مطبوعات، ایدئولوژی و اعتقادات، ایمان، افتخارات ملی، باورهای مردم، میراث فرهنگی و تاریخ و ...
۳	عوامل سیاسی	چگونگی رهبری و مدیریت سیاسی کشور، نوع حکومت، رابطه ملت و حکومت، ثبات سیاسی، مشارکت سیاسی مردم و ...
۴	عوامل علمی و فناورانه	تعداد دانشگاه‌ها و مراکز علمی و پژوهشی، تعداد استادان و معلمان خبره، سطح علمی و فناوری در صنعت، سطح ارتباطات اینترنت و IT الکترونیک، تعداد مجلات و مقاله‌های علمی و پژوهشی، صادرات علمی
۵	عوامل اقتصادی	ثروت و منابع مالی، میزان ذخیره ارزی، میزان تولید ناخالص ملی، درآمد سرانه، صادرات و واردات و موازنه تجاری، گردشگری، زیربنای تولید و ...
۶	عوامل اجتماعی	میزان امید به زندگی، میزان مرگ و میر کودکان، سطح رفاه اجتماعی و برخورداری از مسکن و تأمین اجتماعی، وحدت قومی، نژادی و زبانی و ...
۷	عوامل نظامی	چگونگی تجهیزات و وسایل و تسلیحات نظامی، کیفیت فرماندهی و نیروهای نظامی و ...
۸	عوامل فضایی	داشتن پایگاه‌های فضایی، ماهواره‌های مخابراتی، سفینه‌های فضایی، سفرهای فضایی و ...
۹	عوامل بین‌المللی (فرامرزی)	وضع همسایگان (قوی، ضعیف، دشمن، دوست) حضور در سازمان‌های بین‌المللی، روابط فرهنگی با کشورها و نفوذ فرهنگی، کیفیت دیپلماسی*، نفوذ رسانه‌ای و خبری در جهان و ...

فعالیت

به چند گروه تقسیم شوید. عوامل مؤثر در قدرت ملی را در جدول مطالعه کنید. در هر گروه یک یا دو عامل (به جز عوامل جغرافیایی) را انتخاب نمایید و درباره مصادیق آن گفت‌وگو کنید. سپس، هر گروه توضیح دهد که هر یک از موارد چگونه می‌تواند موجب افزایش قدرت ملی شود و در چه شرایطی ممکن است قدرت ملی یک کشور را کاهش دهد و آن را ضعیف کند.

دوباره به جدول صفحه قبل توجه کنید. در ردیف اول این جدول، عوامل جغرافیایی به عنوان مهم ترین عامل در تولید قدرت ملی نوشته شده است. در این بخش، درباره این عامل بیشتر سخن می گوئیم.

نقش عوامل جغرافیایی در قدرت ملی

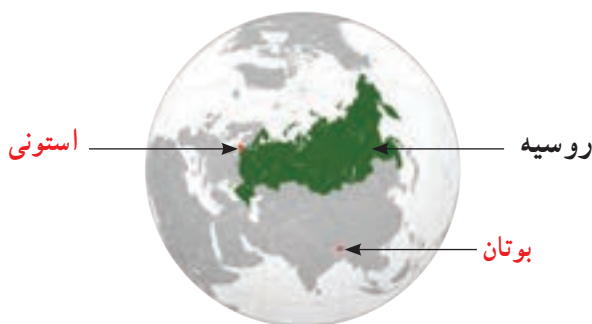
عوامل جغرافیایی مؤثر در قدرت ملی را می توان به پنج گروه تقسیم کرد :

۱- موقعیت جغرافیایی کشور

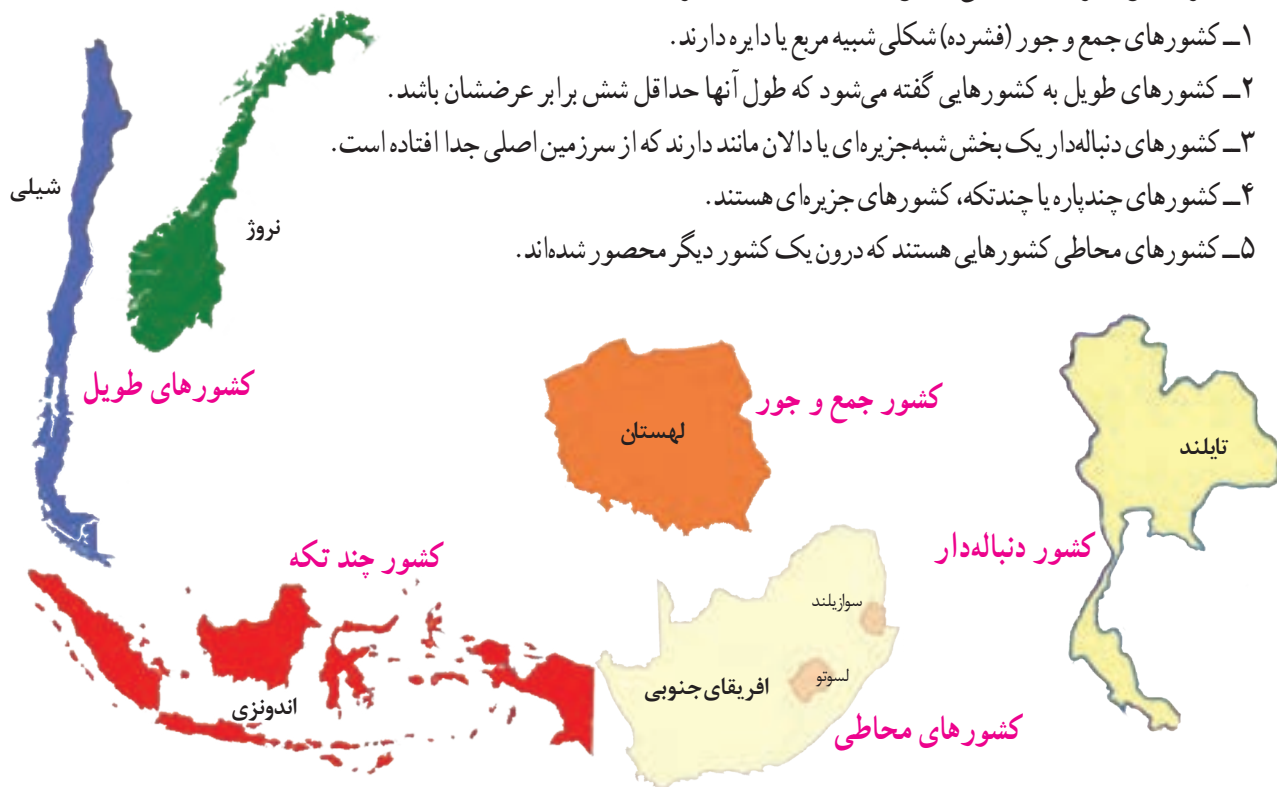
موقعیت جغرافیایی (ریاضی و نسبی) عبارت است از چگونگی قرار گرفتن یک مکان در سطح کره زمین. موقعیت جغرافیایی تأثیر بسزایی در افزایش یا کاهش قدرت یک کشور دارد؛ برای مثال، قرار گرفتن یک کشور در بین همسایگان قدرتمند یا ضعیف در سیاست خارجی آن کشور تأثیر گذار است. کشورهای حائل، یعنی کشورهایی که بین دو یا چند قدرت بزرگ قرار دارند، معمولاً موقعیت آسیب پذیری پیدا می کنند؛ مانند لهستان که بین روسیه و آلمان قرار گرفته و در دوره هایی از تاریخ به دلیل همین موقعیت، موجودیت خود را از دست داده است. موقعیت دریایی، یعنی دسترسی به آب های آزاد، نیز نقش مهمی در قدرت ملی یک کشور دارد. دسترسی به آب های آزاد یا دسترسی نداشتن به دریا نیز در قدرت یا ضعف یک کشور تأثیر گذار است. برای مثال، انگلستان و ژاپن از همه سمت به آب های آزاد دسترسی داشته اند و توانسته اند به قدرت های بزرگ دریایی تبدیل شوند.

۲- وسعت، شکل و ناهمواری های کشور

کشورها از نظر وسعت با یکدیگر تفاوت دارند. وسعت زیاد به خودی خود امری مطلوب است و از بین دو کشور که شرایط یکسانی دارند، کشوری که سرزمین وسیع تری در اختیار دارد، قدرتمندتر است. کشورهای کوچک که کمبود فضا دارند، برای فعالیت های خود با مشکل روبه رو می شوند. همچنین، در کشورهای وسیع در زمان جنگ می توان نیروهای نظامی پشتیبان را به بخش دیگری منتقل کرد؛ چنان که در جنگ ژاپن و چین، نیروها و تدارکاتش را به غرب کشور خود انتقال داد. البته وسعت زیاد اگر با کمبود جمعیت همراه باشد، در امر دفاع مشکلاتی به وجود می آورد. کیفیت فضای سرزمین و نوع ناهمواری ها نیز در قدرت ملی مؤثر است. سرزمین های هموار برای کشاورزی و توسعه شبکه راه ها و حمل و نقل بسیار مناسب اند. نواحی کوهستانی، بیابان های وسیع، زمین های باتلاقی و کویری برای فعالیت های اقتصادی و ارتباطی به هزینه و سرمایه گذاری زیادی نیاز دارند و با مشکلات متعدد روبه رو می شوند. البته نواحی کوهستانی از نظر دفاعی نقش مثبتی دارند.

از دیگر عوامل مؤثر در قدرت ملی، شکل کشورهاست. به تصاویر توجه کنید :

به طور کلی، بهترین شکل برای یک کشور، شکل فشرده است که در آن پایتخت در مرکز قرار گرفته است. در چنین وضعیتی، در کمترین زمان می توان از مرکز یک سرزمین به تمام نقاط آن دسترسی پیدا کرد. قابلیت دفاعی کشور در این شکل زیاد است. در کشورهای طویل و چند تکه، نظارت حکومت بر همه قسمت های کشور و همچنین ایجاد خطوط ارتباطی با مشکل مواجه می شود.

۳- بنیادهای زیستی کشور

عواملی چون آب، خاک، آب و هوا و پوشش گیاهی بنیادهای زیستی کشور محسوب می شوند. آب یکی از مشکلات اصلی و از عوامل رقابت و کشمکش کشورها در آینده جهان است؛ زیرا به دلیل افزایش جمعیت و تغییر الگوهای زندگی، مصرف آن مرتباً افزایش می یابد. کشورهایی که دچار کمبود آب اند یا با پدیده فرسایش و آلودگی خاک مواجه اند، توانمندی هایشان ضعیف می شود و نه

تنها امکان تولید مواد اولیه و محصولات کشاورزی و تغذیه جمعیت در آنها کاهش می یابد بلکه وابستگی شان به واردات زیاد می شود. آب و هوا نیز نقش مهمی در کشاورزی و تولید غذا و سایر فعالیت های اقتصادی و زندگی دارد. معمولاً، امکان تبدیل کشورهایی که در منطقه معتدل واقع شده اند، به قدرت های سیاسی منطقه ای یا جهانی بیشتر است و بعید است که یک قدرت سیاسی بزرگ بتواند در سرزمین های بسیار سرد و یخبندان یا بیابان های گرم و سوزان شکل بگیرد.

۴- منابع انرژی و معدنی کشور

منابع انرژی و معدنی چون نفت و گاز، کانی‌های فلزی چون مس، روی و آهن در صنعت و امور نظامی کاربرد دارند. داشتن این منابع به تنهایی منشأ قدرت نیست. اگر این منابع در کشوری در جهت توسعه صنایع قرار بگیرند، (مانند چین و برزیل) در قدرت آن کشور مؤثرند، اما اگر اقتصاد کشوری وابسته به صادرات آنها باشد، یک ویژگی منفی و عامل کاهش قدرت ملی تلقی می‌شوند.

۵- جمعیت کشور

داشتن جمعیت زیاد از عوامل قدرت ملی است؛ زیرا هم منبع کار و تولید ثروت، هم نیروی نظامی و دفاعی و هم سرچشمه روحیه ملی محسوب می‌شود. جمعیت زیاد پیش شرط قدرت است اما کیفیت و ترکیب جمعیت نیز اهمیت دارد. داشتن جمعیت فعال و جوان، باسواد و دارای مهارت که فرصت‌های اشتغال و پیشرفت برای آنها در کشور فراهم شده باشد، از عوامل قدرت ملی محسوب می‌شود. همگونی جمعیت از نظر قومی، زبانی و دینی نیز در افزایش قدرت ملی مؤثر است و هر چه این همگونی بیشتر باشد، قدرت ملی بیشتر است.

منطقه ژئوپلیتیکی (ناحیه) ژئوپلیتیکی

اکنون که با مفهوم ژئوپلیتیک آشنا شدید، می‌توانید تعریف ناحیه یا منطقه ژئوپلیتیکی را نیز دریابید.

منطقه ژئوپلیتیکی عبارت است از بخشی از سطح زمین یا تعدادی کشور هم‌جوار که به دلیل داشتن ارزش‌های جغرافیایی، بازیگران سیاسی برای کنترل یا تصرف آنها با یکدیگر وارد تعامل (کنش و واکنش) می‌شوند. این تعامل ممکن است مذاکره، همکاری و هم‌بستگی یا رقابت و کشمکش و حتی جنگ باشد.

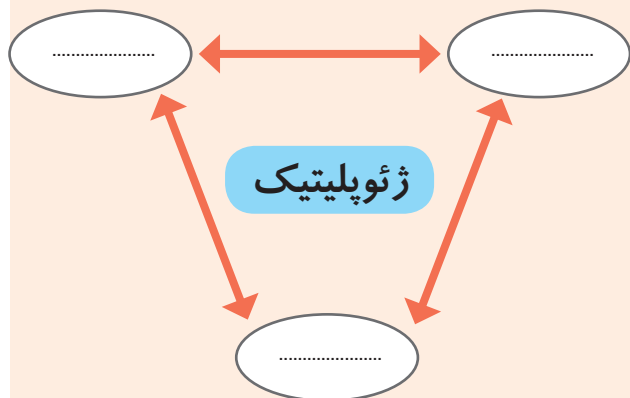
به عبارت دیگر، منطقه ژئوپلیتیکی منطقه‌ای است که در آن سه عامل جغرافیا، سیاست و قدرت بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند و توجه حکومت‌ها، به‌ویژه قدرت‌های جهانی، را به خود جلب می‌کنند. از مناطق ژئوپلیتیکی جهان امروز می‌توان به مناطق ژئوپلیتیکی خلیج فارس، اتحادیه اروپا، دریای خزر و قفقاز اشاره کرد.

فعالیت

- ۱- مطالعه موردی (۳)، منطقه ژئوپلیتیکی خلیج فارس و مطالعه موردی (۴) منطقه ژئوپلیتیکی اتحادیه اروپا را در کلاس بخوانید و فعالیت‌های مربوط به آن را انجام دهید.
- ۲- با توجه به آنچه در درس تاریخ درباره جنگ جهانی دوم خوانده‌اید، تأثیر آب و هوا را بر عامل قدرت دفاعی روسیه در مقابل آلمان توضیح دهید.

۳- جدولی با دو ستون رسم کنید. برای یک ستون عنوان «نقش مثبت» و برای ستون دیگر عنوان «نقش منفی» بگذارید. عوامل پنج‌گانه جغرافیایی مؤثر در قدرت ملی را بخوانید. سپس، برای هر یک از مصادیق آن در ستون مثبت یا منفی یک سطر بنویسید.

۴- با نوشتن کلمات مناسب داخل دایره‌ها و ترسیم بیکان‌ها روی مدل، معنا و مفهوم ژئوپلیتیک را نشان دهید.

۵- ناحیه یا منطقه ژئوپلیتیکی را تعریف کنید.

بیندیشیم: علل و عوامل بروز جنگ بین کشورها کدام‌اند؟ چه راهکارهایی برای مقابله با جنگ و برقراری صلح در جهان وجود دارد؟

ارائه در کلاس

یکی از دو موضوع زیر را انتخاب و در کلاس ارائه کنید.
۱- به طور گروهی، پوستری با موضوع ایران، قدرت دریایی، فرهنگ دریانوردی برای یک کنفرانس فرضی طراحی کنید و تصاویر و پیام‌هایی که موضوع را به خوبی نمایش دهند، در آن به کار ببرید.

۲- با راهنمایی معلم درباره نقش موقعیت جغرافیایی ایران در قدرت ملی (جنبه‌های مثبت و منفی) مطالبی گردآوری کنید و در کلاس ارائه دهید.

مهارت‌های جغرافیایی

۱- روی یک اطلس جغرافیایی، چند کشور محصور در خشکی را پیدا کنید و نام ببرید.

۲- الف) روی یک اطلس جغرافیایی، اشکال کشورهای را که در صفحه ۱۵۰ آمده است، پیدا کنید و نشان دهید.
ب) روی اطلس، این کشورها را پیدا کنید و شکل هر یک را بنویسید.

افغانستان ( )، ژاپن ( )، فرانسه ( )، سوئد ( )، فیلیپین ( )، ایتالیا ( )

۳- با استفاده از کاغذ پوستی (کالک)، محدوده خلیج فارس و دریای عمان را از روی یک نقشه ترسیم کنید. سپس، از کاغذ پوستی کپی بگیرید. محل بنادر خرمشهر، امام خمینی، بوشهر، بندرعباس، بندرلنگه، بندر شهید رجایی، جاسک و چابهار و همچنین جزایر متعلق به ایران را روی نقشه معین کنید. نقشه را رنگ آمیزی نمایید و راهنمای مناسبی برای آن طراحی کنید.

راهی به سوی آینده

اکنون که فصل «نواحی سیاسی» را به پایان رساندید، چه پرسش‌هایی درباره موضوعات مربوط به این فصل، برای شما به وجود آمده است که مایلید در آینده از طریق کاوشگری پاسخ آنها را پیدا کنید. در این باره فکر کنید. سپس، پرسش‌های خود را روی یک برگه کاغذ بنویسید و به معلم بدهید.

منطقه ژئوپلیتیکی خلیج فارس

توضیح: پیش از آنکه مطالعه موردی شماره‌های ۳ و ۴ را بخوانید، به این توضیح توجه کنید: هر منطقه جغرافیایی، وقتی ارزش‌هایش مورد توجه بازیگران سیاسی قرار گیرد، به منطقه‌ای ژئوپلیتیکی تبدیل می‌شود. بازیگران سیاسی، به ویژه دولت‌ها، در یک منطقه ژئوپلیتیکی دو نوع رفتار می‌توانند داشته باشند:

همگرایی: یعنی نزدیک شدن کشورها به یکدیگر تا سرحد تشکیل سازمانی منطقه‌ای، برای رسیدن به اهداف و منافع مشترک؛

واگرایی: یعنی جدایی از یکدیگر و حرکت کردن به سوی هدف‌های خاص و دور شدن از اهداف و منافع مشترک.

معمولاً همگرایی، در نهایت به اتحاد و یکپارچگی در منطقه می‌انجامد. بر عکس، هرچه و اگرایی بیشتر باشد، خطر بحرانی شدن و حتی جنگ در منطقه ژئوپلیتیکی بیشتر می‌شود.

ویژگی‌های طبیعی منطقه

- خلیج فارس، دریای نیمه بسته‌ای در جنوب غربی آسیاست. خلیج فارس در حدود ۲۲۶ هزار کیلومتر مربع وسعت دارد و عمق متوسط آن بین ۲۵ تا ۳۵ متر است که به سوی شرق افزایش می‌یابد و در دهانه تنگه هرمز به بیش از ۱۰۰ متر می‌رسد. آب خلیج فارس از آب سایر دریاهای جهان شورتر است؛ چون آب رودهایی که به آن می‌ریزند، نمک و املاح دارد و هم میزان تبخیر در آن زیاد است. خلیج فارس به علت عمق کم و شوری آب، قرار گرفتن در منطقه گرم و خشک، ارتباط محدود با آب‌های آزاد جهان و نبود جریان‌های قوی دریایی،

پهنه آبی خلیج فارس به همراه هشت کشور اطراف آن، که در نقشه مشاهده می‌شود، یک منطقه ژئوپلیتیکی به حساب می‌آید.

اکوسیستم ویژه‌ای دارد که آن را بسیار آسیب‌پذیر کرده است. تنگه هرمز، باریکه دریایی خمیده شکلی است که در انتهای شرقی خلیج فارس واقع شده است و فلات ایران را از شبه‌جزیره عربستان جدا می‌کند. تنگه هرمز بین ایران و کشور عمان قرار دارد. با توجه به وجود جزایر ایرانی در میانه تنگه هرمز و نیز با ملاحظه مرزهای دریایی، ایران بخش عمده حاکمیت سیاسی و جغرافیایی این تنگه را در دست دارد. عوامل زمین‌ساختی و رسوب‌گذاری در دوره‌های زمین‌شناسی موجب شده‌اند که خلیج فارس و اطراف آن، به بزرگ‌ترین مخزن نفتی جهان تبدیل شوند. خلیج فارس علاوه بر منابع انرژی موجود، دارای جزایر بسیار مهمی است که موقعیت و فضای جغرافیایی با ارزشی دارند و بعضی از آنها دارای منابع معدنی چون سنگ‌نمک، خاک سرخ، سنگ گچ، آهن و نظایر آن هستند. این منطقه از نظر گونه‌های گیاهی، تنوع رنگ و آب سنگ‌های مرجانی نیز قابل توجه است و در آن بیش از ۶۰۰۰ گونه جانوران آبی شناخته شده است.

ویژگی‌های انسانی منطقه

جمعیت این ۸ کشور در مجموع ۱۵۰ میلیون نفر است. ایران پرجمعیت‌ترین این کشورهاست و حدود نیمی از جمعیت منطقه را در خود جای داده است.

منطقه خلیج فارس کانون ظهور و پخش دین اسلام است. بیشتر جمعیت این منطقه مسلمان‌اند و درصد جمعیت شیعه‌مذهب در این منطقه، بیش از اهل تسنن است. جمعیت شیعه حدود ۹۰ درصد جمعیت ایران، بین ۷۵ تا ۹۰ درصد جمعیت بحرین، حدود ۶۵ درصد جمعیت عراق، حدود ۱۶ درصد جمعیت امارات، ۱۰ تا ۱۵ درصد جمعیت عربستان و ۲۵ درصد جمعیت کویت را دربرمی‌گیرد. از نظر قومی و زبانی، بیشترین جمعیت منطقه را اقوام ایرانی و عرب تشکیل داده‌اند و زبان فارسی و عربی نیز پرمتکلم‌ترین زبان منطقه است. طول ساحل ۸ کشور پیرامون خلیج فارس با یکدیگر متفاوت است.

نام کشور	طول ساحل	درصد	نام کشور	طول ساحل	درصد
ایران	۲۴۴۰	۴۱/۱۵	کویت	۴۹۹	۸/۴۱
امارات متحده عربی	۱۳۱۸	۲۲/۲۲	بحرین	۱۶۱	۲/۷۱
عربستان سعودی	۸۴۰	۱۴/۱۶	عراق	۵۸	۰/۹۷
قطر	۵۶۳	۹/۴۹	عمان	۵۱	۰/۸۶

طول ساحل کشورهای پیرامون خلیج فارس (کیلومتر)

همگرایی و واگرایی در منطقه

● خلیج فارس یک پهنه آبی مشترک بین کشورهای این منطقه حدود ۷۵۰ میلیارد بشکه ذخیره نفت دارد که حدود ۶۰ درصد ذخایر شناخته شده جهان را تشکیل می‌دهد. به رغم تلاش‌هایی که برای جانشین کردن انواع دیگر انرژی صورت گرفته است، جهان همچنان به نفت و گاز این منطقه وابستگی زیادی دارد.

● حدود نیمی از ۲۰ بندر تجاری که صادرات نفت جهان را انجام می‌دهند، در خلیج فارس قرار دارند. عبور روزانه بیش از ۱۵ میلیون بشکه نفت از تنگه هرمز، اهمیت این تنگه را نشان می‌دهد. کشورهای منطقه از جمله عربستان سعودی و عراق، برای کاهش وابستگی به تنگه هرمز، طرح احداث خطلوله‌هایی برای انتقال نفت خود به سواحل دریای مدیترانه و دریای سرخ (احمر) را اجرا کرده‌اند اما در بهترین حالت، فقط چند میلیون بشکه نفت را توانسته‌اند انتقال دهند و به همین سبب، از آبراهه تنگه هرمز بی‌نیاز نشده‌اند.

- موضوع حفظ محیط‌زیست خلیج فارس، به‌ویژه در زمینه آلودگی‌های ناشی از عبور نفت‌کش‌ها و همچنین کمبود آب شیرین به‌ویژه برای کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس از جمله مسائل مشترک این منطقه است.
- به‌طور کلی، کشورهای این منطقه همواره با تهدیدهای مشترک ایر قدرت‌های مداخله‌گر روبرو بوده‌اند. فروش اسلحه به کشورهای منطقه خلیج فارس و نیز هزینه‌های نظامی این کشورها بسیار بالا است.
- با آنکه اکثریت جمعیت این منطقه، مسلمان است، شکاف مذهبی و اختلاف بین شیعه و سنی از عوامل تهدید کننده امنیت منطقه به‌شمار می‌رود.
- عامل دیگر اختلاف، وجود نظام‌های حکومتی در منطقه است که موجب واگرایی می‌شود. درحالی‌که برخی کشورها مانند ایران نظام جمهوری دارند، برخی کشورهای منطقه با حکومت پادشاهی و امیرنشین اداره می‌شوند و میزان مشارکت مردم در این حکومت‌ها ناچیز است. به علاوه، بی‌اعتمادی و بدگمانی حاکمان و شیخ‌نشین‌ها و رقابت و اختلاف بر سر اصل و نسب اجدادی در بین آنها مشاهده می‌شود. از سوی دیگر، نگرش حکومت‌ها به قدرت‌های خارج از منطقه، متفاوت است؛ برای مثال، ایران پس از انقلاب اسلامی به پایگاه قوی ضد سلطه آمریکا و ضد اسرائیلی در منطقه تبدیل شد. همین امر کشورهای منطقه خلیج فارس را که وابستگی‌های سیاسی و نظامی به آمریکا داشته‌اند، دچار نگرانی کرده و باعث شده است، آنها علیه ایران مواضع خصمانه‌ای بگیرند.
- تفاوت‌های قومی و نژادی و اختلاف تاریخی بین ایرانیان و اعراب، به‌ویژه نام خلیج فارس، از دیگر مسائل تنش‌زای این منطقه است.
- همچنین، کشورهای بزرگ منطقه بر سر رهبری و نفوذ در منطقه خلیج فارس با یکدیگر رقابت دارند و سعی می‌کنند حداکثر نفوذ را در کشورهای کوچک‌تر آن داشته باشند.
- اختلافات مرزی یا اختلاف بر سر مالکیت منابع نفتی یا جزایر از جمله عوامل رقابت و کشمکش در منطقه است و در چند دهه اخیر موجب بروز تنش‌هایی نیز در منطقه شده است.

فعالیت

- ۱- با توجه به نقشه، کشورهای منطقه ژئوپلیتیکی خلیج فارس را نام ببرید.
- ۲- کدام کشورها بیشترین طول ساحل و کدام کشورها کمترین طول ساحل را با خلیج فارس دارند؟
- ۳- چرا قدرت‌های جهانی به منطقه خلیج فارس توجه خاصی دارند؟ چند دلیل بیان کنید.
- ۴- جدولی رسم کنید و به‌طور گروهی و با همفکری یکدیگر، عواملی را که موجب همگرایی و واگرایی در منطقه ژئوپلیتیکی خلیج فارس می‌شوند، فهرست کنید.

عوامل واگرایی	عوامل همگرایی
- اختلافات مرزی	- اشتراک دینی (مسلمان بودن)
.....	- وابستگی مشترک به تنگه هرمز
.....	.....

منطقه ژئوپلیتیکی اتحادیه اروپا

ویژگی‌های طبیعی منطقه

قاره اروپا، بیش از ده میلیون کیلومتر مربع وسعت دارد. به‌طور کلی، بیشتر بخش‌های این قاره را سرزمین‌های پست و کم‌ارتفاع تشکیل می‌دهد؛ اگرچه رشته کوه‌های جوان آلپ و پیرنه و کارپات هم در آن مشاهده می‌شود. اروپا در منطقه معتدله شمالی واقع شده و قاره‌ای با آب و هوای معتدل است و بیابان در آن وجود ندارد. اروپا، رودهای پرآب و قابل کشتی‌رانی چون ولگا، دانوب و راین دارد که برخی از آنها از چند کشور عبور می‌کنند. به‌دلیل وجود آب فراوان و زمین‌های حاصلخیز، قسمت اعظم این قاره قابل کشاورزی است. همچنین، زمین‌های مسطح و آب و هوای مناسب، زمینه احداث خط آهن و شبکه حمل و نقل گسترده را بین همه کشورهای این قاره فراهم آورده است. این منطقه به اقیانوس اطلس، اقیانوس منجمد شمالی، دریای سیاه، دریای مدیترانه و دریای آدریاتیک دسترسی دارد. در حاشیه‌های قاره اروپا خلیج‌ها و بریدگی‌های فراوانی هست که امکان تجارت دریایی و رونق بازرگانی و تأسیس بندرگاه‌های فعال را برای منطقه به‌وجود آورده است.

ویژگی‌های انسانی منطقه

اروپا قاره‌ای کم وسعت است اما با حدود ۵۰ کشور مستقل، قاره‌ای پر جمعیت به حساب می‌آید و تراکم جمعیت آن زیاد است. این قاره بیش از ۷۰۰ میلیون نفر جمعیت دارد و تراکم جمعیت در آن ۷۰ نفر در کیلومتر مربع است. مردم اروپا از نژاد سفیدند که شامل تیره‌های مختلفی چون مدیترانه‌ای و آلی است. با وجود زبان‌های متعدد، ریشه‌ی زبان‌های این قاره، هندواروپایی است. بیشتر مردم اروپا، پیرو دین مسیحیت‌اند. به طور کلی، کشورهای قاره‌ی اروپا جزء کشورهای پیشرفته‌ی صنعتی هستند و این قاره کشورهای دارای اقتصادهای برتر جهانی را از نظر درآمد و رشد اقتصادی در خود جای داده است.

بخش غربی قاره‌ی اروپا پس از جنگ جهانی دوم و در نیمه‌ی قرن بیستم دچار فرایند همگرایی شد؛ به طوری که معروف‌ترین سازمان منطقه‌ای در جهان به نام اتحادیه اروپا در آن شکل گرفت و توسعه یافت. به غیر از انگلیس، هم‌اکنون ۲۷ کشور عضو این اتحادیه‌اند.

همگرایی و واگرایی در منطقه

● همان‌طور که قبلاً گفته شد، نوعی وحدت جغرافیایی در قاره‌ی اروپا دیده می‌شود که موجب اشتراک در ویژگی‌ها و تجانس نسبی منطقه‌ای و کالبد فضایی / جغرافیایی واحد شده و به شکل‌گیری اتحادیه‌ی اروپا کمک کرده است. خاک حاصلخیز، سرزمین‌های هموار و رودهای پرآب، امکان کشاورزی و شبکه‌ی گسترده حمل و نقل را در این منطقه پدید آورده است.

● عامل دیگر، ویژگی‌های فرهنگی و اقتصادی مشترک است. در بین عوامل فرهنگی، با وجود تنوع فرهنگ‌ها، کشورهای قاره‌ی اروپا ریشه‌های تاریخی مشترک دارند و رویدادهای تاریخی تأثیرگذاری را از سرگذرانده‌اند. مرکز تمدن قدیم اروپا، نواحی شمالی مدیترانه به‌ویژه یونان و روم بوده است. کشورهای اروپایی به‌طور مشترک، دوره‌های تاریخی قرون وسطی، رنسانس یا تجدید حیات علمی و فرهنگی، استعمارگری، انقلاب کبیر فرانسه و انقلاب صنعتی را پشت سر گذاشته‌اند که آنها را در درس تاریخ مطالعه کرده‌اید.

جنگ‌های جهانی اول و دوم، تأثیرات زیانباری بر اروپا داشته و ویرانی‌های زیادی در اروپا به جای گذاشته است. پس از جنگ جهانی دوم، آمریکا و پس از آن ژاپن به قدرت‌های صنعتی بزرگ تبدیل شدند. اروپا تلاش کرد از این قدرت‌ها بازماند. در سال ۱۹۵۷ میلادی، جامعه اقتصادی اروپا با عضویت ۶ کشور پدید آمد که منشأ اتحادیه‌ی اروپایی امروزی است و به تدریج بر تعداد این کشورها افزوده شد. قاره‌ی اروپا دارای منابع زیرزمینی از قبیل معادن زغال‌سنگ و نفت (در بای شمال) است اما این منابع پاسخگوی نیاز کارخانه‌های صنعتی این قاره نیستند. به‌طور کلی، کشورهای اروپایی واردکننده‌ی مواد اولیه و معدنی، به‌ویژه نفت هستند.

کشورهای اروپایی همچنین صادرکننده‌ی کالاهای صنعتی به جهان‌اند و از این نظر منافع مشترک اقتصادی دارند. امروزه نیز اروپا سعی می‌کند بتواند از نظر فناوری و اقتصاد با ایالات متحده آمریکا، چین و سایر اقتصادهای برتر دنیا رقابت کند.

● اتحادیه‌ی اروپا یک اتحادیه‌ی اقتصادی – سیاسی است. این اتحادیه از ۲۷ کشور اروپایی تشکیل شده و در سال ۲۰۱۶ حدود ۵۱۰ میلیون نفر جمعیت داشته است. اتحادیه‌ی اروپا واحد پول مشترکی به نام «یورو» را معرفی کرده است که در ۱۹ کشور از آن استفاده می‌شود. پیمان شنگن، کنترل روادید (ویزا) را بین اغلب کشورهای عضو لغو کرده است و شهروندان عضو کشورهای شنگن می‌توانند به راحتی در بین کشورهای عضو رفت و آمد کنند. کشورهای اتحادیه اروپا سعی می‌کنند از سیاست‌های عمومی و مشترکی در امور اقتصادی، سیاست خارجی، دفاع، کشاورزی و تجارت پیروی کنند. به همین جهت، این اتحادیه نهادهای مشترکی چون شورای اروپا، کمیسیون اروپا، پارلمان (مجلس) اروپا، دادگاه اروپا و بانک مرکزی اروپا را پایه‌گذاری کرده است. کشورهای عضو اتحادیه با آنکه مستقل‌اند، متعهد می‌شوند که از مصوبات و احکام اتحادیه‌ی اروپا پیروی کنند. دولت‌های اروپایی به رغم حفظ پرچم ملی و رسمی کشور خود، برافراشتن پرچم مشترک

اتحادیه اروپا را نیز در کشور خویش پذیرفته اند.

البته برخی از کشورهای اروپایی چون سوئیس، نروژ و ایسلند، عضو این اتحادیه نیستند و بعضی از کشورها نظیر گرجستان عضو ناظر آن هستند. به رغم درجه بالای وحدت و همگرایی در این اتحادیه، فرایندهای واگرایی نیز در آن جریان دارد.

● یکی از عوامل واگرایی در این اتحادیه، تفاوت در سطح توسعه اقتصادی و اجتماعی کشورهای عضو است. برای مثال، کشورهایی چون آلمان و فرانسه، قدرت‌های اقتصادی بزرگی هستند و برخی کشورها همچون یونان، کرواسی، مالت و قبرس، قدرت یا توسعه اقتصادی چندانی ندارند و همین امر اختلافاتی را در درون اتحادیه، به وجود می‌آورد.

● همچنین، قدرت‌های برتر در اتحادیه اروپا مانند انگلیس؛ فرانسه و آلمان گاه برای قلمرو سازی ژئوپلیتیکی یعنی نفوذ، کنترل، تأثیر گذاری و سلطه بر فضای جغرافیایی اتحادیه یا تضمین قدرت، امنیت و منافع ملی خود با یکدیگر رقابت می‌کنند.

● رشد ملی‌گرایی افراطی از جمله چالش‌های کشورهای اروپایی است که موجب شده است عده‌ای از مردم کشورهای عضو با سیاست‌های این اتحادیه مخالف باشند و به سمت خروج از آن حرکت کنند. این ملی‌گرایی و نژاد پرستی در دهه اخیر بیشتر تحت تأثیر اقدامات تروریستی و بروز ناامنی و نیز مهاجرت‌های زیاد از کشورهای در حال بحران آسیای غربی و جنوب غربی و افریقا به این قاره شدت گرفته است.

● در سال ۲۰۱۶ میلادی در یک همه پرسی، اکثر مردم انگلستان به خروج این کشور از اتحادیه اروپا رأی دادند و زمینه‌های خروج از آن را فراهم کردند. خروج انگلستان از اتحادیه اروپا، به نوبه خود موجب تضعیف این اتحادیه می‌شود.

فعالیت

۱. با توجه به نقشه، کشورهای عضو اتحادیه اروپا را نام ببرید.

۲. جدولی رسم کنید و به طور گروهمی و با همفکری یکدیگر، عوامل همگرایی و واگرایی را در منطقه اتحادیه اروپا فهرست کنید.

عوامل واگرایی	عوامل همگرایی
.....	.....

۳. با توجه به آنچه از مطالعه موردی ۳ و ۴ استنباط کرده‌اید، بگویید کدام منطقه (خلیج فارس یا اتحادیه اروپا) در همگرایی و رسیدن به وحدت موفق‌تر بوده است؟ عوامل و واگرایی در کدام منطقه بیشتر است؟ به نظر شما، برای کاهش واگرایی در منطقه مذکور چه می‌توان کرد؟

پیوستہا

واژه‌ها و اصطلاحات

آب‌سنگ مرجانی: سنگ‌ها و صخره‌هایی که از انباشته شدن اسکلت و بقایای مرجان‌ها در آب‌های گرم و کم‌عمق طی میلیون‌ها سال پدید آمده‌اند.

آکسفام: یک گروه بین‌المللی امداد رسانی برای مبارزه با فقر، گرسنگی و بی‌عدالتی است. این مؤسسه در سال ۱۹۴۲ در دانشگاه آکسفورد انگلستان در قالب یک کمیته امداد رسانی برای مبارزه با قحطی تأسیس شد.

آنیمیسیم: مذاهب قبیله‌ای؛ این مذاهب در واقع بت‌پرستی و پرستش موجودات خیالی در سنگ‌ها، باتلاق‌ها، جنگل‌ها و مانند آن است و بیشتر در مناطق دورافتاده جنگلی، قطبی، بیابانی و... دیده می‌شود.

امنیت غذایی: دسترسی همه مردم به غذای کافی و سالم در تمام طول عمر برای داشتن یک زندگی سالم است.

انقلاب سبز: مجموعه‌ای از روش‌های کاربرد ماشین‌آلات کشاورزی، استفاده از گونه‌های پربازده و کودها و بهبود روش‌های آبیاری که از دهه ۱۹۶۰ با ابتکار کشاورزان مکزیک در استفاده از گونه مقاوم گندم در برابر آفت و بالا بردن میزان تولید آغاز شد و در همه کشورهای گسترش یافت. این برنامه‌ها که با حمایت سرمایه‌داران آمریکایی طراحی و اجرا شده‌اند، به تخریب محیط‌زیست و گسترش بیماری‌های گوناگون در اثر مصرف سموم و کودهای شیمیایی منجر گردیده‌اند.

التوا اسلاویک: زبان‌های اسلاوی یا اسلاوونیک که از شاخه‌های خانواده زبانی هندواروپایی هستند و با زبان‌های بالتیک در شرق و جنوب شرقی دریای بالتیک و شبه جزیره بالکان نزدیکی دارند. برخی زبان‌شناسان این دو گروه را در یک زیرمجموعه قرار می‌دهند و بالتوا اسلاویک می‌نامند.

پاک‌سازی قومی: تبعید، اجبار کردن به مهاجرت یا کشتن برخی گروه‌های قومی، نژادی و مذهبی در یک منطقه به منظور یکدست کردن آن منطقه از نظر قومی.

تائوئیسم: فلسفه و روش فکری منسوب به لاتوتسه، فیلسوف چینی، که در قرن ششم پیش از میلاد پدیدار شد و با اعتقادات و اعمال مذهبی خاصی همراه بود.

توده زیستی (بیوماس): کلیه موادی که از موجودات زنده یا بقایای آنها به دست می‌آیند مانند چوب درختان، اجساد گیاهان و جانوران، پس مانده‌های کشاورزی و فضولات دامی و فاضلاب‌های شهری و صنعتی. توده زیستی از منابع مهم انرژی تجدیدپذیر است.

تولید ناخالص داخلی: عبارت است از ارزش کلیه محصولات که در یک دوره معین (یک سال) در داخل یک کشور تولید می‌شود. میزان تولید ناخالص داخلی (GDP) در کشورهای جهان، متفاوت است.

جغرافیای فرهنگی: شاخه‌ای از جغرافیای انسانی است که الگوهای پراکندگی فرهنگ‌ها بر روی زمین، تفاوت‌های نواحی فرهنگی، چشم‌اندازهای فرهنگی و همچنین بسیاری از موضوعات جدید، نظیر جهانی شدن و حوزه‌های نفوذ فرهنگی را مطالعه می‌کند.

حق عبور و مرور بدون ضرر: به اجازه عبور شناورهای خارجی از دریای سرزمینی یک کشور گفته می‌شود؛ به طوری که مخل نظم و آرامش و امنیت دولت ساحلی نباشد.

دیپلماسی: به دانش ارتباط میان سیاستمداران و سران کشورهای جهان گفته می‌شود.

دیواره دریایی: یا دیواره ساحلی نوعی سازه است که برای کاهش ضررهای ناشی از جزر و مد یا سونامی در تأسیسات ساحلی ساخته می‌شود و معمولاً ۳ تا ۵ متر ارتفاع دارد.

سوء تغذیه: مصرف ناکافی یا نامناسب غذا؛ به طوری که مواد مورد نیاز مانند پروتئین‌ها، مواد معدنی و ویتامین‌ها به اندازه کافی به بدن نرسد.

عصر اکتشافات جغرافیایی: زمان آن از پایان قرن پانزدهم تا هجدهم میلادی است و طی آن، کاشفان و دریانوردان اروپایی، سرزمین‌های نو مانند قاره آمریکا و استرالیا را کشف کردند. این دوره با رونق تجارت، شکل‌گیری دولت‌های استعمارگر اروپایی و به وجود آمدن مستعمرات در نواحی مختلف دنیا همراه بوده است.

فائو: سازمان خواربار و کشاورزی وابسته به سازمان ملل متحد که هدف آن ارائه خدمات به کشورهای برای گسترش و مدرن‌سازی جنگل‌داری، شیلات، و تأمین و توزیع غذای مناسب برای همگان و مبارزه با سوء تغذیه در کشورهای، به ویژه کشورهای کمتر توسعه یافته صنعتی است.

فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی: تجزیه کشور اتحاد جماهیر شوروی سابق به روسیه و تعداد زیادی جمهوری‌های مستقل؛ این کشور متشکل از جمهوری‌های شورایی مختلف و دارای نظام کمونیستی بود که با نظام سرمایه‌داری ایالات متحده آمریکا و اروپای غربی رقابت می‌کرد. از دهه ۱۹۸۰ جنگ سرد بحران‌ها و تغییراتی در نظام سیاسی و اقتصادی این کشور پهنور پدید آورد که در نتیجه آنها، این کشور به روسیه و تعداد زیادی جمهوری مستقل، مانند قزاقستان، تاجیکستان و ترکمنستان تجزیه شد.

کشتی فلّه‌بر: نوعی کشتی تجاری است که برای حمل و نقل کالاهای بسته بندی نشده و فلّه‌ای مانند غلات، زغال سنگ، کانی‌ها و سیمان به کار گرفته می‌شود. عرشه این نوع کشتی‌ها مسطح است و در سراسر آن، دریچه‌های ضدآب وجود دارد که از محموله در مقابل نشت آب محافظت می‌کنند.

کشتی کانتینری: در این نوع کشتی حمل انواع محصولات با بسته بندی کانتینری انجام می‌گیرد. کانتینرها (بارگنج) اندازه‌هایی استاندارد دارند و دارای محفظه‌ای فولادی یا آلومینیومی هستند. بارگیری و تخلیه کالا از کشتی و حمل و نقل آن به نواحی مختلف، به این روش با سهولت و ایمنی بیشتر انجام می‌گیرد.

کلان شهر: مادرشهر، که با عنوان کلان‌شهر یا متروپلیس هم شناخته می‌شود، به شهرهای بزرگ و پرجمعیت می‌گویند. کلان‌شهر یا مادرشهر معمولاً از یک شهر مرکزی و تعدادی شهر اقماری تشکیل می‌شود و در هر کشور اهمیت سیاسی، اقتصادی، بازرگانی و فرهنگی زیادی دارد.

کمونیسم: یک ایدئولوژی است که در آن مالکیت خصوصی بر ابزار تولید نفی می‌شود و مالکیت جمعی بر ابزار تولید و جامعه‌ای بدون اختلاف طبقاتی و طبقه سرمایه‌دار تأیید می‌گردد. این ایدئولوژی بر مبنای تفکرات کارل مارکس و مکتب مارکسیسم پایه‌گذاری شده است.

گرسنگی: نرسیدن حداقل انرژی لازم (حدود ۱۸۰۰ کیلوکالری در روز) به بدن، در اثر کمبود مواد غذایی یا دسترسی نداشتن به غذاست.

لاما: جانوری از گروه شترسانان که بومی آمریکای جنوبی است و در کوه‌های آندز زندگی می‌کند. از این جانور برای بارکشی استفاده می‌شود و از گوشت و پشم آن نیز استفاده می‌کنند. لاما برخلاف شتر کوهان ندارد و وزن آن بین ۱۲۰ تا ۱۵۰ کیلوگرم است.

ماده گرای: ماده‌بوری یا ماتریالیسم به دیدگاهی گفته می‌شود که بنا بر آن، هر آنچه در هستی وجود دارد ماده یا انرژی است و آگاهی و شعور و روح خارج از ماده وجود ندارد. این دیدگاه به وجود آفریدگار و دنیای پس از مرگ اعتقاد ندارد.

منطقه نظارت: قلمرو منطقه نظارت حدود ۱۲ مایل بعد از دریای سرزمینی است و دولت ساحلی در این بخش نظارت می‌کند تا از تخلفاتی مانند نقض مقررات مالی، مهاجرتی، گمرکی و... در دریای سرزمینی و آب‌های داخلی جلوگیری کند. **منطقه انحصاری اقتصادی:** حدّ نهایی آن خط ۲۰۰ مایل از خط مبدأ است که دولت ساحلی در آن حق تعیین مقررات مربوط به منابع اقتصادی مانند اکتشاف و بهره‌برداری از منابع غیرزنده، استفاده از انرژی آب‌دریا، تأسیسات، جزیره مصنوعی و اجرای آنها را دارد. کشورهای غیرساحلی نیز در این منطقه حق کشتیرانی آزاد دارند.

موازنه تجاری: موازنه یا تراز تجاری، تفاوت ارزش پولی واردات و صادرات یک ناحیه یا کشور طی یک دوره معین است. اگر صادرات بیشتر از واردات باشد، موازنه مثبت است و کشور مازاد تجاری دارد و اگر واردات بیشتر از صادرات باشد، موازنه منفی است و کشور کسری تجاری دارد.

موج‌شکن: سازه‌ای از جنس سیمان، سنگ یا بتون‌آرمه است که برای حفظ تأسیسات ساحلی از خطر امواج و مقابله با تأثیر آنها ساخته می‌شود.

ناتو: پیمان نظامی آتلانتیک شمالی یا ناتو در سال ۱۹۴۹ در واشنگتن پایه‌گذاری شد. ۲۸ عضو آن توافق کرده‌اند که در صورت حمله به یک یا چند کشور اروپایی عضو این پیمان یا امریکای شمالی، همه اعضا موظف به مقابله با آن حمله‌اند. **نیروی کوریولیس:** یا اثر کوریولیس، یک شبه نیروست که باعث انحراف اجسام در حال حرکت به بیرون از راستای خط راست می‌شود. با چرخش زمین به دور خود، اجسام در حال حرکت در نیمکره شمالی به سمت راست و در نیمکره جنوبی به سمت چپ، منحرف می‌شوند.

هاریکن: چرخند(سیکلون)هایی است که روی اقیانوس‌های گرم منطقه استوایی توسعه می‌یابد. بادهای شدید با سرعت ۷۱ مایل در ساعت و باران‌های سیل‌آسا ایجاد می‌کند. هاریکن‌ها، باعث خسارات‌های جانی و مالی فراوانی در نواحی ساحلی می‌شوند.

یونیسف: صندوق کودکان ملل متحد که برای ارتقای بهداشت، واکسناسیون، بهداشت و آموزش کودکان و حفاظت از آنها در برابر سوءاستفاده و خشونت عمدتاً در مناطق فقیر و جنگ‌زده فعالیت می‌کند. یونیسف دارای صندوق اعانه است که از طریق آن برای برنامه‌های خود کمک‌های مالی دریافت می‌کنند.

سپاسگزاری

از سازمان بنادر و دریانوردی، نیروی دریایی جمهوری اسلامی ایران و معاونت اجتماعی فرماندهی مرزبانی ناجا که با ارائه اطلاعات، فیلم، تصویر و ... در بخش‌هایی از کتاب ما را یاری کردند، قدردانی می‌شود.

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی جهت ایفای نقش خطیر خود در اجرای سند تحول بنیادین در آموزش و پرورش و برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، مشارکت معلمان را به‌عنوان یک سیاست اجرایی مهم دنبال می‌کند. برای تحقق این امر در اقدامی نوآورانه سامانه تعاملی بر خط اعتبارسنجی کتاب‌های درسی راه‌اندازی شد تا با دریافت نظرات معلمان درباره کتاب‌های درسی نونگاشت، کتاب‌های درسی را در اولین سال چاپ، با کمترین اشکال به دانش‌آموزان و معلمان ارجمند تقدیم نماید. در انجام مطلوب این فرایند، همکاران گروه تحلیل محتوای آموزشی و پرورشی استان‌ها، گروه‌های آموزشی، دبیرخانه راهبری درس و مدیریت محترم پروژه آقای محسن باهو نقش سازنده‌ای را بر عهده داشتند. ضمن ارج نهادن به تلاش تمامی این همکاران، اسامی دبیران و هنرآموزانی که تلاش مضاعفی را در این زمینه داشته و با ارائه نظرات خود سازمان را در بهبود محتوای این کتاب یاری کرده‌اند به شرح زیر اعلام می‌شود.

کتاب جغرافیا (۲) - کد ۱۱۱۲۱۸

ردیف	نام و نام خانوادگی	استان محل خدمت	ردیف	نام و نام خانوادگی	استان محل خدمت
۱	نعیمه سادات کاظمی	سمنان	۲۶	محسن یوسفی	قم
۲	نعمت ملکی	همدان	۲۷	حکیمه عالی زاده	هرمزگان
۳	زینب جوانشیر	آذربایجان شرقی	۲۸	مهناز دانش	چهارمحال و بختیاری
۴	سپیده پورصمد	آذربایجان شرقی	۲۹	عبدالوهاب شرافتی	گلستان
۵	خلیل عباسی	گلستان	۳۰	حسین نژادعباسی	خراسان رضوی
۶	لیلا اصلاحی	مرکزی	۳۱	نصرت مصطفی پور	کرمان
۷	عباس قوبدل	سیستان و بلوچستان	۳۲	محمد رضا ربانی	البرز
۸	کلنوم عرب	خراسان جنوبی	۳۳	مرتضی بصیری توجائی	گیلان
۹	زهره حکمتیان	همدان	۳۴	هاجر احمدی	گیلان
۱۰	زهره صالحی	مرکزی	۳۵	زهره صمدی	شهرستانهای تهران
۱۱	محمد تقی خورشیدی	خراسان رضوی	۳۶	جهان بولاد کاظمی	فارس
۱۲	محمد عزیزی	ایلام	۳۷	شمس السادات میر اکبری	یزد
۱۳	زهره صداقت زاده	فارس	۳۸	ناهید کشاوری	خوزستان
۱۴	نسرین گیوسادی	خراسان جنوبی	۳۹	سید حامد شهدایی	مازندران
۱۵	علی حسینی	ایلام	۴۰	مهدی تقی لو	زنجان
۱۶	نسرین جوانشیری	کرمان	۴۱	بهنام مجیدیپور	اردبیل
۱۷	مهین منافی	آذربایجان غربی	۴۲	کاظم رستمی	چهارمحال و بختیاری
۱۸	آزینا رحیمی	اصفهان	۴۳	فاطمه توانگر کلیمانی	اردبیل
۱۹	افسر تیموری	شهرستانهای تهران	۴۴	اقبال وحدانی	کردستان
۲۰	سید قاسم غریب زاده	بوشهر	۴۵	عبدالغنی صفرزائی	سیستان و بلوچستان
۲۱	ثریا فرجی	کرمانشاه	۴۶	حمید جوینی	خراسان شمالی
۲۲	کتایون بهارلونی	اصفهان	۴۷	رضا رضایی	کهگیلویه و بویراحمد
۲۳	سید رضا سیدی	شهر تهران	۴۸	شجاع کریمی نژاد	هرمزگان
۲۴	سلطنت صادقی	شهر تهران	۴۹	سید علی اصغر هادیان امرئی	مازندران
۲۵	علیرضا عزیزی	البرز			

